

UNIVERZITET EDUKONS
Fakultet za studije bezbednosti
Sremska Kamenica

KRIZNI MENADŽMENT I UTICAJ
TERORIZMA NA ELEKTRONSKE MEDIJE
Doktorska disertacija

Mentor:
Prof. dr Dragan Simeunović

Kandidat:
Tamara Mitić

Sremska Kamenica, 2020.

Univerzitet Edukons
Fakultet za studije bezbednosti**KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA**

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl, mag, dr): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Tamara Mitić
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Dragan Simeunović
Naslov rada: NR	KRIZNI MENADŽMENT I UTICAJ TERORIZMA NA ELEKTRONSKE MEDIJE
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda/apstrakta: JI	srpski /engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	A.P. Vojvodina
Godina: GO	2020
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Drvarska 15, 11000 Beograd
Fizički opis rada: FO	201 stranica, 9 poglavlja, 2 slike, 1 grafikon, 4 tabele, 274 reference, 7 priloga
Naučna oblast: NO	Nauke Bezbednosti
Naučna disciplina: ND	IMT studije
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Krizni menadžment, terorizam, elektronski mediji
UDK	

Čuva se u: ČU	
Važna napomena: VN	
Izvod/Apstrakt IZ	<p>Sveopšti naučno-tehnološki razvoj otvorio je, u savremeno doba, nove mogućnosti za napredak čovečanstva. Samim tim, javila su se brojna nova pitanja čije je rešavanje, radi efikasnosti i ekonomičnosti, zahtevalo određivanje prioriteta. Svakako neke od vodećih oblasti u tom smislu obuhvataju masovne medije i telekomunikacije. U tom smislu, iz današnje perspektive, nezamenljiva su elektronska sredstva i uređaji koji se upotrebljavaju u date svrhe do te mere da praktično predstavljaju vezivno tkivo globalnog poretka današnjice. Najsavremenija tehnološka sredstva, međutim, donose i neke negativne pojave usled njihove dostupnosti, te, samim tim, podložnosti kako upotrebi, tako i raznim zloupotrebama. Ono što najviše zabrinjava, u tom pogledu, jeste korišćenje najsavremenije tehnologije za posredna i neposredna teroristička dejstva, bilo u vidu propagande i informativnog ratovanja, bilo kao oruđa, pa i oružja namenjenog kibernetско-terorističkim napadima kao krajnje društveno opasnom delovanju kojim se ozbiljno ugrožava život i zdravlje, odnosno imovina ljudi. Autor se, međutim, ne bavi samo analizom zloupotrebe masovnih medija i telekomunikacionih sredstava od strane terorista, već i mogućnošću njihovog stavljanja u službu opšte bezbednosti radi sprečavanja i suzbijanja terorističkog delovanja, te, stoga, krajnje pažljivo pristupa kako analizi određenih relevantnih pojava, tako i sintezi dobijenih rezultata u cilju izvođenja zaključka od suštinske važnosti, kako za teoriju, tako i za praksu.</p>
Datum prihvatanja od strane NN veća: DP	27.05.2020.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije (ime i prezime, titula, zvanje, naziv institucije, status): KO	<p>Predsednik: Prof dr. Elizabeta Ristanović, Univerzitet Odrbane Beograd Član, Mentor: Prof. dr Dragan Simeunović, Univerzitet u Beogradu Član: Doc. dr Predrag Pavličević, Univerzitet Educons Fakultet za studije bezbednosti, Novi Sad</p>

KEY DOCUMENT INFORMATION

Number *consecutive: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code (BA/BSc, MA/MSc, PhD): CC	PhD
Author: AU	Tamara Mitić
Mentor (title, name, post): MN	Prof. dr Dragan Simeunović
Document title: TI	KRIZNI MENADŽMENT I UTICAJ TERORIZMA NA ELEKTRONSKE MEDIJE
Language of main text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	English/Serbian
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	A P Vojvodina
Year of publication: PY	2020
Publisher: PU	Author
Place of publication: PP	Drvarska 15, 11000 Beograd, Serbia
Physical description: PD	201 page, 9 chapters, 2 pictures, 1 graph, 4 tables, 274 references, 7 additional materials
Scientific field: SF	Security Science
Scientific discipline: SD	IMT studies
Subject, Key words SKW	Crisis management, terrorism, electronic media
UC (universal class. code)	
Holding data: HD	
Note:	

N	
Abstract: AB	<i>The overall scientific and technological development opens, in this day and age, new possibilities for the advancement of humankind. Hence, this brought to the surface many issues that required prioritization for the sake of efficacy and economy. By all means, some of the most prominent areas, in this regard, include mass media and telecommunications. In that sense, from today's perspective, electronic means and devices used for the given purposes are so irreplaceable that they practically represent the connective tissue of contemporary global order. However, the most cutting-edge technological means also entail some negative phenomena due to their availability and, thus, susceptibility to uses as well as all kinds of abuses. What concerns the most, in this regard, is that the use of cutting-edge technology for direct and indirect terrorist activities, either as a sort of propaganda and information warfare or as a tool and even a weapon of cyber-terrorist attacks as acts of the utmost societal danger which seriously jeopardize the life and health or property of people. Nevertheless, the author doesn't deal with the analysis of mass media and telecommunication abuse only but also with the possibility of putting them into service in regard to public security to prevent and suppress terrorist acts and, thus, approaches the analysis of certain relevant phenomena as well as the synthesis of acquired results quite carefully in order to draw a conclusion of the utmost importance both for theory and practice.</i>
Accepted by Sc. Board on: AS	27.05.2020.
Defended/Viva voce Ph D exam. on: DE	
PhD Examination Panel: DB	Chairperson: Prof dr. Elizabeta Ristanović, University of Defence, Belgrade Member: Prof. dr Dragan Simeunović, Belgrade University Member: Doc. dr Predrag Pavlićević, Educons University Faculty of Security Studies, Novi Sad

Zahvalnica – predgovor

U skladu s razvojem čovečanstva i savremene civilizacije, ističu se brojni prioriteti i ciljevi savremenog doba. Jedna od najznačajnijih oblasti, koja prati ovo vreme, odnosi se na razvoj i ulogu medija, posebno elektronskih. Duboko smo svesni činjenice da globalna medijska reč predstavlja izuzetnu moć u povezivanju savremene globalizacije i procesa integracije u svetu.

Ono što posebno dobija na značaju u današnje vreme jeste i sve intenzivniji razvoj terorizma kao neželjenog proizvoda u okvirima današnje civilizacije. Ovaj veoma negativan fenomen ozbiljno prodiere kroz medije u javni život i izuzetno opterećuje ulogu današnje informativne delatnosti. Zato je cilj ovog doktorata da analizira ulogu medija u borbi protiv terorizma, što predstavlja i njegov značaj i njegovu vrednost.

Na putu ostvarenja dela moje životne misije kroz ovaj doktorat želim da zahvalim određenim institucijama i pojedincima koji su dali doprinos na tom putu.

Veliku zahvalnost i trajno poštovanje za doprinos u konačnom uobličavanju doktorske disertacije izražavam članovima komisije: prof. dr Draganu Simeunoviću, prof. dr Elizabeti Ristanović, predsedniku komisije, i doc. dr Predragu Pavličeviću.

Izuzetnu zahvalnost dugujem za neizmeran doprinos i angažovanje mentor, prof. dr Draganu Simeunoviću, članu Evropske akademije nauka i umetnosti, koji je nesebično usmeravao sve moje aktivnosti na izradi disertacije, a posebno objedinjavajući moja profesionalna znanja u oblasti novinarstva i medija, s jedne strane, i pitanja iz domena bezbednosti i borbe protiv terorizma, s druge strane.

Najtopliju zahvalnost na svim vidovima doprinosa u izradi doktorske disertacije upućujem rektoru univerziteta Edukons u Novom Sadu, prof. dr Aleksandru Andrejeviću i izvršnom direktoru Gordani Brljak sa saradnicima.

Trajno uvažavam sve vidove doprinosa i znanja stečenih na Sveučilištu Hercegovina, posebno rektoru, prof. dr Milenku Brkiću, kao i profesorima, dr Stanislavu Nakiću i dr Ivanu Matkoviću.

Prof. dr Nenadu Đorđeviću, dekanu Akademije za bezbednost, zahvaljujem na velikom doprinosu u izboru literature i drugim savetima.

Ovaj doktorat je dobio svoj oblik uz ogromno angažovanje kolega i visokih profesionalaca u oblasti digitalne obrade i štampe u okviru SANU, Hindavija Raduana i Boška Jugovića sa saradnicima, kao i zahvaljujući kolegici Milani Nešiću, koji je lektorisao delove rada.

Veoma uvažavam doprinos i sve vidove pomoći dr Ljubisava Kocića i dr Gorana Lazovića.

Posebno sam zahvalna kolegama i prijateljima koji su sve vreme bili uz mene, Jeleni Savić – Nikolić, Jovanu Milosavljeviću, Zoranu Prediću, Desi Čavić, Kseniji Vučić, Suzani Gvozdrenović, Predragu Sarapi i drugima iz Studija B, Niške televizije, TV Global, TV 5, TV Oko sokolovo iz bogatog profesionalnog, medijskog, novinarskog života, koji su se potvrdili kao prijatelji kada mi je bilo najteže.

Ovaj deo životnog puta ne bih uspešno ostvarila bez podrške i velikog strpljenja naših sinova Stefana i Konstantina, kao i supruga Vojislava.

Uvek ću biti zahvalna roditeljima Radisavu i Slobodanki na podršci u dosadašnjem životu, kao i bratu Aleksandru i snahi Ireni.

Zauvek ću pamtiti sve dobro koje su mi činili najdraži Nadežda i dipl. inž. Vlajko Mitić, prof. Ovo je veliki trenutak za mene i večna obaveza da se profesionalno potvrđujem gde god budem dalje u životu delovala.

SADRŽAJ:

1. UVODNA RAZMATRANJA.....	8
2. ODREĐENJE I KLASIFIKACIJA TERORIZMA	14
2.1. Određenje terorizma od pojavno srodnih fenomena	14
2.2. Klasifikacija terorizma	32
2.2.1. Ideološki motivisan terorizam	34
2.2.2. Desničarski terorizam	35
2.2.3. Etno - separatistički terorizam	36
2.2.4. Religijski terorizam	37
2.3. Metode i sredstva terorizma	38
3. MEDIJI	40
3.1. Određenje medija	40
3.2. Stari i novi mediji	45
3.3. Televizija kao elektronski mediji.....	54
3.4. Internet kao budućnost	56
4. MANIPULACIJA I TERORIZAM U SFERI MEDIJA	69
4.1. Pojam manipulacije	69
4.2. Manipulacija u medijima	74

4.3. Manipulacija medijima od strane terorista.....	85
4.3.1. Korisni efekti za teroriste od manipulacije medijima	90
5. OPŠTE ETIČKE I PROFESIONALNE NORME NOVINARSTVA U VEZI SA IZVEŠTAVANJEM O TERORISTIČKIM NAPADIMA	93
5.1. Opšte napomene	93
5.2. Osnovne preporuke u izveštavanju o terorizmu	96
5.3. Zakonski okviri	98
5.4. Kontekst	101
5.5. Izvori informacija	103
5.6. Odnos prema žrtvama	105
5.7. Terminologija koja se koristi prilikom izveštavanja	108
5.8. Način upotrebe fotografija i snimaka	111
5.9. Izveštavanje u direktnom prenosu	116
5.10. Izveštavanje o istražnim postupcima i suđenjima teroristima	121
5.11. Sigurnost novinara	123
5.12. Zaštita izvora informacija i praćenje novinara	125
5.13. Tretiranje teme nakon napada	126
5.14. Zaključne preporuke	128
6. RAZLIČITA SHVATANJA KRIZE	131
6.1. Pojam krize	131
6.2. Shvatanja upravljanja promenom i krizom	135

7. KRIZNI MENADŽMENT U USLOVIMA TERORISTIČKOG NAPADA	137
7.1. Karakteristike kriznog menadžmenta	137
7.2. Organizacija kriznog menadžmenta	141
7.3. Uloga menadžera.....	146
7.4. Principi kriznog menadžmenta	152
7.5. Plan kriznih operacija	155
8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	160
9. LITERATURA	168

SPISAK PRILOGA:

Slika 1. Simboli za Fejsbuk, Instagram i LinkedIn	58
Slika 2. Simboli za Tviter, Jutjub i Pinterest	61
Tabela 1: Procenat korišćenja interneta prema zemljama	67
Grafikon 1. Način informisanja prema starosti ispitanika	68
Tabela 2: Estetizacija kao tehnika manipulacije	80
Tabela 3: Broj poginulih u terorističkim napadima 2007-2017. godine	91
Tabela 4: Uloga menadžera	15

1. UVODNA RAZMATRANJA

Krajem 20. veka i početkom 21. veka terorizam predstavlja jednu od najvećih pretnji ugrožavanja bezbednosti mnogih država, kao i regionalne i međunarodne bezbednosti. Iako postoje mnogobrojne definicije naših i stranih naučnika o terorizmu, kao i mnogih međunarodnih institucija kao što su Ujedinjene nacije, Evropska unija i druge, ne postoji saglasnost o jedinstvenoj definiciji terorizma koja bi bila opšteprihvaćena. Osim toga, mediji predstavljaju sredstvo javnog masovnog informisanja i sa razvojem štampanih, a kasnije audio - vizuelnih, elektronskih i interneta, imaju značajan uticaj na formiranje javnog mnjenja. Danas se smatra da novi mediji predstavljaju radikalnu promenu, odnosno digitalnu revoluciju, jer internet nije samo medij, već potpuno novo virtuelno okruženje. Krizni menadžment i mediji u uslovima terorističkog napada imaju veliku ulogu, od intenziteta izveštavanja do izbora termina i slika koji se koriste, kao i načina televizijskog prenosa.

Predmet rada odnosi se na analizu uticaja terorizma na elektronske medije, naročito neposredno nakon što se napad dogodi, odn. načinu ponašanja i izveštavanja medija u kriznim situacijama izazvanih terorističkim napadom. Pojmovno određenje pojava kojima ćemo se baviti u radu (terorizam, mediji, krizni menadžment) jeste ključno za uspešnu analizu njihovog međusobnog odnosa i uticaja.

Krizni menadžment predstavlja sposobnost organizacije (medijske kuće) da postupa efikasno i brzo da bi se smanjila pretnja i moguće negativne posledice po ljude. Krizni menadžment obuhvata organizaciju, pripremu, mere i određivanje resursa za savladavanje krize, koja se može definisati kao svako odstupanje od normalnog poretka stvari i procesa.

Iako ne postoji saglasnost oko definisanja terorizma, mnogi autori su saglasni da se bitni elementi odnose na akt nasilja, političku, versku ili etničku motivisanost, nepredvidivost, surovost, civilne žrtve, kao i želju za publicitetom, ostvarenje političkih, verskih ili etničkih ciljeva i stvaranje atmosfere straha. Kritičkim proučavanjem definicija terorizma, one se dele na akademske definicije koje odražavaju stav svetske nauke u definisanju terorizma i

administrativne definicije koje su nastale u okviru različitih institucija i organizacija, kao što su Ujedinjene nacije, BBC, CNN i druge.

Mnogi savremeni teoretičari medija, Mark Poster, Nil Postman i drugi smatraju da nema saglasnosti oko toga da li je internet jedan medij ili je on samo platforma preko koje su dostupni svi drugi mediji, uključujući i elektronske medije. Savremeni mediji za masovno informisanje su moćno sredstvo uticaja na javnost i oblikovanje svesti ljudi. Mediji su odavno napustili svoju glavnu informativnu ulogu, odnosno više ne informišu o nekom stvarnom događaju ili procesu. Oni danas mogu da kreiraju tu stvarnost, jer poseduju nemerljive mogućnosti za zloupotrebu i psihološku manipulaciju. Posredstvom medija može se uticati na dispozicije ponašanja kao što su stavovi, mišljenja, verovanja, ubeđenja, vrednosti i sl.

Danas mnogi elektronski mediji prenose vesti o nekom terorističkom napadu koji se u realnom vremenu dešava u drugom delu sveta. Osim informisanja, uticaj na elektronske medije odnosi se i na visok stepen kadrovske sposobnosti i tehničke opremljenosti medija. Na osnovu istraživanja koja su vršena u pokušaju da se proceni stepen uticaja televizije na ljude, Entoni Gidens, britanski sociolog i Majkl Džeter australijski stručnjak za medije, posebno izdvajaju dve teme istraživanja uticaja televizije, a to su uticaj na stepen nasilja i kriminala u društvu kao i prirodu televizijskih vesti. Neki autori su otišli i dalje, kao na primer, Noam Čomski, koji smatra da je većina današnjih medija u funkciji propagande i da zapadni mediji čine jedan od najstrašnijih sistema propagande koju je svet ikada video. Čomski s pravom ukazuje na ogromne mogućnosti medija da manipulišu masama ljudi, a da one toga nisu svesne. Ovo je značajno ako se imaju u vidu neki od elemenata terorizma, kao što su želja za publicitetom i stvaranje atmosfere straha kod građana.

Uticaj terorizma na elektronske medije je značajan u današnje vreme, jer putem medija i medijskog pritiska teroristi nastoje da utiču na proces političkog odlučivanja. Prvo, putem medija javnost je obaveštena da je izveden neki teroristički napad. Zatim, u većini terorističkih napada strada manji broj žrtava i materijalna šteta nije velika, te terorističke organizacije putem medijskog pritiska nastoje da daju sebi veću važnost u nastojanju da ostvare svoje ciljeve. Takođe, mnoge terorističke organizacije zloupotrebljavaju medije tako što daju izjave za medije i preuzimaju odgovornost za izvođenje terorističkog napada, sa ciljem širenja panike i straha kod stanovništva.

Posebno je važna uloga kriznog menadžmenta i medija u uslovima terorističkog napada. Na osnovu istraživanja o terorističkim napadima od 1970. do 2012. godine, smatra se da intenzivno izveštavanje o terorističkom napadu može da dovede do novih napada, time što podstiče i ohrabruje osobe koje su već radikalizovane da izvrše nove napade. Tome doprinose i slike žrtava i počinalaca, emotivan izbor termina i posebno, živi televizijski prenos sa mesta gde se dogodio teroristički napad, i drugo.

Cilj svakog istraživanja je dolaženje do naučnih saznanja koja nastojimo da otkrijemo istraživanjem. **Osnovni cilj istraživanja**, odnosno disertacije, jeste utvrđivanje uloge važnosti kriznog menadžmenta radi procene mogućnosti i smanjivanja uticaja terorizma na elektronske medije. Za utvrđivanje procene uticaja terorizma na elektronske medije primeniće se Likertova skala procene koja se najčešće koristi za ispitivanje stavova. Na osnovu toga, disertacija ima za cilj da prikaže naučno verifikovana saznanja o kriznom menadžmentu i uticaju terorizma na elektronske medije, radi donošenju odluka o načinu izveštavanja o terorističkom napadu da bi se izbeglo stvaranje straha i panike kod stanovništva.

Dopunski ciljevi istraživanja odnose se na donošenje i primenu medijskih strategija, zakona o javnom informisanju i medijima i drugih dokumenata, a posebno smernica o izveštavanju o terorizmu za elektronske medije. Na osnovu Likertove skale procene utvrđujemo stepen slaganja, odnosno neslaganja ispitanika na kontinuumu od apsolutno pozitivnog prema apsolutno negativnom stavu o uticaju terorizma na elektronske medije. Daljim analizama utvrdićemo međuzavisnost mnogih elemenata terorizma kao što su širenje straha i panike, kao i uticanje na proces političkog odlučivanja koji se ostvaruju putem medija. Dobijeni rezultati rada treba da ukažu na značajnost primene različitih preventivnih mera kriznog menadžmenta radi umanjenja uticaja terorizma na elektronske medije.

Uzimajući u obzir specifičnost i aktuelnost terorizma kao pojave, i ciljeve postavljene istraživanjem, definisane su sledeće **hipoteze istraživanja**:

Osnovna hipoteza: Krizni menadžment ima značajnu ulogu u proceni uticaja terorizma na elektronske medije.

Pomoćna hipoteza 1: Krizni menadžment elektronskih medija određuje termine, način i intenzitet u smernicama o izveštavanju o terorizmu, radi postizanja veće objektivnosti i preciznosti u izveštavanju.

Pomoćna hipoteza 2: Terorističke organizacije daju izjave za medije, najčešće elektronske, i često preuzimaju odgovornost za određene terorističke napade što može doprineti većem širenju panike i straha kod stanovništva, što i jeste jedan od ciljeva terorista.

Pomoćna hipoteza 3: Mediji, a posebno elektronski mediji, mogu omogućiti teroristima da ostvare medijski pritisak na biračko telo i državne institucije radi postizanja svojih političkih ciljeva.

Pomoćna hipoteza 4: Intenzivno izveštavanje elektronskih medija o nekom terorističkom napadu može dovesti do novih napada, jer može da podstakne i ohrabri osobe koje su već radikalizovane da izvrše nove napade.

Teorijski deo disertacije odnosi se na proučavanje relevantne naučne i stručne literature o predmetu istraživanja. U izradi teorijskog dela disertacije korišćene su sledeće **naučne metode**:

- a) **metoda analize i sinteze** - metoda analize podrazumeva proces rastavljanja složenih celina na jednostavnije sastavne delove, odnosno činioce strukture, funkcija, veza i odnosa. Metoda analize se primenjuje kod raščlanjivanja pojmova iz oblasti terorizma i medija, kao i kriznog menadžmenta na njihove elemente. Metoda sinteze odnosi se na proces spajanja, tj. sastavljanja određenih delova ili elemenata u celinu, u kome nastaju sve apstraktniji pojmovi u poređenju sa prethodnim, a primenjena je prilikom razmatranja elemenata terorizma i određenih karakteristika elektronskih medija i kriznog menadžmenta.
- b) **metoda klasifikacije** - je višečlana specijalizacija koja se odvija prema određenom kriterijumu. Prema određenim kriterijumima, metoda klasifikacije je primenjena kod raščlanjivanja terorizma i medija.
- c) **metoda eksplanacije, odnosno objašnjavanja** - odnosi se na način objašnjavanja osnovnih pojava, kao i uzročno-posledičnih odnosa uticaja terorizma na elektronske medije.
- d) **metoda deskripcije, odnosno opisivanja** - postupak opisivanja procesa i pojava i odnosi se na definisanje terorizma, kao i medija, a posebno elektronskih medija.

- e) **metoda komparacije, odnosno poređenja** - način upoređivanja istih, sličnih i različitih pojava, ili njihovih delova. Metod komparacije odnosi se na utvrđivanje sličnosti i razlika između terorizma i drugih oblika nasilja.
- f) **metoda indukcije i dedukcije** - metod indukcije podrazumeva da se opšti stav izvodi iz više posebnih stavova. U radu je korišćena potpuna indukcija kada se stiče saznanje o uticaju terorizma na elektronske medije na osnovu utvrđenih osobina tog predmeta istraživanja. Metodom dedukcije iz opšteg saznanja stiču se posebna saznanja. To podrazumeva da se na osnovu saznanja o terorizmu stiču posebna saznanja o uticaju terorizma na elektronske medije.

U izradi **empirijskog dela disertacije**, radi dokazivanja postavljenih hipoteza korišćene su različite metode za prikupljanje, obradu i prezentovanje podataka. Likertova skala procene je psihometrijska, najčešće petostepena skala, koja se primenjuje kod intuitivnog merenja. Ovom skalom utvrđujemo stepen slaganja, odnosno neslaganja ispitanika na kontinuumu od apsolutno pozitivnog prema apsolutno negativnom stavu o uticaju terorizma na elektronske medije. Takođe, pomoću ove skale može se utvrditi učestalost neke pojave ili procesa, što se odnosi na učestalost izveštavanja elektronskih medija o terorističkim napadima. U ovom delu primeniće se anketa kao i kvalitativna i kvantitavna analiza sadržaja dokumenata, koja će biti primenjena i prilikom obrade podataka. Od programskih paketa, najveću primenu imaju SPSS i Excel.

Očekivani rezultati istraživanja: Očekuje se da će se istraživanjem doći do konkretnih, u praksi proverenih saznanja o mogućnosti primene kriznog menadžmenta radi procene i umanjenja uticaja terorizma na elektronske medije. U uslovima globalizacije, kada se vesti o nekom terorističkom napadu prenose širom sveta, značajan je uticaj terorizma na elektronske medije, jer putem medija i medijskog pritiska teroristi nastoje ostvare svoje političke ciljeve. Očekivani rezultati disertacije treba da prikažu naučno potvrđena saznanja koja će poboljšati ulogu kadrovskog menadžmenta i objasniti uticaj terorizma na elektronske medije.

Naučni doprinos disertacije odnosi se potvrđivanje postojećih i otkrivanje novih naučnih saznanja. To obuhvata definisanje terorizma i manipulacije u medijima. Poseban

naučni doprinos podrazumeva primenu preventivnih mera kadrovskog menadžmenta radi otkrivanja i suzbijanja manipulacije u medijima od strane terorista.

Praktičan doprinos doktorske disertacije ogleda se u mogućnosti primene preventivnih mera kadrovskog menadžmenta kao i preporuke i smernice za objektivno izveštavanje elektronskih medija o nekom terorističkom napadu.

2. ODREĐENJE I KLASIFIKACIJA TERORIZMA

2.1. Određenje terorizma u odnosu na pojavno srodne fenomene

Od poslednje decenije 20. veka i prve decenije 21. veka, terorizam predstavlja jednu od najvećih pretnji ugrožavanja bezbednosti država, regiona i međunarodne bezbednosti. I pored toga, ne postoji saglasnost naučnika širom sveta, kao ni mnogih međunarodnih institucija o definiciji terorizma koja bi bila opšteprihvatljiva. Shodno tome, ukazaćemo na nastanak terorizma, na doprinos stranih i naših naučnika, kao i nekih organizacija u definisanju terorizma, kao i na elemente terorizma oko kojih postoji saglasnost većine naučnika i, na razlikovanje terorizma od srodnih fenomena kao što su teror, gerila, akt nasilja, pretnja ili upotreba sile, i drugi.

Termin terorizam potiče od latinske reči *teror (terror)* koja predstavlja veliki strah, užas. Prema prof. Simeunoviću, iako je reč teror iz latinskog ušla u francuski jezik u 14. veku, a u engleskom jeziku prvi put se pominje u 16. veku, teror ima drugačije značenje od terorizma, što ćemo razmatrati na kraju ovog poglavlja.¹

---

¹ Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 86; Videti i: Simeunović, D. (1998). Terorizam kao oblik političkog nasilja. *Teorijski časopis Smisao*, br. 3.

Postoji više razloga za probleme određenja terorizma. Prvi razlog su različiti pristupi u nauci. Terorizam se izučava sa politikološkog, vojnog, pravnog, sociološkog ili psihološkog pristupa. Navedeni naučni pristupi koriste specifične termine i izraze, što dovodi do problema kod definisanja terorizma. Drugo, to je jednostrano definisanje iz domena jedne naučne oblasti, jer neki autori određuju pojam terorizma samo na osnovu ciljeva ili metoda terorista, što nije dovoljno za precizno i sveobuhvatno određenje ovog složenog oblika političkog nasilja. I treće, u okviru jedne zemlje postoji nesaglasnost oko određenja terorizma, što ćemo razmotriti kod definicija terorizma Stejt Departmenta, Saveznog istražnog biroa (FBI) i Ministarstva odbrane u Sjedinjenim Američkim Državama. Četvrto, terorizam je fluidna pojava koja stalno menja svoje pojavne oblike i načine napada, što zahteva uključivanje novih komponenti u definiciju. Da bi se prevazišli ovi problemi određenja terorizma, profesor Simeunović je klasifikovao definicije na akademske i administrativne.

U *akademske definicije* terorizma ubrajaju se različite definicije terorizma naučnika i stručnjaka, kako domaćih, tako i stranih, iz oblasti bezbednosti i terorizma. Te definicije su nastale kao rezultat dugogodišnjeg naučnog rada, a zasnovane su na naučnim principima objektivnosti, preciznosti i sistematičnosti, ili na višegodišnjim iskustvima stručnjaka u borbi protiv terorizma.

Aleks Šmit (Alex Schmid) je još osamdesetih godina 20. veka u svom delu *Politički terorizam* analizirao stotinu devet definicija terorizma, odredio njihove elemente i prikupljao mišljenja pedesetak stručnjaka pomoću upitnika. Na osnovu toga njegova definicija terorizma glasi: „Terorizam je (1) strahom inspirisan metod ponavljanja (2) nasilne akcije vršene od (polu-) (3) klandestinih individua, grupa ili državnih aktera iz (4) idiosinkratskih, kriminalnih ili političkih razloga, pri čemu - za razliku od ubistva - konkretna meta nasilja nije glavna meta. (5) Neposredne ljudske žrtve nasilja generalno su birane (6) nasumično (mete usled prilike) ili (7) selektivno (reprezentanti ili simboličke mete) iz ciljne populacije i služe kao generatori poruka. (8) Baziran na pretnji i nasilju, proces (9) komuniciranja između terorista (organizacije), (ugroženog) žrtve i glavne mete služi da se (10) manipuliše glavnom metom (javnošću - javnostima) pretvarajući je u (11) metu terora, (12) metu zahteva ili (13) metu

pažnje, zavisno od toga da li su u prvom planu (14) zastrašivanje, (15) prinuda ili (16) propaganda.“²

Isti autor u novijem delu smatra da se terorizam odnosi „sa jedne strane, na doktrinu o pretpostavljenim efikasnostima kao poseban oblik izazivanja straha i prinudno političko nasilje, a sa druge strane, na prikrivene aktivnosti koje su proračunate, nasilne i koje se predstavljaju drugima, bez pravnih ili moralnih ograničenja, dok su mete uglavnom civili, a izvode se radi postizanja propagandnih ili psiholoških efekata kod različite publike i sukobljenih strana.“³

Volter Laker (Walter Laquer) dao je jasnu i preciznu definiciju prema kojoj terorizam podrazumeva „nelegitimnu upotrebu sile da bi se ostvarili politički ciljevi, a mete su nevini ljudi.“⁴

Prof. Dragan Simeunović u svojoj knjizi *Terorizam* smatra da je to „složeni oblik organizovanog grupnog, i ređe individualnog ili institucionalnog političkog nasilja obeležen ne samo zastrašujućim brahijalno fizičkim i psihološkim, već i sofisticirano - tehnološkim metodama političke borbe kojima se obično u vreme političkih i ekonomskih kriza, a retko i u uslovima ostvarene ekonomske i političke stabilnosti jednog društva, sistematski pokušavaju ostvariti „veliki ciljevi“ na morbidno spektakularan način, a neprimereno datim uslovima, pre svera društvenoj situaciji i istorijskim mogućnostima onih koji ga kao političku strategiju upražnjavaju.“⁵

Slenn i Kombs (Slenn and Combs) određuju terorizam kao „spoj rata i pozorišta, dramtizaciju najzabranjenije i najgnusnije vrste nasilja - nasilja koje se vrši nad nedužnim žrtvama - koja se izvodi pred publikom u nadi da će se stvoriti atmosfera straha u političke svrhe.“⁶ Pošto je predmet našeg istraživanja i međusobna interakcija terorizma i medija, ova definicija je značajna jer naglašava potrebu terorista da njihove aktivnosti dobiju veliki publicitet i budu spektakularne.

---

² Schmid Alex P., Jongman Albert J., (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*. London: Taylor & Francis.

³ Schmid Alex P., (2011). *Handbook of Terrorism Research*. London: Routledge, p. 39-45, 86-87.

⁴ Laquer W. (1996). *Postmodern Terrorism: New Rules for an Old Game*. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/1996-09-01/postmodern-terrorism-new-rules-old-game>, 06/10/2018.

⁵ Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 80.

⁶ Isto, str. 40-41.

Izraelski naučnik i direktor *Instituta za kontraterorizam*, **profesor Ganor Boaz** smatra da je terorizam „namerna upotreba ili pretnja upotrebe nasilja nad civilima, da bi se postigli određeni politički ciljevi. Pored ove predložene, potrebno je da se usvoji precizna, objektivna, opšteprihvaćena definicija terorizma, i tek tada su moguća naučna istraživanja i sve druge aktivnosti u međunarodnim odnosima protiv terorista i terorističkih dela.“⁷ Njegova definicija imala je veliku primenu zbog nestabilne situacije u toj zemlji koja traje nekoliko decenija.

Vajt Džonatan ističe da problem u definisanju terorizma „nastaje zbog toga što postoji „problem u definiciji problema.“⁸

Mijalkovski Milan definiše terorizam kao „smišljeno, sistematsko, protivzakonito, specifično, samostalno, ili nasilje u okviru nekog oblika oružanog sukoba izvesnog ljudskog kolektiviteta, čiji su pripadnici u tolikoj velikoj meri uvereni u osnovanost i opravdanost vlastitih ekstremističkih ciljeva i opsjednuti mržnjom u odnosu na primarnu žrtvu da su odlučni da primene, ili primenjuju, najgrublju fizičku silu nad sekundarnom žrtvom, koju preovladavajuće čine privatna lica - civili radi njenog brutalnog ubistva, privremenog ili trajnog povređivanja, kidnapovanja i psihičkog zlostavljanja, s namerom da izazovu strah i paniku kod vlada zemalja koje napadaju i prinude je da učini zahtevane ustupke, koji znače ostvarenje krajnjeg političkog cilja konkretnog terorističkog kolektiviteta.“⁹

Brus Hofman u svom delu *Unutrašnji terorizam* definiše terorizam kao „namerno stvaranje i eksploataciju straha putem nasilja ili pretnje nasiljem u težnji za izazivanjem političkih promena. Svi teroristički akti podrazumevaju nasilje ili pretnju nasiljem. Terorizam je naročito usmeren ka izazivanju dalekosežnih psiholoških efekata van neposredne žrtve ili žrtava ili objekata terorističkog napada. On ima za cilj da ulije strah i da pritom zastraši širi krug „ciljnog dela javnosti“ koji bi mogao da uključi suparničku etničku ili versku grupu, jednu celu zemlju, nacionalnu vladu ili političku partiju, ili javnost u celini. Terorizam je usmeren ka stvaranju vlasti gde ona uopšte ne postoji ili da je konsoliduje tamo gde je ima vrlo malo. Preko publiciteta, koji se stvara njihovim nasiljem, teroristi nastoje da postignu dejstvo poluge, da

---

⁷ Ganor, B. (2001). Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? *International Institute for Counter-Terrorism - ICT*, <https://www.ict.org.il/Article/1123/Defining-Terrorism-Is-One-Mans-Terrorist-Another-Mans-Freedom-Fighter#gsc.tab=0>, 06/10/2018.

⁸ Vajt Dž. (2004). *Terorizam*. Beograd: Aleksandria Pres, str. 4-15.

⁹ Mijalkovski, M. (2010). *Terorizam i organizovani kriminal*. Beograd: Čigoja štampa.

steknu uticaj i vlast koji im inače nedostaju da bi napravili promenu bilo na lokalnoj bilo na internacionalnoj lestvici.“¹⁰

Profesori Radomir Milašnović i Saša Mijalković smatraju da je „terorizam smišljena, svrsishodna i često organizovana i sistematska upotreba nasilja i zastrašivanja radi stvaranja ili iskorišćavanja atmosfere straha građana i nosilaca vlasti, s ciljem proklamovanja izvesnih ideoloških, najčešće političkih vrednosti, ciljeva ili interesa i prisiljavanja državnih vlasti da udovolje zahtevima terorista. Ciljevi terorista mogu da budu i legitimni, ali je korištenje terorizma kao sredstva njihovog dostizanja nezakonito i moralno nedopustivo.“¹¹

Pol Džonson smatra da je terorizam namerno, sistematsko ubistvo, sakaćenje i ugrožavanje nevinih, da bi se izazvao strah radi ostvarenja političkih ciljeva. Prema njemu, terorizam u potpunosti predstavlja lošu i zlu društvenu pojavu.

Milan Mijalkovski ističe da terorizam predstavlja „oblik rata u kojem preovlađuje neoružani sadržaj, a oružani se izvode nad pažljivo odabranim žrtvama radi njihovog ubistva, privremenog ili trajnog fizičkog povređivanja ili kidnapovanja na najbrutalniji način kako bi se zastrašila posredna žrtva i tako postigao projektovani cilj.“¹² Ovaj autor smatra da je terorizam planirana, organizovana i sistematska upotreba nasilja i zastrašivanja nasiljem radi stvaranja atmosfere straha kod građana i nosilaca vlasti, radi ostvarivanja ideoloških, političkih ciljeva. U širem smislu, to je napad na život i telo pojedinca ili manje grupe ljudi radi postizanja političkih promena.¹³

Kuper A. i Kuper Dž, navode da se terorizam „prvenstveno odnosi na akte nedozvoljenog nasilja koji sprovode društvene grupe radi promovisanja svog cilja izvan granica jedne države.“¹⁴

Profesori Smilja Avramov i Milenko Kreća određuju terorizam kao „akte ili skupine akata nasilja protiv lica ili objekata kojima pribegavaju organizovane grupe u cilju stvaranja

---

¹⁰ Hofmann, B. (2006). *Inside terrorism*. New York: Columbia University Press, p. 38.

¹¹ Milašinović, R., Mijalković, S. (2011). Terorizam kao savremena bezbednosna pretnja. *Zbornik radova: Suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulativa*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova, str. 2-16.

¹² Mijalkovski, M. (2004). Analiza i procena terorističke pretnje. *Bezbednost br. 4*, str. 510.

¹³ Isto.

¹⁴ Kuper, A., Kuper, Dž. (2004). *Enciklopedija društvenih nauka*. Beograd: Službeni glasnik, str. 1438.

atmosfera opšte nesigurnosti, ostvarenja političkih i socijalnih ciljeva, ili pak, da bi se podstaklo javno mnjenje na razmišljanje i reagovanje na određene pojave. Akt nasilja predstavlja, dakle, objektivni element, a željeni cilj subjektivni.“¹⁵

Kegli i Vitkof smatraju da je terorizam „unapred smišljeno politički motivisano nasilje koje protiv neborbenih ciljeva sprovode subnacionalne grupe ili tajni agenti, obično sa namerom da utiču na javnost. (...) Terorizam je taktika nemoćnih protiv moćnih. Stoga ne iznenađuje to što političke ili socijalne manjine i etnički pokreti ponekad pribegavaju terorističkim akcijama u borbi za svoje političke ciljeve.“¹⁶

Džesika Stern (Jessica Stern) definiše terorizam kao „akt nasilja ili pretnju nasiljem protiv osoba koje su neborci, a sa krajnjim ciljem da se izazove strah, izvrši osveta ili na drugi način izvrši uticaj na neku širu masu, tj. na potencijalne izvršioce.“¹⁷

Prema **Žerajevu**, terorizam kao strategiju ima nasilje, a karakteristično je da je aktivnost terorista ili grupe transparentna, često javna, što u ljudima izaziva trenutni osećaj nemoći i nepoverenja u postojeći državni poredak koji često ne može da spreči pomenuti teror.“¹⁸

Jovašević i Jovanović objašnjavaju terorizam kao „oblik organizovanog nasilja kojim se teži ka realizaciji prevashodno političkih ciljeva.“¹⁹

Brus Gregor (Bruce Gregor) piše da je „Terorizam je nelegitimna upotreba sile za postizanje političkih ciljeva, gde su mete nevini ljudi.“²⁰

Američki stručnjak **Džon Alan Kohan** (John Alan Cohan) smatra da se danas često koristi termin terorizam, „...iako postoji u pravnoj literaturi oko trideset godina. Međutim, postoji neslaganje oko toga šta bi moglo biti prihvatljiva i univerzalna definicija. (...) Terorizam poprima različite oblike, od otmica, oružanih napada na ljude u javnom saobraćaju, bombardovanja, hemijskih, bioloških i nuklearnih napada. Relativna ozbiljnost datog napada

---

¹⁵ Avramov, S., Kreća, M. (1999). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija, str. 343.

¹⁶ Kegli Čarls V, Vitkof Judzin R., (2004). *Svetska politika-trend i transformacija*, Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope Fakultet političkih nauka - Diplomatska akademija, str. 622.

¹⁷ Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*, Beograd: Aleksandrija pres, str. 15.

¹⁸ Žerajev, C. (1986). *Kriminalistika*. Zagreb: Varteks, str. 318.

¹⁹ Jovašević, D., Jovanović, Lj. (1995). *Krivično pravo 2 - posebni deo*, Beograd: Policijska akademija, str. 29.

²⁰ Bruce, G. (2013). Definition of Terrorism social and Political Effects, *Review Articles*, p. 27.

može takođe varirati u smislu intenziteta i destruktivnost razmeštene sile, počevši od bombardovanja male grupe do vanredno smrtonosnog pokolja tokom 11. septembra 2001. godine.“²¹

Milošević Milan definiše terorizam kao „metod političke borbe za koji je karakteristična upotreba terora, tj. sistemskog nasilja sračunatog na zastrašivanje protivnika i slamanje njegovog otpora.“²²

Džon Horgan (John Horgan) smatra da terorizam predstavlja „upotrebu ili pretnju upotrebe nasilja kao sredstvo da se postigne određeni politički efekat.“²³

Prema **Brajanu Dženkinsu** (Brian Jankins) terorizam je upotreba ili pretnja upotrebe sile sa ciljem izazivanja političke promene. Slično smatra i **Robert Kuperman** da je terorizam pretnja ili upotreba sile da bi se postigli politički ciljevi bez potpune upotrebe svih resursa.

Profesor Dragana Kolarić ističe da krivično delo terorizma predstavlja akt koji „najozbiljnije može naneti štetu državi ili međunarodnoj organizaciji i koji je učinjen sa namerom ozbiljnog zastrašivanja stanovništva, primene prinude prema vladi ili međunarodnoj organizaciji da ona nešto učini ili ne učini, ozbiljne destabilizacije ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, ekonomskih ili društvenih struktura zemlje ili međunarodne organizacije.“²⁴

Živaljević Dragan i **Jugović Aleksandar** smatraju da terorizam kao „društvena devijacija stoji u uzročno - posledičnim odnosima sa političkim socijalno - ekonomskim obeležjima globalnih društava. On se izražava u voljnim i svesnim delanjima ljudi i ima jasne društvene i političke uzroke. Terorističkim aktima se krše pravne norme određene države, kao i univerzalne društvene i ljudske vrednosti. Terorizam je antipod humanim odnosima između

---

²¹ Cohan, A.J. (2002). Formulation of a State`s Response to Terrorism and State-Sponsored Terrorism, *Pace International Law Review*, Vol. 14, Issue 1, <https://core.ac.uk/download/pdf/46711788.pdf>, 08/10/2018, p. 78-80.

²² Milošević, M. (2005). *Odbrana od terorizma*, Beograd: Svet knjige, str. 8.

²³ Horgan, J. (2014). *The Psychology of Terrorism*, London: Routledge, p. 1.

²⁴ Kolarić, D. (2013). Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u krivičnom zakoniku Republike Srbije, *Crimen*, br. 1, str. 49.

ljudi, jer za posledicu može imati različite forme ugrožavanja ljudskih života i društvenih dobara (smrt, povrede, uništavanje imovine, itd.).²⁵

Gregori Kopli u svojoj knjizi *Umetnost pobede*, objašnjava da je terorizam „oruđe pomoću kojeg društvo što ga koristi, ili elita sponzora, opstaje politički, tako što stvara svest o svrsi i pozitivni zamah u društvu iz kojeg potiču teroristi ili njihovi sponzori. To je oruđe koje se koristi da se održi grupa ili društvo koje bi inače, suočeno s jedinstvenijim i sposobnijim protivnikom, potpuno izgubilo kohezivnost i identitet. (...) Terorizam je jedan aspekt psihološkog rata...“.²⁶ Ova široka definicija, nije dovoljno precizna.

Vojin Dimitrijević određuje da je terorizam organizovana i sistematska primena nasilja, sa namerom da se izazivanjem straha i slične nesigurnosti građana ugrozi autoritet države ili ostvare određeni politički ciljevi terorista.²⁷

Jonah Aleksander (Yonah Alexander) ističe da je terorizam „upotreba nasilja nad slučajnim civilnim ciljevima u cilju zastrašivanja ili kreiranja opšteg sveprisutnog straha u cilju postizanja političkih ciljeva.“²⁸

Profesor **Aleksandar Jugović** smatra da terorizam predstavlja društvenu devijaciju koja se nalazi u „uzročno-posledičnim odnosima sa političkim socijalno - ekonomskim obeležjima globalnih društava. On se izražava u voljnim i svesnim delanjima ljudi i ima jasne društvene i političke uzroke. Terorističkim aktima se krše pravne norme određene države, kao i univerzalne društvene i ljudske vrednosti. Terorizam je antipod humanim odnosima između ljudi jer za posledicu može imati različite forme ugrožavanja ljudskih života i društvenih dobara (smrt, povrede, uništavanje imovine, itd.).“²⁹

Đorđe Ignjatović definiše terorizam kao „oblik političkog kriminaliteta kojeg karakteriše upotreba nepredvidivog nasilja sa ciljem ostvarenja promena u društvu.“³⁰

---

²⁵ Živaljević, D., Jugović, A. (2014). Terorizam kao bezbednosni problem i društvena devijacija, *Nauka, bezbednost, policija - Žurnal za kriminalistiku i pravo*, br. 1, str. 89.

²⁶ Kopli, G.R. (2008). *Umetnost pobede*. Beograd: JP Službeni glasnik - Fakultet bezbednosti, str. 93-95.

²⁷ Dimitrijević, V. (1987). *Pojam terorizma*. Beograd: CCS, str. 39.

²⁸ Alexander, Y. (1976). *International Terrorism: National, Regional and Global Perspectives*. New York: Praeger, p. 14.

²⁹ Živaljević, D., Jugović, A. (2014). Terorizam kao bezbednosni problem i društvena devijacija. *Nauka, bezbednost, policija - Žurnal za kriminalistiku i pravo*, br. 1, str. 89.

³⁰ Ignjatović, Đ. (1998). *Organizovani kriminalitet*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 83.

Katarina Tomaševski navodi da se pod pojmom terorizam „obuhvataju različiti akti nasilja i ugrožavanja ljudskih prava i ljudskih života, kao i javnih, odnosno zajedničkih i individualnih dobara.“³¹ Ona smatra da ne postoji saglasnost oko određenja terorizma zato što su ti akti nasilja različiti.

Kurmnik i Ribnikar smatraju da je terorizam oblik nelegalnog rata, kome je svako pravilo strano. Zato predstavlja vid borbe rezervisan za nedržavne kolektivite, ma kakva bila njihova struktura i moć, koja se odigrava na mestu gde država više ne postoji, gde se pravo ne poštuje.³²

Noris P., Kern M., i Džast M. (Norris Pippa, Kern Montague, Just Marion) shvataju terorizam kao „sistematsku upotrebu nasilnog zastrašivanja protiv civila zarad političkih ciljeva.“³³

Profesor Bošković Mićo određuje terorizam kao „akt organizovane subverzivne delatnosti, čija je svrha izazivanje straha, panike i nesigurnosti kod ljudi sa ciljem izazivanja opasnosti za bezbednost zemlje.“³⁴

Stručnjak **Marko Krstić** ističe da se „suočavamo se sa potrebom formulisanja jedne definicije terorizma koja će uživati široku međunarodnu primenljivost, čime će se otvoriti prostor za međunarodne operacije protiv aktuelnih terorističkih kolektiviteta. Definicija terorizma biće osnova i operativni alat za proširenje međunarodne zajednice, vetar u leđa za borbu protiv terorizma, što će omogućiti specifične kazne protiv izvršilaca i onih koji pružaju podršku terorizmu, i svakako će omogućiti formulaciju kodeksa zakona i međunarodnih konvencija protiv terorizma.“³⁵

Za naš predmet istraživanja od velikog značaja su definicija terorizma profesora Simeunovića, kao i definicija Kombsa i Slena zbog međusobne interakcije terorizma i medija. Iako akademske definicije terorizma mnogih naučnika i stručnjaka nisu omogućile da se

---

³¹ Tomaševski, K. (1980). Terorizam u suvremenom svijetu. Zagreb; Videti i: Tomaševski, K. (1983). Izazov terorizma: problemi suzbijanja terorizma u međunarodnoj zajednici. Beograd: Mladost.

³² Kurmnik, B., Ribnikar, D. (2003). *Asimetrični ratovi*. Beograd: Evro Đunti, str. 123.

³³ Norris, P., Kern, M., Just, M. (2003). *Framing Terrorism: The News Media, the Government and the Public*, London: Routledge.

³⁴ Bošković M. (1998). *Kriminalistika-metodika*. Beograd, str. 219.

³⁵ Krstić, M., (2016). Izazov definisanja savremenog terorizma, *Vojno delo*, br. 3, str. 299.

postigne saglasnost oko opšteprihvaćene definicije terorizma, one imaju veliku ulogu, jer ističu bitne elemente terorizma koji se nalaze i u administrativnim definicijama.

Administrativne definicije terorizma su one definicije koje su nastale u određenim državnim i međunarodnim institucijama, i često se nalaze u krivičnopravnim zakonima, nacionalnim strategijama, konvencijama ili rezolucijama protiv terorizma.

U okviru Organizacije Ujedinjenih nacija od sredine 20. veka do danas usvojeno je više od sedamdeset rezolucija Saveta bezbednosti gde se osuđuju teroristički akti i ističe da oni predstavljaju pretnju za međunarodni mir i bezbednost.³⁶ Posle terorističkih napada koji su se dogodili 11. septembra 2001. godine u SAD, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija usvojio je *Rezoluciju 1373*, u kojoj se kaže da akt međunarodnog terorizma „predstavlja pretnju međunarodnom miru i bezbednosti.“³⁷

U *Rezoluciji Saveta bezbednosti UN 1566* iz 2004. godine, terorizam je određen kao „krivično delo počinjeno sa namerom izazivanja smrti ili nanošenja teških povreda civilnom stanovništvu, ili uzimanja talaca sa ciljem izazivanja straha prema javnosti ili grupi ljudi, ili određenim pojedincima, zastrašivanja građana ili odvratanja vlada ili međunarodne organizacije da preduzmu ili da se uzdrže od preduzimanja nekih radnji...“³⁸ U navedenom dokumentu navodi se da terorizam „...u svim svojim oblicima i manifestacijama predstavlja jednu od najopasnijih pretnji po mir i bezbednost...“ i da „...teroristička dela ozbiljno pogoršavaju uživanje ljudskih prava i prete društvenom i ekonomskom razvoju svih država i podrivaju globalnu stabilnost i prosperitet.“³⁹

Iako države članice Ujedinjenih nacija nisu postigle saglasnost oko jedinstvene definicije terorizma, države - članice UN-a usvojile su *Globalnu kontra - terorističku strategiju*, formiran je *Kontra - teroristički Komitet Saveta bezbednosti UN*, *Kontra - teroristička operativna grupa* i *Kontra - teroristički centar*.

---

³⁶ United Nations – Action to Counter Terrorism, videti: rezolucije Saveta bezbednosti UN br. 1368, 1377 (2001), 1438, 1440, 1450 (2002), 1456, 1465, 1516, (2003), 1526, 1530, 1535, 1540 (2004), 1611, 1617, 1624, 1625, 1631 (2005), 1822 (2008), 2082, 2083 (2012), 2129 (2013), 2133 iz 2014. godine; <http://www.un.org/en/terrorism/sc-res.shtml>; <http://www.un.org/en/terrorism/resolutions.shtml>, 16/10/2018.

³⁷ UN Security Council, *Resolution 1373 (2001)*, www.un.org/press/en/2001/sc7158.doc.htm, 16/10/2018.

³⁸ UN Security Council, *Security Council Resolution 1566 (2004) Concerning Threats to International Peace and Security Caused by Terrorism*, S/RES/1566 (2004), <http://www.refworld.org/docid/42c39b6d4.html>, 20/10/2018.

³⁹ Isto.

Globalna kontra - teroristička strategija UN usvojena je na Generalnoj skupštini u septembru 2006. godine, u kojoj se navode:

- (a) mere koje se odnose na uslove pogodne za širenje terorizma;
- (b) mere sa ciljem sprečavanja i borbe protiv terorizma;
- (c) mere radi izgradnje državnih institucija radi sprečavanja i borbe protiv terorizma; i
- (d) mere koje omogućavaju poštovanje ljudskih prava i vladavinu prava.

Navedene mere čine četiri stuba *Globalne kontra - terorističke strategije UN*, a kao najvažnija mera sa ciljem sprečavanja i borbe protiv terorizma ističe se da države - članice UN treba da se: „uzdrže od organizovanja, podsticanja, omogućavanja, učestvovanja, finansiranja, podsticanja ili tolerisanja terorističkih aktivnosti i da preduzmu odgovarajuće mere da se obezbedi da se njihova teritorija ne koristi za ubacivanje terorista ili kampova za obuku, ili za pripremu ili organizovanje terorističkih aktivnosti sa namerom da budu počinjene protiv drugih država ili njihovih građana.“⁴⁰

Ostale mere koje se odnose na sprečavanje i borbu protiv terorizma, obuhvataju unapređenje saradnje država - članica UN-a u skladu sa međunarodnim pravom oko različitih problema, kao što ekstradicija počinitelaca terorističkog akta, blagovremena razmena informacija radi sprečavanja terorističkih dela i saradnja sa ostalim regionalnim i međunarodnim organizacijama u borbi protiv terorizma.

Osim toga, kod definisanja terorizma sve više se upozorava na neslaganje između članica OUN, a posebno između SAD i zapadnoevropskih država sa jedne, i dominantno muslimanskih zemalja, sa druge. Ipak, potrebno je istaći značajne napore Ujedinjenih nacija da se suzbije terorizam usvajanjem mnogih rezolucija, konvencija i izveštaja. U aprilu 2018. godine usvojen je *Izveštaj Generalnog sekretara o aktivnostima UN o primeni globalne protivterorističke strategije UN* u kome se navodi da je terorizam „jedan od najvećih izazova našeg vremena. Ne postoji zemlja koja je imuna na ovu pretnju, i nijedna zemlja ne može sama

---

⁴⁰ UN General Assembly, *Global Counter-Terrorism Strategy*, <http://www.un.org/en/terrorism/strategy-counter-terrorism.shtml#plan>, 10/10/2018.

odgovoriti na ovaj izazov.⁴¹ U izveštaju se upozorava da se u protekle tri decenije povećala učestalost, smrtonosnost i geografski domet opasnosti od terorizma, kao i da ima tendencije porasta, što predstavlja „nezapamćenu pretnju za međunarodni mir, bezbednost i razvoj.“⁴²

Protupravna upotreba sile ili nasilja, izazivanjem straha i užasa nad pojedincima ili imovinom u pokušaju da se primoraju ili zastraše vlade ili zajednice, ili da se strekne kontrola nad stanovništvom, radi postizanja političkih, verskih ili ideoloških ciljeva.⁴³ Takođe, u *Političkim smernicama NATO-a u borbi protiv terorizma*, dokumentu koji je usvojen pre nekoliko godina, navodi se da terorizam „predstavlja direktnu pretnju za bezbednost građana u državama - članicama NATO-a, i za međunarodnu stabilnost i prosperitet u širem smislu, a predstavljaće pretnju i u bliskoj budućnosti.“⁴⁴ Ovaj dokument je značajan, jer se navode principi komplementarnosti i nedupliranja što podrazumeva usaglašavanje različitih shvatanja mnogih naučnika i aktivnosti država i međunarodnih organizacija u borbi protiv terorizma.

Udruženje međunarodnog prava predlaže svoju definiciju terorizma prema kojoj „međunarodni teroristički napad jeste bilo koji ozbiljan akt nasilja ili pretnja nasiljem od strane pojedinca, bilo da deluje samostalno ili u saradnji sa drugim osobama, organizacijama, mestima, prevozom ili komunikacionim sistemima ili protiv pripadnika šire javnosti u cilju zastrašivanja takvih osoba, što može prouzrokovati povrede ili smrt određenih osoba, ometajući aktivnosti nekih međunarodnih organizacija, uzrokujući gubitak ili štetu takvih mesta ili imovine, ili ometanje prevoza i komunikacionih sistema kako bi se ugrozili prijateljski odnosi među državama ili među državljanima različitih država ili iznuditi ustupke od država.“⁴⁵ Iako je ova definicija opširna, među prvima ističe značaj komunikacionih sistema.

---

⁴¹ United Nations General Assembly, *Report of the Secretary-General - The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*, 20 April 2018, A/72/840, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/72/840, 10/10/2018.

⁴² Isto.

⁴³ NATO, *NATO's military concept for defence against terrorism*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69482.htm?selectedLocale=en, 13/10/2018.

⁴⁴ NATO, *NATO's policy guidelines on counter-terrorism*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87905.htm?selectedLocale=en, 13/10/2018.

⁴⁵ International Law Association, *Draft Single Convention on the Legal Control of International Terrorism*, Report of the Fifty-Ninth Conference Held in Belgrade, 17-23.08.1980; Videti i: Cohan A.J. (2002). Formulation of a State's Response to Terrorism and State-Sponsored Terrorism, *Pace International Law Review*, Vol. 14, Issue 1, <https://core.ac.uk/download/pdf/46711788.pdf>, 08/10/2018, p. 79.

Evropska unija je davne 2002. godine usvojila *Smernice o ljudskim pravima i borbi protiv terorizma*, gde se terorizam definiše posredno kao terorističko delo. U navedenom dokumentu Saveta Evrope kaže se da je „terorističko delo svaki prestup počinjen od strane pojedinca ili grupe koji pribegavaju nasilju ili pretnji nasiljem protiv neke države, njenih institucija, protiv stanovništva uopšte, odnosno protiv određenih pojedinaca, a motivisani su separatističkim težnjama, ekstremnim ideološkim konceptima, fanatizmom ili iracionalnim subjektivnim faktorima i nameravaju da stvore osećaj straha kod zvaničnih vlasti, kod pojedinaca, odnosno delova društva ili javnosti u celini.“⁴⁶

U preambuli ovog dokumenta Evropske unije navodi se da „terorizam ozbiljno ugrožava ljudska prava i demokratiju, te posebno ima za cilj destabilizaciju legitimno izabраниh vlada i podrivanje pluralističkog građanskog društva. (...) Terorističko delo nikada se ne može opravdati navođenjem motiva kao što su ljudska prava i da takvo narušavanje prava ne može imati zaštitu.“⁴⁷ Dakle, u ovom dokumentu ističu se zaštita demokratije i postojećeg međunarodnog poretka. *Smernice EU o ljudskim pravima i borbi protiv terorizma* predstavljaju značajan dokument, jer se navodi da terorističko delo izvodi svako ko:

- a) „nasrne na život neke osobe što može dovesti do njene smrti;
- b) nasrne na fizički integritet neke osobe;
- c) otme neku osobu ili je uzme kao taoca;
- d) dovede do uništenja nekog državnog ili javnog objekta, transportnog sistema, infrastrukture, uključujući i informacione sisteme, fiksirane platforme u priobalnom pojasu, neko javno mesto ili privatni posed, a uz veliku mogućnost da ugrozi ljudske živote ili dovede do znatne ekonomske štete;
- e) otme letelicu, brod ili neko drugo sredstvo namenjeno prevozu putnika odnosno robe;
- f) proizvede, poseduje, nabavi, transportuje, snabdeva ili koristi oružje, eksplozive odnosno nuklearno, biološko ili hemijsko oružje kao i da vrši istraživanja u cilju razvoja biološkog i hemijskog naoružanja;

---

⁴⁶ Council of Europe, *Guidelines on Human Rights and the Fight Against Terrorism*, H (2002) 4, https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Docs2002/H_2002_4E.pdf, 11/10/2018.

⁴⁷ Isto.

g) oslobodi opasne materije ili izaziva požare, eksplozije ili poplave koje ugrožavaju ljudske živote;

h) ugrožava ili remeti snabdevanje vodom, strujom ili nekim drugim izvorom prirodnih resursa, čime ugrožava živote ljudi;

i) preti da izvrši neko od dela navedena od (a) do (h);

j) rukovodi terorističkom grupom;

k) učestvuje u aktivnostima terorističke grupe, uključujući i dostavljanje informacija odnosno materijalnih sredstava, ili na bilo koji način finansira tu grupu znajući pritom da takvo učestvovanje doprinosi kriminalnom delovanju.⁴⁸

Osim toga, EU je usvojila brojna dokumenta u borbi protiv terorizma od kojih izdvajamo *Protivterorističku strategiju iz 2005. godine* koja počiva na četiri principa:

- *Sprečiti se* odnosi na otkrivanje različitih uzroka radikalizacije koje je usvojio Evropski savet u *Smernicama za primenu iz 2014. godine*;

- *Zaštititi građane i infrastrukturu* što podrazumeva jačanje spoljnih granica EU, povećanje bezbednosti saobraćaja, a radi jačanja bezbednosti ljudi EU je usvojila *Direktivu o podacima imena putnika (Passenger Name Record - PNR)* u aprilu 2016. godine;

- *Goniti teroriste*, što se odnosi na jačanje saradnje i razmene informacija između država članica EU, a Evropski parlament je usvojio nova pravila u maju 2015. godine radi sprečavanja finansiranja terorista;

- *Odgovoriti* što podrazumeva suzbijanje posledica terorističkih napada, a to se odnosi na primenu sporazuma o upravljanju krizama i jačanje civilne zaštite do kraja 2014. godine u svim članicama EU.⁴⁹

Na osnovu dokumenta *Protivteroristička strategija EU iz 2005. godine*, u mnogim evropskim državama usvajaju se protivterorističke strategije.

---

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ European Council, *EU counter-terrorism strategy*, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/eu-strategy>, 10/10/2018.

Vlada Velike Britanije određuje terorizam kao „upotrebu ili pretnju akcijom koja uključuje ozbiljno nasilje nad bilo kojim licem ili imovinom, u svrhu dostizanja političkih, verskih ili ideoloških ciljeva.“⁵⁰ Slično *Protivterorističkoj strategiji Evropske unije*, i *Protivteroristička strategija Velike Britanije* iz 2011. godine, počiva na četiri cilja:

- Nastaviti: zaustaviti terorističke napade,
- Sprečiti: zaustaviti ljude da postaju teroristi ili podržavaju terorizam,
- Zaštititi: jačati zaštitu protiv terorističkih napada, i
- Pripremiti: ublažiti uticaj terorističkog napada.⁵¹

U Velikoj Britaniji je u junu 2018. godine usvojena nova *Protivteroristička strategija* zbog toga što je oko četrdeset ljudi stradalo samo prošle godine u terorističkim napadima u toj zemlji.⁵²

Osim navednih problema kod određivanja terorizma, u nekim državama kao što su Sjedinjene Američke Države, različite institucije imaju svoje definicije terorizma. Takođe, posle 11. septembra 2001. godine, došlo je do promena u određivanju terorizma. U mnogim definicijama sve više se ističe politički aspekt, a gube se kriminološki i bezbednosni.

Prema definiciji **Saveznog istražnog biroa SAD (FBI)**, terorizam je „nezakonita upotreba sile ili nasilja protiv lica ili imovine da bi se zastrašila ili prisilila vlada, civilno stanovništvo ili bilo koji njihov segment radi promocije političkih ili društvenih ciljeva.“⁵³

Američki Stejt Department navodi da je terorizam „unapred smišljeno, politički motivisano nasilje počinjeno protiv neborbenih meta, koje sprovode subnacionalne grupe ili klandestini akteri, uglavnom sa namerom da se utiče na publiku.“⁵⁴ Specifičnost ove definicije jeste da je ona jedna od retkih administrativnih definicija koja ističe aktivnosti i predstavlja ih kao nedržavne aktere.

---

⁵⁰ Isto.

⁵¹ UK Government, Contest: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism, July 2011, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97994/contest-summary.pdf, 11/10/2018, p. 6.

⁵² UK Government – Home Office, *Home Secretary announces new counter-terrorism strategy*, <https://www.gov.uk/government/speeches/home-secretary-announces-new-counter-terrorism-strategy>, 11/10/2018.

⁵³ Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 43.

⁵⁴ Isto.

Ministarstvo odbrane SAD određuje terorizam kao „sračunatu upotrebu nasilja ili pretnje nasiljem da bi se usadio strah, sa namerom da se vlade ili društva zastraše ili prinude, zarad postizanja ciljeva koji su uglavnom politički, religijski ili ideološki.“⁵⁵ Ova definicija je obuhvatna i potpuna jer ukazuje na teroristički akt i na pretnju, kao i na dalekosežne posledice koje oni izazivaju ali i upozorava na ostvarenje, osim političkih, i na verske i ideološke ciljeve terorista.

Američki kongres usvojio je jasnu definiciju terorizma u *Aktu o antiterorizmu i efikasnoj smrtnoj kazni* iz 1996. godine kao „angažovanje zbog terorističke aktivnosti kao individua ili kao član organizacije da se izvrši ili podstiče na izvršenje terorističke aktivnosti.“⁵⁶

Prema federalnom zakonu o borbi protiv terorizma u **Ruskoj Federaciji** terorizam se definiše kao nasilje ili pretnja nasiljem nad fizičkim licima ili organizacijama, kao i uništavanje ili pretnja uništavanjem imovine i drugih materijalnih vrednosti koji predstavljaju opasnost za život ljudi i nanose imovinsku štetu ili druge opasne posledice po društvo. Dalje se navodi da se te aktivnosti izvode radi ugrožavanja bezbednosti društva, zastrašivanja stanovništva ili vršenje uticaja na donošenja raznih političkih odluka koje su u interesu terorista.

Na osnovu prethodno napisanog možemo zaključiti da se u mnogim državama i međunarodnim organizacijama upotrebljavaju različite definicije terorizma, što otežava napore međunarodne zajednice da se ova pojava suzbije i da se preciznije odrede preventivne mere. Osim toga, može se zaključiti da neke međunarodne organizacije očekuju da naučnici i stručnjaci prihvate njihov stav o terorizmu, umesto da svi ulože zajedničke napore u određivanju terorizma i pronalaze nova rešenja kao odgovore na nove izazove u borbi protiv terorizma.

Iako ne postoji saglasnost oko definisanja terorizma, mnogi autori su saglasni da se bitni elementi odnose na akt nasilja, političku, versku ili etničku motivisanost, nepredvidivost, surovost, civilne žrtve, kao i želju za publicitetom, ostvarenje političkih, verskih ili etničkih ciljeva i stvaranje atmosfere straha. Na početku razmatranja akademskih definicija, naveli smo

---

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ U.S.A. Congress, *Antiterrorism and Effective Death Penalty Act of 1996*, Public Law 104-132-APR.24, 1996, http://library.clerk.house.gov/reference-files/PPL_104_132_AntiterrorismandEffectiveDeathPenaltyAct_1996.pdf, 08/10/2018.

definiciju terorizma holandskog naučnika Aleksa Šmita. Naime, Aleks Šmit analizirao je 109 definicija terorizma i zaključio da se u tim definicijama stalno pojavljuju 22 elementa. Ti elementi su:

- 1) upotreba sile ili nasilja: 83,5%
- 2) politički karakter: 65%
- 3) izazivanje straha ili užasa: 51%
- 4) pretnja: 47%
- 5) psihološki efekat i reakcija: 41,5%
- 6) razlika žrtve i šire mete napada: 37,5%
- 7) ciljano, planirano i organizovano delovanje: 32%
- 8) metode, strategije i taktika borbe: 30,5%
- 9) ekstranormalnost kršenja prihvaćenih pravila, odsustvo humanitarnih razloga: 30%
- 10) ucena, prinuda i navođenje na poslušnost: 28%
- 11) želja za publicitetom: 21,5%
- 12) samovolja, bezličnost, nasumičnost i odsustvo diskriminacije: 21%
- 13) žrtve, civili, neborci i lica bez veze sa samom problematikom stvari: 17%
- 14) zastrašivanje: 17%
- 15) naglasak na nevinost žrtava: 15,5%
- 16) izvršilac, grupa, pokret ili organizacija: 14%
- 17) simbolička priroda, pokazivanje drugima: 13,5%
- 18) nepredvidivost i neočekivanost pojave nasilja: 9%
- 19) tajnost, prikrivenost: 9%

20) ponavljanje niza akata ili kampanje nasilja: 7%

21) kriminalni, zločinački karakter: 6%, i

22) zahtevi trećim licima: 4%.

Mnogi naučnici i stručnjaci⁵⁷ saglasni su sa rezultatima istraživanja Aleksa Šmita i smatraju da je od navednih elemenata za pravilno shvatanje pojma terorizma neophodno proučavati sledeće elemente:

- akt nasilja (upotreba ili pretnja upotrebe nasilja);
- civilne žrtve;
- nezakonit i kriminalan čin;
- politička, verska ili etnička motivisanost;
- nepredvidivost, surovost i bezobzirnost;
- stvaranje atmosfere straha, užasa i panike;
- politički ciljevi i poruka; i
- njegova javnost i želja za publicitetom, što ćemo razmatrati u posebnom delu ovog rada.

Osim proučavanja akademskih i administrativnih definicija, kao i njihovih bitnih elemenata, ukazaćemo na razlikovanje terorizma od terora, nasilja, gerile, i organizovanog kriminala.

Zajedničko za *terorizam* i *teror* je isti termin u osnovi tih reči, a to je *teror* (latinska reč: *užas*). Takođe, zajedničko je i izvođenje nasilja nad žrtvama koje su uglavnom civili. Prema profesoru Simeunoviću, teror se definiše kao „...organizovano, plansko i ciljno izvršenje izazivanja straha širokih razmera da bi se kroz željeno ponašanje i delovanje zastrašenih postigli

---

⁵⁷ Hofmann, B. (2006). *Inside terrorism*. New York: Columbia Univ. Press, p. 34; Videti i: Talijan, M. *Bezbednosni menadžment u suprotstavljanju terorizmu i borbi protiv terorizma*. (2012). Beograd: Medija centar Odbrana, str. 21-22.

odgovarajući ciljevi, odnosno realizovali konkretni interesi zastrašivača.“⁵⁸ Profesor Simeunović smatra da se pojmovno razlikovanje terora i terorizma odnosi na legalnost i legitimnost. Teror predstavlja zakonitu upotrebu sile koju primenjuju oni koji čine vlast. Na osnovu toga, teror, iako prelazi granice legitimnosti, on je legalan i predstavlja oblik legalnog nasilja. Suprotno tome, terorizam je uvek i u svakom slučaju nezakonita upotrebe sile. Takođe, terorizam i teror se razlikuju prema trajnosti i prostornom određenju. Za razliku od terora, većina terorističkih aktivnosti su prostorno ograničene ili su privremene. „Terorizam nema toliki kapacitet sile da proizvodi strah stalno kao što ga proizvodi teror vlasti na celom prostoru na kome se ta vlast prostire...“.⁵⁹

Takođe, neophodno je ukazati na pojmovno razlikovanje između *terorizma* i *gerile*. Sličnosti kod terorizma i gerile (španska reč: *mali rat*) je da su to oblici političkog nasilja koje je usmereno protiv neke vlasti. Osim toga, mogu imati slične razloge za borbu, odnosno ciljeve i interese koje nastoje da ostvare, kao na primer, borba za slobodu. Ali, važno je da istaknemo da su višestruke razlike između gerile i terorizma, a odnose se na učesnike, mete napada, kao i način na koji se ostvaruje ta borba i navedeni ciljevi. Gerila, tj. gerilska borba može se definisti kao oblik oružane borbe protiv neprijatelja, gde deluju manje, ali veoma pokretne jedinice, „...koju vode ostaci regularne vojske jedne zemlje zaostali na okupiranoj teritoriji, bilo borci koji se regrutuju iz redova civilnog stanovništva.“⁶⁰

Osim toga, važni kriterijumi razlikovanja terorizma od gerile su način na koji se ostvaruje ta borba, mete napada i ciljevi. Način ostvarivanja gerilske borbe je pobeda neprijatelja, ali u skladu sa pravilima ratovanja i određenim međunarodnim konvencijama, dok se kod terorizma izvode napadi nad običnim građanima. Takođe, terorizam i gerila se razlikuju prema kriterijumu objekta, tj. mete napada. Kod gerile, mete napada su policija, vojska ili službenici državne administracije, dok su kod terorizma mete napada civili, tj. obični građani. „Teroriste od gerilaca razlikuje to što ne poseduju svoju teritoriju, ne nose oružje javno i ne uživaju javnu podršku respektabilnog dela sveta.“⁶¹ Terorizam i gerila se razlikuju i prema trećem kriterijumu - definisanim ciljevima. Osvajanje i uspostavljanje kontrole nad određenom teritorijom je cilj kod gerilske borbe, dok je kod terorizma cilj izvođenje napada nad što većim

---

⁵⁸ Simeunović, D. (2010). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet, str. 23-25.

⁵⁹ Isto, str. 26.

⁶⁰ *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija, str. 295-296.

⁶¹ Simeunović, D. (2010). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet, str. 28-30.

brojem civilnih žrtava, ali i izazivanje straha i panike kod ljudi od mogućih novih terorističkih napada.

Takođe, *terorizam i organizovani kriminalitet* imaju mnogo sličnosti, od problema definisanja, do toga da obe pojave predstavljaju nelegitimnu, kriminalnu aktivnost, uz primenu nasilja ili pretnje upotrebe nasilja. Prema profesoru Đ. Ignjatoviću organizovani kriminalitet predstavlja vrstu imovinskog kriminaliteta koga karakteriše postojanje kriminalne organizacije koja obavlja kontinuiranu privrednu delatnost, koristeći pri tome nasilje i korupciju nosilaca vlasti. On smatra da postoje uža i šira shvatanja organizovanog kriminaliteta. Šire shvatanje organizovanog kriminaliteta podrazumeva da kriminalne delatnosti obavlja grupa ljudi. Na osnovu užeg shvatanja organizovanog kriminaliteta potrebno je da, pored postojanja grupe ljudi koji vrše kriminalnu delatnost, postoji i jasna podela posla između članova u okviru te kriminalne organizacije kao i kontinuirana delatnost sa ciljem sticanja profita, uz primenu nasilja i zastrašivanja, uspostavljanje veza sa organima vlasti radi izbegavanja krivičnog gonjenja.

Iako je terorizam jedan od oblika nasilja, pogrešno je poistovećivanje *terorizma i nasilja*. Nasilje se može odrediti kao delatnost kojom se „neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše ili zaustavljaju, odnosno zadržavaju ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarivanja interesa i zadovoljavanja objekta nasilja...“.⁶² Dakle, sličnost kod terorizma i nasilja je da oba pojma predstavljaju nezakonitu upotrebu sile. Međutim, nasilje je širi pojam, dok je terorizam samo jedan od političkih oblika nasilja, a ostali oblici su: „...prinuda, pritisak, političko ubistvo, pobune, neredi, nemiri, subverzija...“.⁶³

2.2. Klasifikacija terorizma

Osim mnogobrojnih definicija, moguće su i brojne klasifikacije terorizma, zavisno od različitih kriterijuma. Prema **profesoru Simeunoviću** terorizam se može klasifikovati prema subjektima, metodu, cilju, sredstvu i prema metodu. Ako je cilj kriterijum klasifikovanja, onda

---

⁶² Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije, str. 102-104.

⁶³ Isto, str. 104.

se terorizam može podeliti na: ideološki, etnoseparatistički, verski terorizam i sl. Ako je sredstvo kriterijum klasifikovanja, terorizam se može podeliti na: klasični, biohemijski i nuklearni. Klasifikacija terorizma prema metodima odnosi se na klasični, samoubilački, sajber i narko-terorizam. Na kraju prof. Simeunović navodi podelu terorizma prema subjektima izvršenja, gde razlikuje individualni terorizam, terorizam organizacija i ilegalnih grupa i institucionalni ili državni terorizam.⁶⁴

Takođe, **profesor Milan Mijalkovski** klasifikuje terorizam prema sledećim elementima: uzroku (objektivni i subjektivni), društvenom statusu nosilaca (nedržavni, državni i međunarodni), strategiji i taktici (posredni i neposredni), sredstvima (konvencionalni, improvizovani i terorizam realizovan NBH sredstvima), prostoru i vremenu (mikro, makro i planetarni), i ciljevima.⁶⁵

Osim toga, **Kuper** (H.H.A.Cooper) navodi sledeće kategorije terorizma:

- građanski nemir predstavlja oblik kolektivnog nasilja koji onemogućava normalno funkcionisanje društvene zajednice,
- politički terorizam ogleda se u nasilničkom ponašanju koje se preduzima sa namerom izazivanja straha, a radi ostvarivanja političkih ciljeva,
- nepolitički terorizam predstavlja vršenje terorističkih aktivnosti bez političkih namera, kvazi terorizam - kriminalno ponašanje koje je slično terorizmu, ali se od njega po ključnim elementima razlikuje (motiv i cilj delovanja),
- ograničeni politički terorizam kod koga se terorističke akcije preduzimaju iz ideoloških ili političkih motiva, ali koje nemaju za cilj preuzimanje kontrole nad državom i
- državni terorizam predstavlja vršenje terorističkih aktivnosti od strane države sa ciljem održanja vladavine.⁶⁶

Razmatrajući cilj kao kriterijum klasifikovanja, terorizam se može podeliti na: ideološki, etnoseparatistički, verski terorizam i sl.

---

⁶⁴ Simeunović, D. (2010). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet, str. 80.

⁶⁵ Mijalkovski, M. (2003). *Terorizam i protivteroristička borba*. Vojna Akademija.

⁶⁶ Konstantinović, VS., Nikolić Ristanović, V., Kostić, M. (2012). *Kriminologija*. Niš, str. 168.

2.2.1. Ideološki motivisan terorizam

Ovakav oblik terorizma nastaje kada se uspostavi jača veza između ideologije i terorizma, što se ogleda u izboru ciljeva i metoda terorističkih aktivnosti. Ova vrsta terorizma se deli na: levičarski (tj. levi ili crveni), i desničarski (tj. desni ili crni) terorizam. **Levičarski terorizam** - ima svoje korene u anarhističkom terorizmu iz 19. i početka 20. veka i postao je izražen tokom Hladnog rata. Uzroci ove vrste terorizma su socijalni problemi, politička i ekonomska kriza (nezaposlenost, inflacija, socijalna nesigurnost), nezadovoljstvo aktuelnim režimom, slabe institucije, nemogućnost izražavanja političkih uverenja i reforme društva mirnim putem. Njihov cilj je da dođe do brze i radikalne promene društva, što se može ostvariti uz revolucionarnu volju i dovoljno naoružanja, iako nije neophodno da postoje objektivni uslovi za revoluciju. „Ako postoji čvrsto organizovana avangardna organizacija određene veličine, onda nije potrebno da postoji bilo kakav izvestan skup društvenih uslova nužnih za revoluciju - sve što bi moglo biti potrebno je instrumentalno efektivna mobilizacija nezadovoljstva kakvo postoji i iskorištavanje nekog unesrećujućeg istorijskog događaja.“⁶⁷

Smatra se da ideološku osnovu savremenog levičarskog terorizma čine marksizam i lenjinizam, najčešće zbog korišćenja njihovog vokabulara i slogana. **Profesor Simeunović** ukazuje da se često pogrešno interpretiraju stavovi i shvatanja Marksa, Engelsa i Lenjina. Savremeni levičarski terorizam se često oslanja na anarhizam, jer smatraju da se marksistički obrasci ne mogu primeniti u zapadnoj Evropi, te se ne može izvesti revolucija. Izuzetak su *Crvene brigade* koje su bliže marksizmu, jer smatraju da teroristička organizacija „odvojena od masa... nema šanse.“⁶⁸ Mete levičarskog terorizma su predstavnici državne sile (tj. pripadnici policije, vojske i državni službenici). Ova vrsta terorizma je doprinela jačanju mirovnog, a zatim i antiglobalističkog pokreta.

Savremeni levičarski terorizam razvio se u tokom političkih nemira tokom 1968. godine. U Zapadnoj Evropi značajne grupe su uključivale frakciju *Crvene armije* Zapadne Nemačke (*Red Army Faction - RAF*), italijansku *Crvenu brigadu* (*Red Brigades*), francusku *Direktnu akciju* (*Action Directe - AD*) i belgijske *Komunističke borbene ćelije* (*Communist Combatant*

---

⁶⁷ Gouldner, A. (1977). Prologue to Theory of Revolutionary Intellectuals, *Telos*, No. 26, 1-2, p. 177.

⁶⁸ Simeunović, D. (2010). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet, str. 137.

Cells - CCC). Tokom 1960-ih i 1970-ih u Kanadi je delovao *Front za oslobođenje Kvebeka (the Front de libération du Québec)* kao marksističko - lenjinistička grupa radi postizanja nezavisnosti Kvebeka. U Latinskoj Americi grupe koje su se aktivno uključile u terorizam 1970-ih i 1980-ih su *Revolucionarne oružane snage (the Revolutionary Armed Forces of Colombia – FARC)*, *Nikaragvanski sandinisti*, peruanski *Sjajni put* i kolumbijski *Pokret 19. aprila* i drugi. Na primer, FARC je marksističko - lenjinistička organizacija u Kolumbiji koja je izvela više terorističkih napada tako što su postavljali bombe ispod vozila, kao i ubistva, kidnapovanje, otmice i drugo. U Kolumbiji je došlo do primirja između vlasti i terorističke organizacije FARC radi okončanja sukoba koji traju duže od pedeset godina u kojima je ubijeno više od 260.000 ljudi, dok je više hiljada ljudi raseljeno, o čemu su izveštavali mnogi mediji.⁶⁹

2.2.2. Desničarski terorizam

Njega karakteriše poštovanje države, religije (crkve), institucija i tradicionalnih vrednosti. Međutim, nasilje je metod za nametanje tih vrednosti. Upravo povezivanje sa religijom i etnosom, omogućava desničarskom terorizmu da dugo traje. Prema rezultatima istraživanja američkog univerziteta Merilend, za razliku od levičarskog terorizma, u periodu između 2000. i 2016. godine došlo je do porasta desničarskog terorizma u mnogim zemljama kao što su Sjedinjene Američke Države, Mađarska i druge zemlje.⁷⁰ Drugo istraživanje, takođe sprovedeno u SAD, ukazalo je na iste činjenice: u SAD-u, od 11. septembra 2001. do 2015. godine, nasilni napadi koje su počinili supremacisti ili opozicioni ekstremni desničari izazvali su više smrtnih slučajeva nego oni koji se pripisuju „džihadistima“.⁷¹ Tokom demonstracija koje su prerasle u nasilje protiv mađarske vlade socijalista u 2006. godini, došlo je do porasta desničarskog ekstremizma kao što su *Pokret za bolju Mađarsku (Movement for a Better Hungary, Jobbik Magyarországért*

---

⁶⁹ InSight Crime, *FARC News*, <https://www.insightcrime.org/colombia-organized-crime-news/farc>, 15/01/2019; Blic, *Zaustavljanje sukoba Vlada i FARC potpisale novi mirovni sporazum*, 24.11.2016, <https://www.blic.rs/vesti/svet/zaustavljanje-sukoba-vlada-i-farc-potpisale-novi-mirovni-sporazum/hnfx7vv>, 15/01/2019.

⁷⁰ University of Maryland – College of Behavioral & Social Sciences, *Proportion of Terrorist Attacks by Religious and Right-wing Extremists on the Rise in United States*, <https://bsos.umd.edu/featured-content/proportion-terrorist-attacks>, 15/01/2019.

⁷¹ <http://mediamatters.org/blog/2015/11/30/the-planned-parenthood-attack-and-howhomegrown/207105>.

Mozgalom), *Odredi smrti (Death Squad, Halálbrigád)*, *Mađarske strele nacionalne oslobodilačke vojske (Hungarian Arrows National Liberation Army, Magyarok Nyilai Nemzeti Felszabadító Hadsereg - MNNFH)*, i drugi.⁷²

2.2.3. Etno - separatistički terorizam

On ima za cilj da određena etnička grupa ostvari autonomiju, sopstvenu državnost, ili pripajanje zemlji matici. Izvršiocu terorističkih akata su pripadnici etničkih grupa koje su nezadovoljne položajem u državama gde čine manjinu. Najpoznatije etnoseparatističke terorističke grupe i organizacije su *Irska republikanska Armija (IRA)* u Severnoj Irskoj, *ETA (Euskadi ta Askatasuna)* u Baskiji, *Nacionalni oslobodilački front Korizike (aka Front de Liberation Nationale da la Corse - FLNC)*, *Kurdistanska radnička partija (Parti Karkare Kurdistan - PKK)*, terorističke organizacije u Čečeniji i druge.

IRA je jedna od najstarijih etno - separatističkih organizacija i nastala je tokom pobune Iraca protiv engleske vlasti kada je Engleska osvojila jugoistočni deo Irske u 11. veku. Takođe, *Oslobodilački tigrovi Tamilskog Elama (LTTE, poznatiji i kao Tamilski tigrovi)*, zalagali su se za secesiju severa i istoka ostrva od Šri Lanke. Meta ove organizacije bili su visoki politički i vojni zvaničnici Indije i Šri Lanke, a od 1990-ih do 2000. godine izveli su oko 170 samoubilačkih napada u Šri Lanki i Indiji usmrivši ili ranivši na hiljade ljudi.

Osim pobrojanih, treba pomenuti i problem Kurda. Kurdi su najveća etnička grupa na svetu, a procenjuje se da između 12 i 20 miliona i žive na prostoru tzv. Kurdistanu, koji obuhvata delove Turske, Irana, Iraka, Sirije i Jermenije. Oni su muslimanske veroispovesti, imaju svoj jezik, kulturu i tradiciju, ali nemaju svoju državu. *Kurdistanska radnička partija (Parti Karkare Kurdistan - PKK)* zalaže se za formiranje Kurdistanu. U Turskoj Kurdi imaju status etničke grupe još od 1920-ih godina, jer tamo živi oko 11 miliona Kurda, što čini 20%

---

⁷² Mareš, M. (2018). Right-Wing Terrorism and Violence in Hungary at the Beginning of the 21st Century, *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, Issue 6, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2018/issue-6/a8-mares.pdf>, 10/01/2018, p. 123-125.

turskog stanovništva i izaziva mnoge probleme u Turskoj. „Od tog vremena započinje pobuna Kurda, njihovo nasilje protiv turske vlasti i turskog stanovništva, a onda i početak represalija turske države nad kurdskim pobunjenicima, kao i nad kurdskim stanovništvom u Turskoj i Iraku koje ih podržava.“⁷³ Ukoliko bi se realizovali ciljevi etničkih grupa širom sveta, Ujedinjene nacije bi imale nekoliko stotina članica više u ovom veku.

2.2.4. Religijski terorizam

U zemljama u kojima je islam dominantna religija, on predstavlja važan činilac državne vlasti i naravno društvenog života te stoga mnogi verski pokreti utemeljeni na islamu preduzimaju akte nasilja u cilju navodne zaštite ove religije od stranih tj. prozapadnih uticaja. Krajem 20. veka, na okupiranim područjima Zapadne obale i pojasa Gaze, kao i u Izraelu, pripadnici terorističkih organizacija *Islamskog pokreta otpora (Hamasa)* i *Palestinskog islamskog džihada (PIDŽ)*, obučavanog od strane *Hezbollaha*, izveli su mnoge terorističke napade. Pripadnici *Hezbollaha* naglašavali su da Bog veliča mučeništvo: „Alah prepoznaje vernike i može da od nekih od vas napravi mučenike i Alah može pročistiti one koji veruju i potpuno uništiti nevernike.“⁷⁴

Od kraja 20. veka do danas, došlo je do porasta ove vrste terorizma. Od mogobrojnih izdvajamo *Boko Haram* u Nigeriji i *Islamsku državu*, na teritoriji Iraka i Sirije. Na primer, *Boko Haram* predstavlja ekstremističko - islamističku organizaciju koja ima za cilj uvođenje strogih islamskih principa i šerijata i teži islamizaciji cele Nigerije kroz nasilne aktivnosti kao što su kidnapovanja, samoubilački napadi i ubistva.

---

⁷³ Simeunović, D. (2010). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet, str. 184.

⁷⁴ *Kuran*, poglavlje 3, tačke od 140 do 146.

2.3. Metode i sredstva terorizma

Evropska unija je 2002. godine usvojila *Smernice o ljudskim pravima i borbi protiv terorizma*, a u preambuli ovog dokumenta navodi se da:

a) „...osuđujući bezrezervno sva dela, metode i praksu terorizma kao kriminalne i neopravdane, ko god i gde god da ih čini...

b) ...podsećajući da je ne samo moguće već apsolutno neophodno boriti se protiv terorizma uz poštovanje ljudskih prava, vladavine prava i, gde je primenjivo, međunarodnog humanitarnog prava.“⁷⁵

Navedeno deo teksta začuđuje svojom stilizacijom. Borba, korišćenje metoda i sredstava borbe, upotreba prava, itd. odigravaju se u okvirima *primenljivosti*.

Mijalkovski Milan smatra da je terorizam planirana, organizovana i sistematska upotreba nasilja i zastrašivanja nasiljem radi stvaranja atmosfere straha kod građana i nosilaca vlasti, radi ostvarivanja ideoloških, političkih ciljeva. Ciljevi terorista mogu da budu i legitimni, ali je terorizam kao sredstvo njihovog delovanja nezakonito i moralno nedopustivo...

Marić upozorava da „Terorizam nije oblik gerilskog ratovanja, ali ni politički, niti ideološki pokret. To je metoda kojom određene grupe koje imaju neka svoja politička, filozofska ili religijska uverenja deluju kako bi destabilizirale određenu zemlju ili regiju i kako bi na taj način promovisali svoja religijska, ekstremistička, radikalno marksistička, rasna ili fašistička uverenja.“⁷⁶

Profesor Andreja Savić smatra da je terorizam je „u jednom najširem političkom smislu, naziv za *metod političke borbe* za koji je karakteristična sistematska upotreba nasilja radi zastrašivanja protivnika i slamanja njegovog otpora.“

---

⁷⁵ Council of Europe, *Guidelines on Human Rights and the Fight Against Terrorism*, H (2002) 4, https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Docs2002/H_2002_4E.pdf, 11/10/2018.

⁷⁶ Marić, S. (2012). *Terorizam kao globalni problem*. Zagreb: Medianali, str. 91.

Prema **Obrenu Đorđeviću**, terorizam je „metod smišljene i sistematske upotrebe akata nasilja radi sejanja straha prema ljudima od strane ilegalnih skupina da bi se ostvarili određeni politički ciljevi.“

Profesor dr **Andra Petrović** terorizam objašnjava kao „oblik organizovane subverzivne aktivnosti koja se sastoji u preduzimanju akta nasilja, izazivanja eksplozija, požara ili u preduzimanju drugih, opšte opasnih radnji, kojima može da se stvori osećanje lične nesigurnosti kod građana.“

Ljubo Pejanović smatra da je terorizam metod političke borbe manjine protiv većine u kojoj se poseže za nasiljem radi usađivanja straha i panike kod većeg broja ljudi, a sve sa ciljem ostvarenja sopstvenih političkih interesa.

U vezi metoda i sredstava terorizma, **Brajan Dženkins** smatra da je terorizam je postao krvaviji, da zahteva nove finansijske resurse, odnosno manje zavisi od državnih sponzora. Takođe, podrazumeva nove modele organizacije i efikasno korišćenje tehnologije, komunikacije i medija.⁷⁷

I početkom 21. veka terorizam predstavlja pretnju za bezbednost država, kao i za globalnu bezbednost, bez obzira na stepen njihovog društveno-ekonomskog razvoja. Međutim, u poređenju sa ostalim oblicima nasilja koji čoveku uzimaju slobodu, život, pravo na rad i egzistenciju, terorizam je najspektakularniji, posebno samoubilački terorizam. Takođe, u uslovima globalizacije, sve vesti se skoro istovremeno prenose preko različitih medija - starih, i novih medija, interneta i društvenih mreža.

---

⁷⁷ Jenkis, B. (2004). *The New Age of Terrorism*. Santa Monica: RAND Corporation, p.117.

3. MEDIJI

3.1. Određenje medija

Iako se danas pojam medija često koristi, postoje različita shvatanja o značenju medija i masovnih medija, posebno zbog visokog stepena tehnološkog razvoja i globalizacije. Pre stotinu godina, od prve upotrebe radio aparata, kasnije sa razvojem televizije, tzv. novih medija i interneta, osim funkcije informisanja i obaveštavanja javnosti, mediji su imali i funkciju obrazovanja, zabave, ali i uticaja na društvo. Uticaj medija na društvo, odnosno na publiku doveo je do nastanka masovne komunikacije, masovnog društva u uslovima globalizacije, ali i manipulacije, što ćemo razmatrati u posebnom poglavlju. Stoga je potrebno da ukažemo na različita određenja medija, masovnih medija, masovnih komunikacija da bismo u ovom delu rada razmotrili stare i nove medije, uključujući i internet.

U **Etimološkom rečniku** navodi se da je koren pojma *medij* u latinskoj reči *media* koja je množina od reči *medium* što se uobičajeno prevodi kao sredina, centar, na polovini, odnosno od latinskog prideva *medius*, što znači srednji.⁷⁸

Na osnovu toga, mediji se mogu definisati kao posrednik prenosa određene poruke od pošiljaoca do primaoca. Britanski naučnik **Paul Vilkinson** zastupa šire shvatanje medija pod kojima podrazumeva sve načine i kanale prenosa informacija, odnosno sve formalne i neformalne medije.⁷⁹

Šire shvatanje medija zastupa i profesor i teoretičar medija **Maršal Makluan** koji tim pojmom označava sve posrednike u prenosu poruka, odnosno sva sredstva komunikacije. Prema njemu, mediji predstavljaju produžetak čovekovih čula, tako da je radio produžetak slušnog, fotografija produžetak vizuelnog, a da je televizija produžetak čula dodira. On je isticao ulogu

---

⁷⁸ Online Etymology Dictionary, *Media*, https://www.etymonline.com/word/media#etymonline_v_12509, 15/10/2018.

⁷⁹ Wilkinson, P. (1997). The Media and Terrorism: A Reassessment, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 9, No. 2, London: Frank Cass, p. 51, <http://www.magellanpr.hu/files/terrorism.pdf>, 15/10/2018.

televizije, jer može da podstakne i druga čula i tako da utiče na promenu percepcije i impresija.⁸⁰ Makluana su često kritikovali što medijima daje veoma značajnu ulogu u razvoju ljudskog društva. On je smatrao da će pojava i sve veća primena električne energije potpuno promeniti društvo koje će iz faze industrijskog razvoja preći u fazu informatičkog razvoja.⁸¹ On je proučavao efekte uticaja televizije i elektronskih medija na osnovu izveštavanja o ubistvu američkog predsednika Kenedija, i zaključuje da je tada televizija kao medij, dospela u prvi plan kada je u pitanju javno mnjenje i da će njen uticaj biti sve veći sa razvojem tehnologije. Dakle, sa razvojem elektronskih medija sedamdesetih godina 20. veka Makluan je među prvima isticao da će svet postati globalno selo, što ćemo više razmatrati u posebnom poglavlju ovog dela rada.

Ivan Klajn i **Milan Šipka** definisali su medij kao „a) sredstvo komunikacije i izražavanja (npr. reči, muzika, karikatura); b) sredstvo javnog informisanja (novine, radio, TV, internet, itd.)...“.⁸²

U nekoliko definicija medija, navodi se pojam komunikacije. Komunikacija je takođe, složen pojam. **Berelson** i **Štajner** smatraju da je „komuniciranje je prenošenje informacija, ideja, osećanja, saznanja itd., korišćenjem simbola, reči, brojeva, crteža, itd.“⁸³

Rot Nikola u delu *Znakovi i značenja - Verbalna i neverbalna komunikacija*, u najširem smislu „komunikacija predstavlja prenošenje informacija s jednog mesta na drugo.“⁸⁴

Aleksandar Bogdanić u svojoj knjizi *Komunikologija* navodi da se pod komunikacijom podrazumeva „simbol ili reči ili govor; proces u kojem razumemo druge i trudimo se da oni nas razumeju;...“.⁸⁵

---

⁸⁰ Makluan, M. (1971). *Poznavanje opštita čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta, str. 41.

⁸¹ Isto, str. 41-42: „Električna svetlost je čisto obaveštenje. Ona predstavlja, tako reći, opštito bez poruke, sem ako se ne koristi za ispisivanje nekog oglasa ili imena... Svejedno je da li se svetlost koristi za operaciju mozga ili noćne bejzbol-utakmice. Moglo bi se tvrditi da su te delatnosti na neki način "sadržina" električne svetlosti, jer ne bi mogle postojati bez električne svetlosti. Ovom činjenicom jedino se podvlači to da "opštito predstavlja poruku", zato što upravo opštito uobličuje i određuje razmeru ljudskog i udruživanja i delanja.“

⁸² Klajn, I., Šipka M. (2007). *Veliki rečnik stranih reči*. Novi Sad: Prometej, str. 756.

⁸³ Berelson, B., Steiner G.A. (1964). *Human behaviour: an inventory of scientific findings*. New York: Harcourt, Brace & World.

⁸⁴ Rot, N. (2004). *Znakovi i značenja - Verbalna i neverbalna komunikacija*. Beograd: Plato, str. 9.

⁸⁵ Bogdanić, A. (1996). *Komunikologija, vodeći pravac*, Beograd: Čigoja, str. 31-32.

Dakle, komunikacija je interaktivan proces između onoga ko šalje poruku i primaoca, te je zato uslovljena medijem dok neki autori (npr. Paul Watzlawick) smatraju da je komunikacija bitna za ljudsko društvo, društveni i politički sistem. Američki politikolog **Harold Lasvel** razvio je jednostavan model komunikacije koji obuhvata sledeće elemente i pitanje koje se postavlja za svaki element:

- *Pošiljalac - ko?* Pošiljalac je osoba koja formuliše i šalje poruku.
- *Poruka - šta kaže?* Sadržaj poruke koju je poslao pošiljalac, utvrđuje se metodom analize dokumenata.
- *Medij - u kom kanalu?* Odnosi se na vrstu medija preko koje se šalje poruka.
- *Recipient - kome?* Recipient može biti pojedinac, određena ciljna grupa ili publika, a poruka je njima namenjena.
- *Efekat - sa kojim efektom?* Pod ovim se podrazumeva da li je ostvaren cilj i da li je poruka uticala na primaoca. Lasvelov model komunikacije imao veliku primenu za proučavanje masovnih komunikacija u mnogim zemljama.⁸⁶ U delu ovog rada koji se odnosi na manipulaciju medija, razmotrićemo minimalne i maksimalne efekte.

Prema **Maloj političkoj enciklopediji**, ističe se da „široom upotrebom upravo tih sredstava u društvenim komunikacijama u odnosu na mase i za mase - nastao je i pojam masovnih komunikacija koji znači i ta sredstva, i oblik, i kvalitet samog prenošenja reči, slike, glasa, mimike i sl. u društvu, u masi. Otuda se u gotovo svim jezicima upotrebljava engleska kovanica *mass communication* ili još preciznije *mass media*.“⁸⁷ Iako je ova enciklopedija objavljena pre pedeset godina, ističe ulogu mase i publike ali ne daje preciznu definiciju medija. Pre razmatranja medija, masovne komunikacije i masovnih medija, potrebno je da ukažemo na razliku između publike i mase.

Masa, kao i mnogi pojmovi u društvenim naukama ima brojna značenja. **Jevtović Zoran** u svom delu *Javno mnjenje i politika*, smatra da masa predstavlja „sinonim za veliki broj, nešto

---

⁸⁶ Abazari, Z., Brojeni Mahsid, B. (2017). The role of Harold Lasswell Communication Theory in Librarianship and Information Science, *International Academic Journal of Humanities*. Vol. 4, No. 2, p. 88-90.

⁸⁷ *Mala politička enciklopedija*. (1966). Beograd: Savremena administracija, str. 519.

nediferencirano, kao korelat eliti... Masa označava skup ljudi koji se nalaze u određenoj društvenoj situaciji i između kojih postoje privremeni i obično nedovoljno čvrsti kontakti. Jedan od prvih istraživača psihologije mase **Le Bon**, uočio je da nju karakterišu nagoni gomile: impulsivnost, pokretljivost, razdražljivost, lakovernost, sugestibilnost, iracionalno ponašanje, netolerantnost, sklonost preterivanju i pojednostavljanju, moralna neodgovornost i potreba za autoritetom i vođom.⁸⁸

Pešić Milena i **Novaković Aleksandar** smatraju da masa omogućava „pojedinca da oslobodi svoje potisnute, nesvesne impulse, pa u njoj, za račun oslobađanja prvobitnih instikata i identifikacija, opadaju intelektualne, kritičke sposobnosti pojedinca. Zato se u okviru mase lako može ostvarivati uticaj na pojedinca, angažovanjem nesvesnih procesa i stanja. Jedan od centralnih mehanizama sastoji se u tome da se putem slika i simbola posreduju *investiranja libida* i podstiče njegova projekcija sa pojedinca na vođu, a to dovodi do identifikovanja pojedinaca sa njim, njegovim prestižom i autoritetom.“⁸⁹

Jevtović Zoran u navedenom delu smatra da se „publika zasniva na okupljanju određenog oblika društvenosti van političke prakse, sa jasno omeđenim komunikaciono - prostornim vezama. Ona se razlikuje od mase, jer se strukturira zahvaljujući istovrsnoj interakciji mnogih pojedinaca sa centrima distribucije određenih ideja, stavova, oblika ponašanja. (...) Publika je društvena kategorija koja raspravlja o određenim pitanjima učestvujući u diskusiji o njihovim rešavanjima. Cilj je da se proizvodnjom novih aktivnosti uspostavi određena psihološka povezanost većeg broja ljudi, homogenizacija kulturnih potreba i vrednosti...“.⁹⁰

Poljska teoretičarka **Antonjina Kloskowska** definiše masovnu komunikaciju kao „proces širenja iz centra, označenog kao izvor, onih sadržaja koji su u simboličkom vidu znakova usmereni primaocima osposobljenim za njihov prijem“.⁹¹ Osim toga, ukazaćemo na određenja masovnih medija.

---

⁸⁸ Jevtović, Z. (2003). *Javno mnjenje i politika*. Beograd: Akademija lepih umetnosti - Centar za savremenu žurnalistiku, str. 95-96.

⁸⁹ Pešić, M., Novaković, A., (2008). *Sloboda i javnost*. Beograd: Institut političkih studija, str. 128-129.

⁹⁰ Jevtović, Z. (2003). *Javno mnjenje i politika*. Beograd: Akademija lepih umetnosti, Centar za savremenu žurnalistiku, Beograd, str. 93-94.

⁹¹ Kloskowska, A. (1985). *Masovna kultura – kritika i odbrana*. Novi Sad: Matica srpska, str. 102, 157-165.

Masovni mediji predstavljaju sistem javnog informisanja kojim se prenose audiovizuelni sadržaji najširim slojevima stanovništva u cilju njihovog obaveštavanja, obrazovanja ili zabave. Najšire shvatanje pojma masovni mediji odnosi se na sve medije koji mogu istovremeno da komuniciraju sa velikim brojem recipijenata ili imaju masovnu distribuciju.

Prema **Rolend Lorimer**, masovni mediji predstavljaju podskup masovne komunikacije koji je „praksa i produkt obezbeđivanja informacija i zabave u predahu za široku, često neznatnu i sve fragmentizovaniju publiku.“⁹²

Osim informisanja i zabave, **Jevtović Zoran** smatra da masovni mediji menjaju društvenu svest tako što prednost daju emocijama i željama. Prema njemu, „vešt i komunikativan govornik u stanju je da uz pomoć masovinih medija za kratko vreme i na ogromnom prostoru promeni javno raspoloženje, pri čemu racionalnost nestaje gubeći smisao. (...) Tajna se krije u identifikaciji sa autoritetom, pa neograničeno poverenje prerasta u narcisoidnu opčinjenost, tako da neosetno gubite svoja mišljenja i predrasude.“⁹³

Mediji su veoma složen pojam pod kojim podrazumevamo sredstvo javnog informisanja i sredstvo javnog komuniciranja. To je složen pojam, jer predstavljaju sredstvo kojim se ostvaruje komunikacija, informiše se javnost o bitnim temama za društvo sa ciljem da formiranja javnog mnjenja. Osim toga, nekoliko autora kao što su **Daniela Jurčić, Žan Klod Bertrand, Tena Martinić**⁹⁴, navode dvadesetak funkcija medija, među kojima kao najvažnije izdvajamo sledeće funkcije:

- *Informisanje* - prikupljanje, selekcija informacija o aktuelnim događajima. To je posebno izraženo danas u uslovima globalizacije, kada se skoro istovremeno prenosi vest o nekom događaju koji se dogodio u drugom delu sveta. Na primer vest da je 180 osoba stradalo i više od osam miliona ljudi evakuisano zbog poplava u Japanu u julu 2018. godine, preneti je širom sveta;⁹⁵

---

⁹² Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije: komparativni uvid*. Beograd: Klio, str. 42.

⁹³ Jevtović, Z. (2003). *Javno mnjenje i politika*. Beograd: Akademija lepih umetnosti, Centar za savremenu žurnalistiku, str. 109-110.

⁹⁴ Jurčić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i uticaj. *Mostariensia: časopis za humanističke znanosti*, Vol. 21, br. 1, str. 130-133.

⁹⁵ BBC, *Japan flood: At least 179 dead after worst weather in decades*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-44790193>, 11/07/2018.

- *Obrazovna funkcija* - sticanje dodatnih znanja preko specijalizovanih edukativnih emisija ili programa koji se bave edukacijom, naukom ili istraživanjima kao što su to *National Geographic, History Chanell, Discovery, TV Brainz* i druge;

- *Socijalizacija* - uključujući i kreiranje svesti o zajedničkim problemima, kao što su borba protiv terorizma, posle terorističkih napada na SAD 11. septembra 2001. godine;

- *Prodajna funkcija* - svi mediji, i novi i stari, povećavaju prodaju, jer su glavno sredstvo oglašavanja, te se tako dodatno razvija potrošačko društvo; i

- *Kulturno - zabavna funkcija*, koja ne zahteva dodatno pojašnjenje.

Nakon razmatranja pojmovnog određenja medija, komunikacije, masovnih medija, kao i funkcija medija, važno je da navedemo da je moguća klasifikacija medija prema brojnim kriterijumima. Prema kriterijumu vrste informacije koje mediji prenose razlikujemo političke, ekonomske, sportske vesti, vesti iz kulture, i drugo. Ako kao kriterijum klasifikovanja uzmemo način prenošenja informacija, razlikujemo *tradicionalne medije* - štampani mediji, radio, televizija, i *nove medije* - društvene mreže i internet.

3.2. Stari i novi mediji

Tokom devedesetih godina 20. veka dolazi do podele medija na nove i stare, i to posle šire upotrebe 2.0 Veba. Pod pojmom *novi mediji* podrazumevaju se dvosmerne komunikacijske platforme i aplikacije zasnovane na *onlajn* umrežavanju. U nove medije ubrajamo elektronske i veb bazirane komunikacione kanale kao što su: blogovi (blogs), podkast (podcast), viki (wikis), tzv. sobe za ćaskanje, diskusioni forumi, RSS tehnologija (*Realy simply syndication* - veoma jednostavno povezivanje), web sajtovi, društvene mreže (SMS's - social network sites), itd.

Pod pojmom *stari tj. tradicionalni mediji* podrazumevaju se svi mehanizmi indirektno komunikacije koji su prethodili internetu i digitalnoj revoluciji, a to su *štampa, radio i TV*. Glavna karakteristika kod starih, tj. tradicionalnih medija je vertikalna odnosno jednosmerna komunikacija.

Štampa, odnosno *pisani mediji* su najstariji oblik javnog masovnog informisanja koje karakterišu masovnost i dostupnost, te se ubraja u medije koji se najviše koriste.⁹⁶ U Evropi, Gutenberg je u 15. veku izumeo štamparsku presu sa pokretnim slovima što je omogućilo razvoj renesanse, prosvetiteljstva i širenja pismenosti kod stanovništva. Postoje brojni kriterijumi klasifikacije štampanih medija, a najčešći su prema: a) periodu izlaženja; b) sadržaju; c) po formatu; i d) po idejno-vrednosnoj orijenciji, itd. Prema kriterijumu vremena izlaženja, uobičajena je podela na dnevne novine, nedeljnike i mesečna izdanja. Štampani mediji su veoma ograničeni u načinu izražavanja, jer mogu da koriste samo pisanu reč, sliku, određenu vrstu štampe i boja, formata, a zavise i od vremena izlaženja. U vezi modela komunikacije **Harolda Lasvela**, što smo razmatrali na početku ovog dela rada, elementi kod štampanih medija obuhvataju:

- *Komunikatora (pošiljalac)*, to su dnevne ili nedeljne novine, časopisi;
- *Poruka* su teme iz politike, društva, ekonomije, kulture, zabave, sporta ili rubrike lokalnog značaja;
- *Prenosni put* predstavljaju kiosci, pretpлата, a u novije vreme mnogi su dostupni i online;
- *Recipienti* su čitaoci različitog godišta, obrazovanja i interesovanja.

Kod štampanih medija važno je utvrditi:

- Da li je usvojen i da li se primenjuje zakon o javnom informisanju i medijima radi pravovremenog i istinitog informisanja štampanih medija;
- Kako i kada se distribuiraju štampani mediji;
- Utvrditi kvalifikacije i broj zaposlenih novinara, uređivačku politiku, kao i prihode i rashode štampanih medija; i
- Utvrditi broj i karakteristike stanovništva, starosne grupe, stepen obrazovanja, da li žive u gradu ili na selu, da li pripadaju određenim verskim i etničkim zajednicama što je

---

⁹⁶ Životić, R. (1993). *Novinarski žanrovi – štampa, radio, televizija*. Beograd: Insitut za novinarstvo, str. 21-42.

neophodno za utvrđivanje potencijalnih korisnika štampanih medija. Ovo se posebno odnosi na časopise koji se štampaju nedeljno ili dvomesečno, kao na primer, *Auto magazin*, *Nautika magazin*, i drugi.

Štampani mediji mogu da poboljšaju svoj društveni položaj na nekoliko načina. Prvo, to je borba za što povoljnija zakonska rešenja za određene medije, kao i za novinare. Na primer, predstavnici štampanih medija u Radnoj grupi za izradu zakona bili su protiv nacrtu zakona o medijima Crne Gore u junu prošle godine.⁹⁷ Drugo, to je formiranje konzorcijuma koji bi obuhvatili medije koji izdaju više raznovrsnih dnevnih novina i časopisa. Tako npr, *Adria Media Group* u Republici Srbiji izdaje dnevne novine *Kurir* čiji je prodajni tiraž 100.000. Prema nedavnom istraživanju, ove dnevne novine najviše čitaju osobe između 40 i 65 godina starosti (47, 8%), žive u Beogradu (27, 17%), i imaju srednju školsku spremu (62, 67%). Osim toga, *Adria Media Group* izdaje časopise koji se objavljuju mesečno, kao što su: *National Geographic Srbija*, *Cosmopolitan*, *Sensa*, *Elle*, *Men`s Health*, i druge.⁹⁸ I treće, mnogi štampani mediji postaju dostupni online i imaju digitalna izdanja. Na primer, navedena *Adria Media Group* je medijska kompanija koja ima 45 štampanih izdanja, 26 digitalnih izdanja, a posluje u više država na Balkanu.⁹⁹

Ako je pronalazak Gutenbergove štamparske prese doveo do prve medijske revolucije, pet vekova kasnije drugi talas medijske revolucije su *masovni elektronski mediji (radio i televizija)*.

Radio je auditivni medij koji se ubraja u tzv. stare medije, a nastao je krajem 19. veka na osnovu izuma **Nikole Tesle** i drugih naučnika.¹⁰⁰ Prvi radio osnovan je u Nemačkoj 1923. godine, a samo godinu dana kasnije osnovan je Radio Beograd. Radio je veoma zastupljen medij. Do početka osamdesetih godina prošlog veka postojalo je samo nekoliko privatnih stanica u Evropi, većina su bila javna preduzeća. Uobičajena je klasifikacija radio - stanica na informativne i komercijalne, koje su najčešće privatne, profitabilne, samostalne, programski i

---

⁹⁷ Paragraf, *Nacrt zakona o medijima: štampani mediji protiv Nacrta zakona*, <https://www.paragraf.me/dnevne-vijesti/05062018/05062018-vijest4.html>, 20/10/2018.

⁹⁸ *Adria Media Group, Kurir*, <https://www.adriamediagroup.com/sr/kurir-dnevne-novine>, 12/03/2019.

⁹⁹ *Adria Media Grupu, Digitalna izdanja*, <https://www.adriamediagroup.com/sr/category/izdanja/digitalna-izdanja>, 12/03/2019.

¹⁰⁰ Briggs Josh, *Who invented the radio?*, <https://science.howstuffworks.com/innovation/inventions/who-invented-the-radio.htm>, 13/03/2019.

u izboru svog kadra nezavisne od države. Prema kriterijumu područja na kome deluju, evidentno je da se mogu razlikovati one koje deluju na području cele države od onih koje su formirane da deluju na lokalnom području.

Ranije je bilo utvrđeno vreme emitovanja određenih programa na određenim radio kanalima i u okvirima određenih programa, vreme emitovanja određenih emisija. To je danas značajno promenjeno u uslovima globalizacije, a elementi ovog medija odnose se na:

- *Komunikatora (pošiljalac)*; Radio program koji se danas emituje putem satelita, te je moguće slušati radio program i preko računara. Na primer, *Radio Tunes* preko koga se mogu slušati oko stotinu radio stanica ili *Radio uživo* koji omogućava slušanje više od 3000 radio stanica na Balkanu, raspoređenih po žanrovima.¹⁰¹

- *Poruka*; Teme iz politike, društva, ekonomije, kulture, zabave, sporta ili rubrike lokalnog značaja. Radio je promenio način života mnogim ljudima, jer su vesti postale svima dostupne, a muzika je mogla da se čuje i u udaljenim krajevima sveta.

- *Prenosni put*; Predstavljaju elektro - magnetne frekvencije u rasponu od tri do trideset megaherca, odnosno miliona herca;

- *Recipienti*; Slušaoci različitog godišta, obrazovanja i interesovanja koji mogu da slušaju radio na svakom mestu, radi informisanja ili zabave. Specifičnost radija kao medija proističe u rasprostranju (dometu zvuka), brzini, pokretljivosti i tehničkoj jednostavnosti emitovanja.

Tradicionalni mediji, odnosno štampani mediji i radio, počeli su da se prilagođavaju internet okruženju i pokrenuli su svoja veb izdanja, ali i svakodnevno prate trendove na novim medijima. S obzirom da tradicionalni mediji nisu istovremeni i interaktivni, što su neke od glavnih prednosti društvenih medija, taj nedostatak urednici pokušavaju da nadomeste koristeći društvene mreže i druge nove medije kao izvor informisanja. Na taj način novi mediji uzimaju učešće u kreiranju sadržaja tradicionalnih medija i ugrožavaju ulogu profesionalnog novinarstva. Tradicionalni mediji u Srbiji su još uvek dominantni u informisanju i kreiranju

---

¹⁰¹ Videti: *Radio Tunes*, <https://www.radiotunes.com> i *Radio uživo*, <https://www.radio-uzivo.com>, 13/03/2019.

javnog mnjenja, ali sve češće reakcije tradicionalnih medija na dešavanja na novim medijima ukazuju na njihov upliv i na njihovo učešće u kreiranju sadržaja.

Nastanak novih medija - Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka, nastao je nov internet servis, što označava početak treće medijske revolucije poznatije kao *digitalna revoulucija*. Novi mediji imaju značajnu ulogu, ulogu posrednika, obezbeđujući veze sa društvenim grupama odnosno, indirektne veze sa drugim ljudima stvarajući im osećaj povezanosti i solidarnosti. Autori u knjizi *Istraživanje odnosa s javnošću*, navode da „Umjesto crkve i zajednice, ljudi se nastoje povezivati s drugima koji misle slično kao i oni, kako bi zadovoljili vlastite ukuse i vrijednosti. Tako broj lobističkih skupina, nevladinih organizacija, udruga za posebne interese i klubove svih vrsta, od kojih mnogi koriste nove tehnologije koje olakšavaju globalno povezivanje, stalno raste.“¹⁰² Dakle, novi mediji danas omogućavaju organizaciju i komunikaciju unutar interesnih grupa kao i zajedničko delovanje.

Klej Širki smatra da novi mediji pružaju mogućnost da svaka osoba koja ima internet konekciju može i da informiše javnost o nekom događaju.¹⁰³ Većina autora u nove medije ubraja internet forume; društvene mreže na internetu kao što su *Fejsbuk, Instagram* i druge; blogove; mikroblogove (*Tviter, Tambler, i drugi*); servise za razmenu multimedijalnih sadržaja (*Jutjub, Fliker, itd.*); servise za označavanje sadržaja (*Pinterest, Delišes, itd.*); kao i virtuelne svetove (na primer, *Sekond lajf*), što ćemo detaljnije razmatrati u posebnom poglavlju ovog dela rada.

Glavne karakteristike novih medija su:

- *Nove tehnologije* umesto prenosnog puta kao elementa kod tradicionalnih medija. Od početka devedesetih godina 20. veka došlo je do razvoja računara, mobilnih telefona i drugih uređaja, kao i internet servisa tj. *World Vajd Veb (World Wide Web - www)*, za koje smo napomenuli da predstavljaju početak treće medijske revolucije, odnosno *digitalne revolucije*. U prvoj deceniji ovog veka, nove tehnologije zasnovane na internetu omogućile su stvaranje multimedijalnih sadržaja koje ljudi razmenjuju širom sveta. Nova *tehnologija 5G* koja označava

---

¹⁰² Tench, R., Yeomans L. (2013). *Exploring Public Relations*. London: Pearson, 3 edition, p. 22-25.

¹⁰³ Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London: Penguin Books, p. 60.

brzinu prenosa mobilnih podataka, nedavno se primenjuje od Kalifornije do Kine. Nove tehnologije su omogućile da se *informacije istovremeno prenose širom sveta* preko tradicionalnih i novih medija. Velike medijske kuće poput CNN ili BBC, istovremeno prenose vest o nekom događaju koji se dogodio u drugom delu sveta. Takođe, to danas mogu da učine preko novih tehnologija i građani koji su bili slučajni prolaznici ili učesnici. Nove tehnologije više ćemo proučavati u poslednjem poglavlju ovog dela rada koji se odnosi na internet kao budućnost. Ovde je važno da napomenemo da se samo u oblasti oglašavanja „u 2018. godini prihodi američkog tržišta procenjuju na 200 milijardi američkih dolara. Taj podsticaj za inovacije će podstaći nove start - apove i veće medijske subjekte da se bore za deo tog novca.“¹⁰⁴

- *Promena aktera u komunikaciji i pojava građanskog novinarstva*. Danas su građani postali i kreatori (pošiljaoci) informacija. Profesorka Snježana Milivojević ističe da se u konvencionalnim tj. starim, masovnim, industrijskim medijima jasno znalo ko su kreatori, a ko primaoci poruka. U novim medijima, kreator informacije, odnosno onaj ko šalje informaciju, može biti svaka osoba koja ima mobilni telefon ili pristup internetu, i koja tu informaciju može podeliti preko društvenih mreža „...mimo bilo kakve institucionalne kontrole, karakteristične za sve prethodne medije. Ranije ste eventualno mogli da napišete kratko pismo čitaoca, ali je opet redakcija bila ta koja je odlučivala da li će ono biti objavljeno ili ne, a danas možete trenutno da reagujete na svaku informaciju i da to obznanite, a da ni medij niti bilo ko drugi na to ne može da utiče.“¹⁰⁵ Građani preuzimaju aktivniju ulogu u procesu prikupljanja, pisanja, analize i distribucije informacija. Novi mediji pružaju mogućnost da sami građani, bez posredovanja profesionalaca, postanu izvor i javni tumač informacija. **Dragana Petković** u knjizi *Internet i javna sfera u Srbiji* navodi da je „...građansko novinarstvo doživelo ekspanziju nakon događaja 11. septembra u SAD. Internet stranice velikih medijskih kuća naprosto su padale zbog prevelikog broja posetilaca u potrazi za informacijama. Oni su se zatim obraćali blogovima, forumima i koristili imejl komunikaciju kao opcije da dobiju informacije i komentare o ovom događaju. Na internetu su se mogli naći materijali očevidaca, snimci i fotografije tragičnog događaja snimljeni mobilnim telefonima i kamerama, komentari i lična viđenja prisutnih na licu

---

¹⁰⁴ Sriubas Andy, 2018 *Technology Trends in Media*, Outfront Blog, <https://www.outfrontmedia.com/blog/pages/2018-technology-trends-in-media.aspx>, 28/10/2018;

Videti i: International News Media Association – INMA, *5 technologies catapulting the media industry into the future*, www.inma.org/blogs/main/post.cfm/5-technologies-catapulting-the-media-industry-into-the-future, 28/10/2018.

¹⁰⁵ Milivojević, S. (2017). Šta je novo u novim medijima. *Peščanik*, <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima>, 25/10/2018; Videti i: Milivojević, S. (2015). *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Fabrika knjiga.

mesta. Na ovaj način građani su bili neposrednije informisani pre nego što je televizija sakupila dovoljno materijala za interpretaciju događaja.¹⁰⁶ Dakle, novi mediji omogućavaju svim ljudima da kreiraju i razmenjuju informacije, mišljenja i ideje bez obzira na vremensko i prostorno ograničenje.

- *Reorganizacija redakcija* takođe se odnosi na promenu kreatora informacija. **Stjuart Alan** (Stuart Allan), profesor sa katedre za novinarstvo sa Kardif Univerziteta (Cardiff University) u knjizi *The Routledge Companion to News and Journalism* ističe da se mogu prepoznati dve vrste konvergencije medija: konvergencija medijskih industrija i konvergencija medijske proizvodnje i potrošnje. Konvergencija koja se odnosi na medijsku industriju podrazumeva reorganizovanje redakcija i njihovu transformaciju iz klasičnih u multimedijalne, što nije tema ovog rada. Nas zanima konvergencija koja se odnosi na medijsku proizvodnju i potrošnju te S. Alan napominje da to podrazumeva učešće građana u kreiranju sadržaja tako što predstavljaju izvore i kreatore informacija. Sve to dovodi do amaterizma u medijima, jer građani koji su kreatori informacija, najčešće nemaju odgovarajuće stručne kvalifikacije. Novi mediji su istovremeni, brzi, interaktivni, mobilni, decentralizovani i jeftini. Urednici klasičnih medija (štampa, radio i TV) suočavaju se sa velikim izazovom kako da u tom novom medijskom okruženju održe rejting i kako da se izbore sa konkurentim sadržajem koji kreiraju amateri, odnosno građani koji su korisnici interneta.

- *Amaterizacija novinarstva*. U novim medijima, sadržaj koji proizvode građani odnosno korisnici interneta, a ne medijski profesionalci, dovodi do amaterizacije profesije. U tradicionalnim medijima, zavisno od vrste medija, u redakcijama rade novinari nakon završenih studija novinarstva, kao i šef deska, glavni i odgovorni urednik, i drugi, što ćemo razmatrati u posebnom poglavlju ovog rada. Međutim, mnogi tradicionalni mediji su danas primorani da prenose glasine ili neproverene informacije koje su postigle viralnost na društvenim mrežama kao što su Fejsbuk, Tviter i druge. Takođe, **Klej Širki** (Clay Shirky), predavač na Njujorškom univerzitetu na katedri za novinarstvo u knjizi *Evo stižu svi: Kakve se promene događaju kada se ljudi udruže*, upozorava da građani putem društvenih medija šire informacije o određenom događaju, te nakon intenzivnije razmene informacija, tj. kada ta informacija dostigne viralnost, ona postaje sadržaj i tradicionalnih medija. Neki autori predlažu da se pretražuju vesti na

---

¹⁰⁶ Sitarski, M., Radulović, N., Antonijević, S., Petković, D. (2007). *Internet i javna sfera u Srbiji*. Beograd: Beogradska otvorena škola, str. 221.

društvenim mrežama i onlajn zajednicama, ali da se proveri sadržaj kada postane deo novinarske priče ili događaja i da se izveštava o tome tek kada se sadržaj verifikuje.¹⁰⁷

- *Konvergentnost medija* podrazumeva da se informacija sa jednog medija preuzima, prilagođava i prenosi na nekom drugom mediju. Prema S. Milivojević „...u novoj medijskoj ekologiji sami birate koji će to ekran biti: veliki TV ekran u dnevnoj sobi ili mali ekran vašeg mobilnog telefona. Konvergencija je svakako jedan od ključnih procesa novog medijskog sveta.“¹⁰⁸ Ovaj proces je dvosmeran, sa tradicionalnih ka novim medijima i suprotno. Tako na primer, fotografija koja je okačena na društvenoj mreži može da se koristi kao foto - vest u dnevnim novinama, a TV reportaža može da se koristi kao video klip u okviru teksta na Vebu. Sa druge strane, sa procesom globalizacije tradicionalni mediji su postali, pre svega biznis, čiji je dominantni cilj dobit odnosno zarada od oglašavanja. Funkcije masovnih medija: informativnu (prikupljanje i selekcija aktuelnih informacija o bitnim događajima od lokalnog do svetskog značaja), kulturno-zabavnu (umetnički sadržaji, zabavne kontakt emisije i humor) i obrazovnu (edukativno-vaspitni i naučni sadržaji), globalni mediji sveli su na zabavu.

Nakon razmatranja karakteristika novih medija, ukazaćemo na neke probleme. Prvo to je *amaterizacija* jer su novi mediji omogućili svim građanima koji imaju internet konekciju da samostalno objavljuju i razmenjuju informacije o nekom događaju. Poseban problem je što građani u novim medijima ne proveravaju izvore podataka, a uobičajena je komunikacija pod nadimkom. Treće, ako se neka informacija često razmenjuje preko novih medija i tako postaje viralna, ona postaje vest i u tradicionalnim medijima. Dakle to se ne radi zbog opšteg interesa, nego viralnosti objave na novim medijima. Osim toga, novi mediji su omogućili kreiranje i širenje *lažnih vesti (fake news)*, jer se ne proveravaju izvori podataka već i te vesti mogu dosepeti u tradicionalne medije i na taj način urušiti kredibilitet medijske kuće. Koliko su lažne vesti ozbiljan problem koji doprinosi dezinformisanju stanovništva, pokazuje nedavno

---

¹⁰⁷ Bartlett, R. (2012). *How to verify content from socila media*, <https://www.journalism.co.uk/news-features/how-to-verify-content-from-social-media/s5/a548645>, 28/10/2018; Videti i: Negroponte N. (1996). *Being Digital*, New York: Vintage Books, p. 23; Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London: Penguin Books, p. 60.

¹⁰⁸ Milivojević, S. (2017). Šta je novo u novim medijima. *Peščanik*, <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima>, 25/10/2018.

istraživanje UNESKA, gde se ukazuje na potrebu za povećanjem medijske i informacione pismenosti građana, ali i za proveravanje pouzdanosti informacija i izvora podataka.¹⁰⁹

Takođe, problemi se odnose na *promenu sadržaja novih medija*. Najčešće korišćeni sadržaj novih medija koji uzima učešće u kreiranju sadržaja tradicionalnih medija je iz sfere zabave, što doprinosi zanemarivanju osnovnih i izvedenih funkcija novinarstva. U procesu globalizacije, mediji su postali, pre svega biznis, čiji je dominantni cilj dobit, odnosno zarada od oglašavanja. Sve funkcije masovnih medija: informativna (prikupljanje i selekcija aktuelnih informacija o bitnim događajima od lokalnog do svetskog značaja), kulturno-zabavna (umetnički sadržaji, zabavne kontakt emisije i humor) i obrazovna (edukativno-vaspitni i naučni sadržaji), globalni mediji sveli su na zabavu, što je rezultiralo stvaranjem nekvalitetnog ad - hoc sadržaja. Prihod komercijalizovanih medija zavisi od reklamnih poruka, pa su urednici primorani da daju prednost sadržajima koji obezbeđuju veći tiraž. Ovde je važno da napomenemo da se samo u oblasti oglašavanja „...u 2018. godini prihodi američkog tržišta procenjuju na 200 milijardi američkih dolara. Taj podsticaj za inovacije će podstaći nove start - upove i veće medijske subjekte da se bore za deo tog novca.“¹¹⁰ Zbog pritiska od oglašivača, sa jedne strane, i pritiska šta će tzv. piplmetar da pokaže, urednici tradicionalnih medija sve manje prostora daju temeljno pripremljenim reportažama. Umesto da odlaze na teren, novinari sve češće na društvenim mrežama i drugim novim medijima prate izjave poznatih ličnosti iz domena pop - kulture ili politike i na osnovu toga kreiraju sadržaj. Na primer, informacija da je Papa postavio novu fotografiju na mreži *Instagram* bila je svetska vest.

U narednom delu rada razmatraćemo televiziju i internet, kao i istraživanja koja se odnose na nove i tradicionalne tj. stare medije.

---

¹⁰⁹ UNESCO, *Journalism, Fake News & Disinformation*, https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf, 05/11/2018, p. 70-75, 81-86.

¹¹⁰ Sriubas Andy, *2018 Technology Trends in Media*, Outfront Blog, <https://www.outfrontmedia.com/blog/pages/2018-technology-trends-in-media.aspx>, 28/10/2018; Videti i: International News Media Association – INMA, *5 technologies catapulting the media industry into the future*, <https://www.inma.org/blogs/main/post.cfm/5-technologies-catapulting-the-media-industry-into-the-future>, 28/10/2018.

3.3. Televizija kao elektronski mediji

U prethodnom delu rada ukazali smo da je prva medijska revolucija počela sa pronalaskom Gutenbergove štamparske prese, a pet stotina godina kasnije drugu medijsku revoluciju predstavljaju *masovni elektronski mediji*, tj. radio i televizija.

Istorija televizije počiva na fotografiji, radiju, filmu i drugim izumima (fotoosetljive ćelije selena, rotirajući disk za skeniranje slika nemačkog pronalazača Pola Nipkova, itd.). Iako su mnogi istraživači decenijama ulagali značajne napore, škotski inženjer **Džon Logi Berd** (John Logie Baird) najviše je zaslužan za pronalazak televizije u Londonu. „Godine 1928, Berd je emitovao prve prekomorske emisije iz Londona u Njujork putem telefonskih linija i te iste godine demonstrirao prvu televiziju u boji.“¹¹¹ Iste godine, američka kompanija *Dženeral Elektrik* počela je sa proizvodnjom televizora, a krajem tridesetih godina 20. veka počelo je redovno televizijsko emitovanje u Velikoj Britaniji i u Sjedinjenim Američkim Državama. Posle Drugog svetskog rata, televizija je postala najpopularniji oblik zabave u SAD i Evropi, te je tako potisnula radio i film. Od pedesetih godina 20. veka, osim informativne, obrazovne i kulturno - zabavne funkcije, televizija je postala glavni medij za oblikovanje javnog mnjenja. „Tokom dvadesetog veka, TV i radio bili su glavni elektronski mediji, ali sada se značajno povećanje i diversifikacija elektronske distribucije sadržaja mogu videti kroz desktop i laptop računare, a zatim tablet računare i pametne telefone.“¹¹²

I kod štampe i radija proučavali smo elemente komunikacije Harolda Lasvela, a oni kod televizije obuhvataju:

- *Komunikatora (pošiljalac)*; To su televizijske produkcije;
- *Poruka* se odnosi na sadržaj informativnog, dokumentarnog, kulturno - zabavnog ili sportskog programa;

---

¹¹¹ History, *Baird demonstrates TV*, <https://www.history.com/this-day-in-history/baird-demonstrates-tv>, 12/11/2018.

¹¹² Coroama, V.C., Moberg, Å., Hilty, L.M., *Dematerialization through Electronic Media?*, https://www.researchgate.net/publication/266968429_Dematerialization_Through_Electronic_Media, 10/11/2018.

- *Prenosni put* su ultravisoke frekvencije (*Ultra High Frequency - UHF*) koje omogućavaju prenos događaja u realnom vremenu;
- *Recipients* su gledaoci različitog godišta, obrazovanja i interesovanja.

Još pedesetih godina 20. veka mnogi naučnici su smatrali da televizija može snažno uticati na ljude. **Teodor Adorno**, nemački filozof, sociolog i predstavnik Kritičke teorije u okviru Frankfurtske škole smatrao je da televizija ima višeslojnu strukturu. „Kada govorimo o višeslojnoj strukturi televizije, mislimo na različite supernametnute slojeve sa raznovrsnim stepenima manifestnosti ili skrivenosti koje koristi masovna kultura kao tehnološko sredstvo upravljanja publikom.“¹¹³ Adorno je smatrao da je teško utvrditi putem televizije kao medija odnos između otvorene i skrivene poruke. On je upozoravao da „...većina televizijskih emisija danas ima za cilj da proizvede ili bar reprodukuje zadovoljstvo, intelektualnu pasivnost i lakovernost koje odgovaraju totalitarnim uverenjima, iako poruka može izgledati kao antitotalitarna.“¹¹⁴

Njihova shvatanja su postala osnova za analizu masovnih medija. U narednom poglavlju ukazaćemo na Lazarsfeldov protok komunikacijskog modela na uticaj medija i formiranje javnog mnjenja stanovništva.

Iako smo na početku ovog poglavlja razmatrali karakteristike starih tj. tradicionalnih i novih medija, ukazaćemo na neke razlike između štampanih i elektronskih medija. Elektronski mediji, radio, televizija i internet, zahtevaju viši stepen tehnološkog razvoja od štampanih medija. Štampani mediji su sporiji, ograničeni su prostorno, vremenski i formom, jer se novine i časopisi štampaju dnevno, nedeljno ili mesečno. Prostorno ograničenje štampanih medija odnosi se na distribuciju njihovih izdanja za određen grad, region ili državu, dok kod većine elektronskih medija nema takvih ograničenja. Elektronski mediji su brži, a danas su postali istovremeni, jer izveštavaju o događajima širom sveta u realnom vremenu. To se posebno odnosi na televiziju gde se mnogi događaji prenose istovremeno tj. uživo, od Olimpijskih igara

---

¹¹³ Adorno T.W. (1954). How to look at TV, *The Quarterly of Film, Radio and Television*, Vol. 8, No. 3, University of California Press, <http://users.clas.ufl.edu/burt/Tmnotcrazy!/AdornoHowtoLookatTelevision.pdf>, 15/11/2018, p. 223; O kritičkoj teoriji videti više: Pavićević, Đ. (2011). Kritička teorija društva Frankfurtske škole. *Godišnjak br. 5*, Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 49-63.

¹¹⁴ Adorno T.W. (1954). How to look at TV, *The Quarterly of Film, Radio and Television*, Vol. 8, No. 3, University of California Press, <http://users.clas.ufl.edu/burt/Tmnotcrazy!/AdornoHowtoLookatTelevision.pdf>, 15/11/2018, p. 222.

u Pekingu 2008, ili u Londonu 2012, inaguracije američkog predsednika D. Trampa 2017. godine, do terorističkih napada u različitim delovima sveta. Takođe, elektronski mediji su uvek dostupni. Na primer, radio ili televizijski programi emituju se non-stop, ali se mogu preneti i na druge oblike elektronskih medija kao što su internet ili društvene mreže, i dr.

[U poslednjoj deceniji prošlog veka, nastanak i razvoj interneta kao elektronskog medija doveli su do tzv. treće digitalne revolucije, što ćemo proučavati u sledećem poglavlju ovog rada.](#)

3.4. Internet kao budućnost

Internet servis nastao je krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. veka, odnosno *World Vajd Veb* (*World Wide Web* - *www*) i predstavlja sistem međusobno povezanih hiper tekstova dokumenata koji su dostupni preko interneta. Time je počela treća medijska revolucija poznatija kao *digitalna revoulucija*. „Tokom dvadesetog veka, glavni elektronski mediji bili su TV i radio, ali sada se značajno povećanje i diversifikacija elektronske distribucije sadržaja može videti putem računara i prenosnih računara, a zatim tablet računara i pametnih telefona.“¹¹⁵

I profesorka **Snježana Milivojević** smatra da je sa nastankom interneta počela digitalna revolucija. Ona je ukazala na različita shvatanja o tome da li je „...internet jedan medij, medij svih medija ili jedini medij koji nam zahvaljujući svojoj konvergenciji nudi mogućnosti da telefoniramo, čitamo knjige, gledamo filmove ili delimo slike sa letovanja na istom mestu. Tu istovremeno krstarimo po skrivenim delovima dark weba ili šetamo po alternativnim virtuelnim svetovima. Dakle, da li je internet uopšte medij? Ili je on *samo platforma* preko koje su svi drugi mediji dostupni? Ili je internet - što je meni najbliže stanovište - virtuelni prostor sa svim atributima socijalnog prostora, neraskidivo povezan sa realnim prostorom?“¹¹⁶

Klej Širki smatra da su novi mediji omogućili svakome ko ima internet konekciju da samostalno objavljuje informacije o nekom događaju, pojavi ili nečijem ponašanju, što je

---

¹¹⁵ Coroama V.C, Moberg A., Hilty Lorenz M., *Dematerialization through Electonic Media?*, https://www.researchgate.net/publication/266968429_Dematerialization_Through_Electronic_Media, 25/10/2018.

¹¹⁶ Milivojević, S. (2017). Šta je novo u novim medijima. *Peščanik*, <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima>, 25/10/2018.

dovelo do stvaranja fenomena masovne amaterizacije. „Internet je stvorio jedan sasvim nov ekosistem. Budućnost koju nudi internet svodi se na masovnu amaterizaciju izdavaštva, a pitanje: *Zašto bismo objavili? Zamenjeno je pitanjem Zašto ne bismo ovo objavili?*“¹¹⁷

Model komunikacije **Harolda Lasvela**¹¹⁸ razmatrali smo i kod starih, tj. tradicionalnih medija (štampa i radio), i kod elektronskih medija. Prema ovom modelu komunikacije, elementi kod interneta obuhvataju:

- *Komunikatora (pošiljalac)*; To je svaka osoba koja ima internet konekciju;
- *Poruka* su teme iz politike, društva, ekonomije, kulture, zabave, sporta ili iz rubrike lokalnog značaja;
- *Prenosni put* je svetska mreža kompjuterskih baza podataka odnosno veb (www) gde korisnici pretražuju veb stranice. Svetsku mrežu, tj. veb čine server (kompjuterski program sa ciljem razmene podataka) i tri formata: *URL (Uniform Resource Locator)* putem kojeg se određuje adresa svakoj stranici; *HTTP (Hypertext Transfer Protocol)* određuje načine komunikacije između servera i pretraživača, i *HTML (Hypertext Markup Language)* za šifriranje poruke tako da se može prikazati na različitim medijima).¹¹⁹
- *Recipienti* su korisnici različitog godišta, obrazovanja i interesovanja, koji imaju internet konekciju.

Internet kao platforma omogućava komunikaciju putem društvenih mreža, blogova, mikroblogova, internet foruma i virtuelnih svetova, i drugo. Internet će u budućnosti omogućavati komunikaciju na sledeće načine:

---

¹¹⁷ Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London: Penguin Books, p. 60.

¹¹⁸ Abazari, Z., Brojeni Mahshid, B. (2017). The role od Harold Lasswell Communication Theory in Librarianship and Information Science. *International Academic Institute for Science and Technology, International Academic Journal of Humanities*, Vol. 4, No. 2, <http://iaiest.com/dl/journals/4-%20IAJ%20of%20Humanities/v4-i2-apr-jun2017/paper9.pdf>, 11/11/2018, p. 89-91.

¹¹⁹ Henle A.R., Kuvshinoff W. B., Kuvshinoff M.C., (1992). *Desktop computers: in perspective*, Oxford: Oxford University Press, p. 417; Paessler, *IT Explained: Server*, <https://www.paessler.com/it-explained/server>, 12/11/2018.

- *Društvene mreže na internetu (Social networking services)* - određuju se kao internet zajednice koje povezuju ljude širom sveta koji imaju slične aktivnosti ili interesovanja. Dakle, društvene mreže su besplatni interaktivni internet servisi koji omogućavaju korisnicima da kreiraju javne ili polujavne stranice. Korisnici mogu na tim stranicama da navedu neke podatke o sebi (biografija, radno iskustvo, lični podaci i fotografije), zatim da navedu listu korisnika sa kojima imaju neku vezu kao i da pregledaju liste svojih kontakata i komuniciraju sa njima. Korisnici mogu biti građani, grupe građana ili kompanije i druge institucije. Postoje razne vrste društvenih mreža i one mogu biti opšteg tipa ili mogu biti karakteristične za određeno geografsko područje, kao i za zanimanja ili interesovanja korisnika. Najpopularnije društvene mreže su: *Fejsbuk (Facebook)*, *Instagram (Instagram)* i *Linkdin (LinkedIn)*. *Fejsbuk uživo (Facebook Live)* omogućava korisnicima da komuniciraju istovremeno preko kamera (mobilnih telefona ili računara), ali da imaju kontrolu nad emitovanjem tih snimaka. Dakle video snimci mogu biti dostupni samo onome ko šalje i ko prima poruku (video), ili njihovim prijateljima ili mogu biti svima javno dostupni.¹²⁰

Na primer *Linkdin* je društvena mreža za poslovanje, zapošljavanje i razmenu poslovnih iskustava, koju je ko - osnivač Red Hofman osnovao „u svojoj dnevnoj sobi 2002. godine, ...a danas je najveća mreža profesionalaca u svetu sa više od 610 miliona korisnika u više od 200 zemalja i teritorija.“¹²¹ *Linkdin* omogućava dalje širenje mreže svakom korisniku, na osnovu određenih kategorija liste korisnika (isti fakultet, radno mesto, i sl.).

Slika 1. Simboli za Fejsbuk, Instagram i LinkedIn

Izvor: Sedible, <https://www.sendible.com/insights/social-media-icons>, 15/11/2018.

¹²⁰ Facebook, *Go Live*, <https://live.fb.com/golive/#section1>, 12/11/2018.

¹²¹ LinkedIn, *About*, <https://about.linkedin.com>, 12/11/2018.

Instagram je nešto drugačija društvena mreža, sa manje biografskih podataka korisnika, a više fotografija i video snimaka. On je pokrenut 2010. godine u okviru društvene mreže Fejsbuk, ko - osnivači su Kevin Systrom (Kevin Systrom) i Majk Kriger (Mike Krieger), a na čelu je Adam Moseri (Adam Mosseri) koji je nekad radio kao direktor dizajna za mobilne aplikacije u Fejsbuku. Instagram danas ima „više od milijardu korisnika, (...) više od 25 miliona poslovanja i više od 2 miliona oglašivača oslanjaju se na Instagram kako bi pomogli ljudima da otkriju svoje poslovanje, saznaju o njihovim proizvodima i na kraju postanu kupci.“¹²² Većina tradicionalnih medija, kao što su štampa i radio, kao i mnoge televizije imaju svoje profile na ovim društvenim mrežama, kao na primer, *Radio-televizija Srbije* koja omogućava korisnicima da pogledaju ili preuzmu fotografije ili video snimke određene emisije ili vesti, ali i da pošalju svoje fotografije ili video snimke u vezi nekog aktuelnog događaja.¹²³

- *Blogovi (Blogs)* - Termin je nastao od engleske reči *web log*, što znači *veb dnevnik*. Blog predstavlja vrstu veb sajta koji omogućava da jedan ili više autora objavljuju svoje sadržaje (tekstove, slike, zvučne i video snimke) u formi članaka (*blog post*) koji su dostupni drugim korisnicima. **Dragan Varagić** je prošle godine objavio veoma interesantnu knjigu *Blog osnove*, sa ciljem da se objasni praktična primena bloga u poslovne i promotivne svrhe.¹²⁴ Blog omogućava interaktivnost, preko komentarisanja tekstova. Tako na primer **Metju Eltringam** (Matthew Eltringham), urednik *BBC College of Journalism* na svom blogu komunicira sa drugim korisnicima.¹²⁵

- *Mikroblogovi (Microblogs)* - To su vrsta blogova sa manjim sadržajem, odnosno ograničenom veličinom. Mikroblogovi omogućavaju korisnicima da razmenjuju kratke

---

¹²² Instagram, Jobs at Instagram, <https://www.instagram.com/about/jobs/req/a1K6A000001pvSWUAY>, 15/11/2018.

Videti: About, <https://www.instagram.com/about/us>, 15/11/2018.

¹²³ Instagram, Radio-televizija Srbije, <https://www.instagram.com/explore/locations/64587863/radio-televizija-srbije>, 15/11/2018.

¹²⁴ Varagić, D. *Blog osnove*, <http://www.draganvaragic.com/blog-osnove>, 18/11/2018. Videti i: Wibbitz blog, *10 emerging technologies that are revolutionizing the media industry*, <https://www.wibbitz.com/blog/examples-of-emerging-technologies-revolutionizing-media-industry>, 18/11/2018.

¹²⁵ Eltringham, M. *The line of verification: a new approach to objectivity for social media*, BBC Blogs, 21 January 2011, <https://www.bbc.co.uk/blogs/collegeofjournalism/entries/c5d1a256-f8af-3c65-b59c-e61fe223f200>, 15/11/2018.

rečenice (obično dužine jedne SMS poruke - do 140 karaktera), hiperlinkove ili pojedinačne slike. Najpopularniji mikroblogovi su *Tviter (Twitter)* i *Tambler (Tumblr)*.¹²⁶ Američka javna televizijska mreža *Pi-Bi-Es (Public Broadcasting Service – PBS)* pre nekoliko godina je upozorila na uticaj tvitera na novinarstvo. „Svet novinarstva promenio se u doba interneta. Redakcije su sada znatno manje nego što su bile prije 10 godina, a vesti više nisu proizvod koji se koristi jednom dnevno, već postoji konstantan protok informacija. Zahvaljujući Tviteru, novinari su sada suočeni sa izazovom prilagođavanja svojih uloga u ovom digitalnom dobu, pronalaženju novih načina da dodaju vrednost sadržaju i da sadržaj bude relevantan.“¹²⁷

Američki predsednik Donald Tramp često koristi tviter, te na svom tviter nalogu ima više od 3.000 fotografija i video snimaka, i ima oko 60 miliona pratilaca. D. Tramp je preko tvitera izrazio žalost zbog požara u katedrali Notr Dam u Parizu, i to dok je požar tek počeo, u večernjim satima 15. aprila 2019, a vesti o tom događaju su se prenosile i putem drugih medija.¹²⁸ Osim toga, tviter je u martu 2015. godine razvio video platformu *Periskop*, koja se koristi na tviteru, ali i na mobilnim telefonima. Korisnici mogu da biraju da li će njihov video koji su postavili, videti samo prijatelji i članovi porodice, ili će biti javno dosuptan, ali je ograničen broj onih koji ih mogu pratiti na najviše do 8.000 korisnika.¹²⁹ Na primer, novinari mnogih časopisa (*Guardian*, i dr.) često koriste ovu i druge video platforme kako bi uživo prenosili vesti o nekom terorističkom napadu ili elementarnoj nepogodi, bez potrebe za glomaznom opremom za kamere i snimateljskom ekipom.

- *Sajtovi za razmenu multimedijalnih sadržaja (Media sharing sites)* - To su sajтови koji omogućavaju korisnicima da tamo postavljaju i čuvaju dokumenta, fotografije, prezentacije i audio i video snimke. Najpopularniji sajтови ovog tipa su: *Jutjub (YouTube)*, *Fliker (Flickr)*, *Skribd (Scribd)*, *Slajdšer (SlideShare)*, *Vimeo (Vimeo)*, *Dejlimoušn (Dailymotion)* i *Spotifaj*

---

¹²⁶ Tviter je osnovan 2006. godine, ima oko 3800 zaposlenih i više od 328 miliona registrovanih aktivnih korisnika. Veoma je popularan tokom poslednje decenije, jer omogućava korisnicima da šalju i primaju nove unose pomoću raznih alata, tako da ne moraju da koriste originalni sajt.

¹²⁷ Public Broadcasting Service, *The Impact of Twitter on Journalism*, <https://www.pbs.org/video/-book-impact-twitter-journalism>, 22/10/2018; Tviter je osnovan 2006. godine, ima oko 3800 zaposlenih i više od 328 miliona registrovanih aktivnih korisnika. Veoma je popularan tokom poslednje decenije, jer omogućava korisnicima da šalju i primaju nove unose pomoću raznih alata, tako da ne moraju da koriste originalni sajt. Videti više: Twitter, <https://twitter.com/?lang=sr>, 22/10/2019.

¹²⁸ Twitter, *Donald J. Trump*, <https://twitter.com/realdonaldtrump>, 15/04/2019.

¹²⁹ Apple, *Periscope Live Video Streaming*, <https://itunes.apple.com/us/app/periscope-live-video-streaming/id972909677?mt=8>, 15/04/2019.

(*Spotify*). Na primer, *Jutjub* je omogućio da video snimke o terorističkom napadu na redakciju francuskog satiričnog lista *Šarli Ebdo* 07. januara 2015. godine u Parizu postave na svoje kanale brojne medijske redakcije kao što su *BBC*, *CNN*, *The New York Times*, *France 24*, *Sky News*, *CBS*, ali i mnogi građani koji su postavljali svoje video snimke o tom događaju. *Jutjub* omogućava i građanima da postave informacije, audio i video snimke na osnovu uslova korišćenja, što obuhvata poštovanje politike privatnosti i pravosnažni ugovor.¹³⁰ Nasuprot tome, drugi multimedijalni servisi, kao što je slajdšer (*SlideShare*) nemaju takvih ograničenja, jer svako može postaviti prezentacije o određenoj temi. Tako, na primer, postoje brojne prezentacije (*slideshare*) o medijima koje građani postavljaju bez ikakvih uslova korišćenja, te shodno tome, i podatke treba smatrati uslovno pouzdanim i tačnim.¹³¹

- *Sajtovi za označavanje sadržaja (Social bookmarking and voting sites)* - Oni omogućavaju korisnicima da označe (taguju) veb sajtove za koje smatraju da imaju koristan ili zanimljiv sadržaj i tako stvaraju liste korisnih izvora. Korisnici preporučuju sadržaje drugim korisnicima, a sadržaji sa najviše glasova su najpopularniji i nalaze se na vrhu liste. Najpopularniji sajtovi ovog tipa su: *Pinterest (Pinterest)*, *Delišes (Delicious)* i *Stamblapon (Stumbleupon)* i drugi.

Slika 2. Simboli za Tviter, Jutjub i Pinterest

Izvor: Sedible, <https://www.sendible.com/insights/social-media-icons>, 15/11/2018.

¹³⁰ YouTube, https://www.youtube.com/results?search_query=terrorism+in+france+charlie+hebdo, 25/10/2018; Videti: Isto, <https://policies.google.com/privacy?hl=en#infosharing>, 25/10/2018.

¹³¹ Goel Arun, *Slideshare: Presentation on Media: How to Reach Customers*, <https://www.slideshare.net/radhika144/media-ppt-25872449>, 30/10/2018.

- *Internet forumi (Internet forums)* - Predstavljaju najstariji tip društvenih medija radi diskusije ljudi na određene teme ili razmenjivanje vesti. Internet forumi nazivaju se i veb forumi ili samo forumi. Forumi imaju hijerarhijsku strukturu koja sadrži teme o kojima se može diskutovati, a svaka tema može imati i pod teme. Svaki forum ima administratore koji su zaduženi da vode računa o sadržaju tema i da uklone neprikladan sadržaj. Danas postoji veliki broj foruma koji su usko specijalizovani za određenu temu ili određenu zajednicu. Na primer, internet forum *Put vjernika* omogućava razmenu vesti iz Avganistana, o džihadu u Siriji, o bici za Mosul, i više od hiljadu i pet stotina drugih tema. Ovaj forum obrađuje teme islama, kao što su Ramazan, Akida, Tefsir, Fikh, Džihad, a moguće je preuzimanje knjiga o islamu i video snimaka (*Priče iz Sirije: moje prvo iskustvo na bojnopolju, Priče iz Sirije: o tri šehida u bici za El-Is,...*) i drugo.¹³² Takođe, *Moj Forum* sadrži teme za diskusiju kao što su društvo, obrazovanje, tehnologija, zdravlje, i drugo. Svaka tema ima nekoliko pod tema, a tema društvo ima nekoliko podtema kao što su politika, ekonomija, religija, filozofija, i druge. Korisnici učestvuju u diskusijama na različite teme, najčešće anonimno ili pod nadimkom.¹³³

- *Sajtovi za recenzije (Review sites)* - To su sajtovi na kojima korisnici i/ili urednici sajta mogu postavljati svoje utiske o proizvodima, uslugama, preduzećima i drugo. Najviše korišćeni sajtovi ovog tipa su: *Amazon (Amazon)*, *Jelp (Yelp)* i *Tripadvajzer (TripAdvisor)*. Na primer, *Tripadvajzer* je sajt gde možete pronaći komentare i fotografije korisnika ili postaviti svoje komentare o hotelima i restoranima, što je korisno ako planirate putovanje. Takođe, ovaj sajt koriste hoteli i restorani širom sveta tako što postavljaju svoje komentare i fotografije, ili odgovaraju na komentare korisnika. Na osnovu svih komentara, ovaj sajt klasifikuje hotele i restorane prema različitim kriterijumima, a za restorane to su: hrana, usluga, cena/kvalitet i atmosfera. Takođe, dodatni kriterijumi su vrsta kuhinje (evropska, mediteranska, vegetarijanska,...), i dodatne karakteristike (letnja bašta, parking,...).¹³⁴

- *Virtuelni svetovi (Virtual worlds)* - To je sajt za kreiranje kompjuterske simulacije okruženja (najčešće u tri dimenzije) gde korisnici biraju grafički izgled koji će ih predstavljati, gde mogu da komuniciraju međusobno i da kreiraju i druge predmete. Najpopularniji sajt

---

¹³² Put vjernika forum, *Priče iz Sirije*, <https://putvjernika.com/forums>, <https://putvjernika.com/Monitor/price-iz-sirije>, 22/12/2018.

¹³³ MojForum, <https://mojforum.net/index.php?PHPSESSID=i680622s53uj3q594o81titum4&board=108.0>, <https://mojforum.net/index.php?board=97.0>, 23/03/2019.

¹³⁴ TripAdvisor, *Najbolji restorani u Beogradu*, <https://www.tripadvisor.rs/Restaurants-g294472-Belgrade.html>, 23/03/2019.

virtuelnog sveta je *Sekond lajf* (*Second Life*, što znači *Drugi život*) ima nekoliko glavnih tema kao što su društvo, obrazovanje, poslovanje, zabava, i drugo. U okviru obrazovanja, ovaj sajt pruža nekoliko pod tema kao što su učenje, bezbednost u studentskim kampusima, itd. Ovaj sajt je veoma popularan, do te mere da „istraživači sa Univerziteta u Teksasu A&M i Instituta za tehnologiju na Floridi istražuju kako Sekond Life može da podstakne i poboljša proces učenja.“¹³⁵

Sitarski M, Radović N, Antonijević S. i Petković D. smatraju da su najvažnije karakterike *interneta interaktivnost i decentralizacija* na nivou strukture i na nivou organizacije. Prema njima, internet je „decentralizovan komunikacioni sistem. Po svojoj strukturi je najbližiji telefonu. Svako ko je umrežen može da zove, prima i šalje poruke velikom broju primalaca u realnom vremenu ili sa zadržkom. Ovim je omogućeno da korisnici ne budu samo konzumenti informacija nego i aktivni učesnici u njihovoj produkciji. Internet možemo označiti kao *mrežu mreža*, gde nove mreže mogu biti dodavane sve dok to dozvoljavaju određeni komunikacioni protokoli.“¹³⁶ Oni ističu da je velika prednost interneta mogućnost povezivanja ljudi koji imaju slične interese. Internet, tako postaje efikasan alat za mnogobrojne manjinske i marginalizovane grupe, uključujući i terorističke organizacije, jer većina ima svoje veb sajtove na internetu, gde predstavljaju svoje ciljeve, metode i neke aktivnosti, što ćemo dalje razmatrati u posebnom delu ovog rada.

- *Promena aktera u komunikaciji* - ona konstatuje da se u konvencionalnim, starim, masovnim, industrijskim medijima jasno znalo ko su kreatori, a ko primaoci poruka. Ona smatra da je to danas drugačije, jer su se promenili akteri u komunikaciji, tako da sada svaka osoba koja ima mobilni telefon može da izveštava o nekom događaju.

- *Građani su izvori informisanja ili autori* - **Stjuart Alan** (Stuart Allan), profesor sa katedre za novinarstvo sa Kardif Univerziteta (Cardiff University), u knjizi *The Routledge Companion to News and Journalism* ističe da se mogu prepoznati dve vrste konvergencije medija: konvergencija medijskih industrija i konvergencija medijske proizvodnje i potrošnje. Konvergencija koja se odnosi na medijsku industriju podrazumeva reorganizovanje redakcija i

---

¹³⁵ Second life, *Education*, <http://go.secondlife.com/landing/education/?lang=en>, 30/10/2018; Videti više: <https://secondlife.com>, http://wiki.secondlife.com/wiki/Second_Life_Education_-_Get_Started, 30/10/2018.

¹³⁶ Sitarski, M., Radović, N., Antonijević, S., Petković, D. (2007). *Javna sfera u Srbiji*. Beograd: Beogradska otvorena škola, <http://old.bos.rs/cepit/materijali/Internet%20i%20javna%20sfera%20u%20Srbiji.pdf>, str. 16-17.

njihovu transformaciju iz klasičnih u multimedijalne, što nije tema ovog rada. Nas zanima konvergencija koja se odnosi na medijsku proizvodnju i potrošnju i Alan napominje da ona podrazumeva učešće građana u kreiranju sadržaja tako što predstavljaju izvore informacija ili su i sami delom autori. To dovodi do sledećih karakteristika:

- *Pojava amaterizacije novinarstva* - **Klej Širki** (Clay Shirky), predavač na Njujorškom univerzitetu na katedri za novinarstvo i autor radova na temu efekata interneta na društvo, u knjizi *Evo stižu svi: Kakve se promene događaju kada se ljudi udruže*¹³⁷, služeći se primerima i analogijom objašnjava da se često događa da građani prvi reaguju na neku temu i o njoj govore na društvenim medijima, a kada ona distigne viralnost bude uvrštena u sadržaj tradicionalnih medija. Isto tako, Širki naglašava da sadržaj koji proizvode obični korisnici interneta, a ne medijski profesionalci, dovodi do amaterizacije profesije. Napominje da veliki procenat tog sadržaja nije od koristi za široki auditorijum.

- *Promena sadržaja novih medija* - odnosi se na obim i implementaciju sadržaja, jer je veliko pitanje da li se kvalitet nekog medija može preneti u drugi, kao i da li se mogu poistovetiti doživljaj čitanja novina sa čitanjem vesti na mobilnom telefonu. Prethodno postoje važna pitanja u određivanju obima i implementacije sadržaja koji proizvode korisnici u profesionalnoj medijskoj organizaciji, a to su balans između sadržaja i konektivnosti i balans između otvorenog i zatvorenog medijskog sistema.¹³⁸ Prvo se tiče procene do koje mere se internet korisnici prepoznaju kao dodatak profesionalno kreiranom sadržaju ili kao sredstvo proizvodnje originalnog sadržaja. Drugo se tiče procene u kojoj meri internet korisnici postaju predmet filtriranja ili uređivanja tradicionalnih procesa. Druga promena sadržaja odnosi se na *verifikaciju sadržaja*. **Metju Eltringam** (Matthew Eltringham), urednik *BBC College of Journalism*, ukazuje da su novinari *starog kova* primorani da se nose sa glasinama, tračevima, tvrdnjama koje cirkulišu Fejsbukom i Tviterom, ali da treba da ih provere da li su istiniti ili ne, pre objavljivanja.¹³⁹

---

¹³⁷ Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London: Penguin Books, p. 60.

¹³⁸ Allen, S. (2010). *The Routledge Companion to News and Journalism*. London: Routledge, p. 269; Videti i: Deuze, M. *Online Journalism: Modelling the First Generation of News Media on the World Wide Web*, <https://ojphi.org/ojs/index.php/fm/article/view/893/802>, 15/11/2018.

¹³⁹ Eltringham, M. *'The line of verification': a new approach to objectivity for social media*, BBC Blogs, 21 January 2011, <https://www.bbc.co.uk/blogs/collegeofjournalism/entries/c5d1a256-f8af-3c65-b59c-e61fe223f200>, 15/11/2018.

Nakon karakteristika i problema sa kojima se suočavaju tradicionalni i novi mediji, ukazaćemo na relevantna istraživanja. U vezi sadržaja novih medija, većina autora predlaže da se prate društvene mreže i onlajn zajednica u potrazi za najnovijim vestima, ali da se sadržaj proveriti pre nego što postane deo novinarske priče ili događaja kao i da izveštavaju o sadržaju tek kada je on verifikovan. Tako **Karl Miler** i **Džejmi Bartlet** u istraživanju o digitalnoj pismenosti iz 2012. godine, smatraju da se to odnosi na razumevanje načina na koji su kreirani i kako se preuzimaju vebsajtovi, kao i da treba proveriti ko postavlja vebsajtove, koje procese primenjuju pretraživači da pronađu informacije, kako prepoznati autentične tj. izvorne vebsajtove, kako se može manipulirati fotografijama i videosnimcima, i na kraju, kako se može pratiti poreklo korisničkog sadržaja.¹⁴⁰

Ovi autori ukazali su na značaj širenja informacija preko društvenih mreža, na osnovu istraživanja koje je tokom 2009. godine sprovela *Agencija za napredne istraživačke projekte obrane* (Defense Advanced Research Projects Agency - DARPA) povodom četrdeset godina od osnivanja interneta. U tom istraživanju agencija je postavila deset crvenih vremenskih balona u devet američkih država, a onom timu koji ih prvi pronađe ponudili su kao nagradu 40.000 američkih dolara. Posle devet sati traganja to su uspeli stručnjaci sa *Instituta za tehnologiju iz Masačuseta* (*Massachusetts Institute of Technology - MIT*), jer su koristili društvene mreže Fejsbuk i Tviter da prošire vest o tom istraživanju i kao i o visini nagrade.¹⁴¹

Sociolog **Linkoln Dalberg** (Lincoln Dahlberg) istraživao je strukturu konverzacije internet servisa te je, osim prethodno navedenih karakteristika, ukazao na značaj nelinearne strukture konverzacije i na autonomiju od države. „Nelinearna struktura konverzacije može predstavljati problem neiskusnim korisnicima različitih internet servisa, ali se taj problem uglavnom prevazilazi sticanjem iskustva. Ovakav tip konverzacije omogućuje vođenje nekoliko paralelnih debata, što može povećati uključivanje većeg broja debatera, pošto se izbegava redukcija na izrazito usko definisanu temu koja interesuje samo mali broj pojedinaca i omogućava razmenu većeg broja stavova i mišljenja o različitim aspektima teme i iz različitih

---

¹⁴⁰ Miller, C., Bartlett, J. `Digital fluency`: towards young people`s critical use of the internet, *Journal of Information Literacy*, No. 6 (2), 2012, https://www.academia.edu/2263638/Miller_C_and_Bartlett_J_2012_Digital_fluency_towards_young_people_s_critical_use_of_the_internet. *Journal of Information Literacy* 6 2 pp. 35-55, 20/11/2018, p. 40.

¹⁴¹ Isto, p. 35.

uglova.“¹⁴² Takođe, Dalberg smatra da cenzura države putem blokiranja pristupa određenim sadržajima ili tajnim praćenjem elektronske pošte nisu bile efikasne mere u borbi protiv terorizma, ni u demokratskim zemljama, niti su bile efikasne u kontroli i ograničavanju slobode korisnika interneta.

Prema istraživanju *Organizacije Edelman Media Forecast* iz 2015. godine, profesionalni novinari imaju nepoverenje u objektivnost, kvalitet i relevantnost video materijala koje postavljaju građani na društvenim mrežama. „Više od 75% ispitanih novinara izjavili su da sada osećaju veći pritisak da razmišljaju o potencijalu svojih priča da bi se one delile preko društvenih platformi.“¹⁴³ U istraživanju koje smo sproveli primenom analize dokumenata na pet dnevnih listova iz Srbije (*Politika, Novosti, Kurir, Informer i Blic*), zaključujemo da novinari iz posmatranih medija koriste nove medije kao izvor informisanja, a da *Tviteru* najviše pridaju pažnju. Osim toga, dnevne novine *Kurir, Blic* i *Informer* imaju stalnu rubriku u kojoj u vidu foto - vesti prenose objave građana ili poznatih sa *Tvitera* ili *Instagrama*. Ova rubrika koja se odnosi na zabavu najviše podleže učešću novih medija u kreiranju sadržaja, što ne iznenađuje pošto se elementi raznode najčešće nalaze i u javnoj sferi u oblicima koji se u Americi nazivaju *srećne vesti* (na eng. *infotainment*) koje predstavljaju kombinaciju informacija i zabavnih sadržaja.

Na osnovu istraživanja *Rojtersovog instituta za novinarstvo* sprovedenog u više od trideset zemalja tokom 2017. godine, istraživači su došli do saznanja da se više veruje medijskim kućama (40%), nego sadržaju sa novih medija (24%) zbog sposobnosti profesionalnih novinara da razdvoje činjenice od fikcija.¹⁴⁴

---

¹⁴² Sitarski, M., Radović, N., Antonijević, S., Petković, D. (2007). *Javna sfera u Srbiji*. Beograd: Beogradska otvorena škola, <http://old.bos.rs/cepit/materijali/Internet%20i%20javna%20sfera%20u%20Srbiji.pdf>, str. 23-24.

¹⁴³ Edelman, 2015 *Edelman Media Forecast*, <https://www.edelman.com/research/2015-edelman-media-forecast>, 05/11/2018.

¹⁴⁴ Reuters Institute, *Digital News Report 2017*, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf, 05/11/2018, p. 9.

Tabela 1: Procenat korišćenja interneta prema zemljama

Švedska, Danska, Norveška	96-100%
Finska, Velika Britanija, SAD, Irska, Japan, Kanada, Australija	91-95%
Češka, Južna Koreja, Nemačka, Francuska	86-90%
Austrija, Mađarska	81-85%
Argentina, Čile, Španija	76-80%
Hrvatska	71-75%
Poljska, Malezija, Brazil	66-70%
Grčka, Italija	61-65%
Turska, Rumunija, Meksiko	56-60%

Prema ovom istraživanju *Rojtersovog instituta za novinarstvo*, tabela 1 pokazuje da se internet najviše koristi u Norveškoj i Danskoj, zatim slede Finska, SAD, Nemačka, Mađarska, Španija, dok zemlje u kojima internet koristi manje od 70 odsto stanovništva, ubrajaju se Poljska, Brazil, Grčka, Italija, Turska, Meksiko i druge. Iako treba pohvaliti napore istraživača, sporno je što je uzorak u svim zemljama urađen na manje od 10 odsto populacije, koliko je potrebno da uzorak istraživanja bude reprezentativan. Na primer, navodi se da danas u SAD ima 324 miliona stanovnika, a istraživanje je rađeno na uzorku od 2.269 ljudi.¹⁴⁵

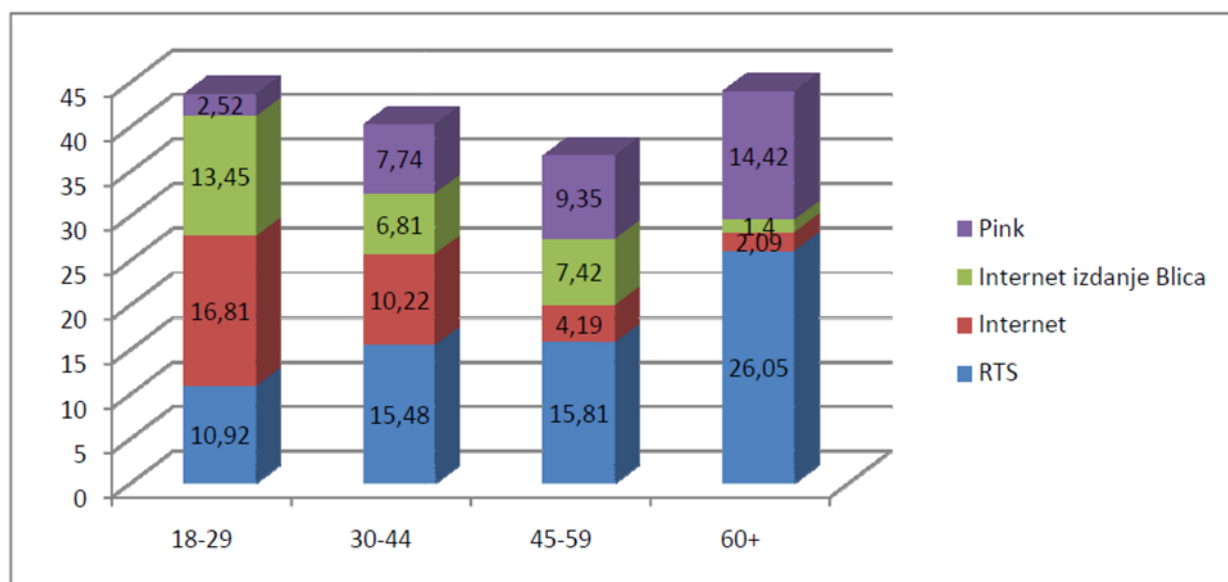
U Srbiji istraživanje o medijima sproveo je *Biro za društvena istraživanja (BIRODI)* tokom 2015. godine. Na osnovu toga, iako su tradicionalni mediji, a pretežno televizija još uvek

---

¹⁴⁵ Isto, p. 2.

glavni u informisanju i kreiranju javnog mnjenja u Srbiji, sve češće i informacije sa društvenih mreža postaju sadržaj tradicionalnih medija.¹⁴⁶

Grafikon 1. Način informisanja prema starosti ispitanika
(razlika do 100% na nivou starosne grupe su ostali mediji)

Izvor: BIRODI, Barometar integriteta medija (BIM), 2015.

Na osnovu istraživanja o upotrebi informaciono - komunikacionih tehnologija od strane domaćinstava i preduzeća koje je u 2018. godini sproveo **Republički zavod za statistiku**, na uzorku od 2.800 domaćinstava i 2.800 pojedinaca, sedam od deset osoba u Srbiji koristilo je internet u poslednja tri meseca. Prema tom istraživanju, gotovo sva domaćinstva, 99,1 odsto, imaju TV, a mobilni telefon 93%. Televizija je kao dominantan izvor informisanja više zastupljena kod starijih i onih koji imaju niži nivo obrazovanja, dok se mlađi više informišu preko internet izdanja medija, što ćemo više proučavati u sledećem poglavlju.¹⁴⁷

Razlike se mogu uočiti kada se upoređi zastupljenost računara u gradskim i ostalim delovima Srbije koji iznosi 78,2% naspram 61,8%. U odnosu na 2017. godinu, ovaj jaz je malo

¹⁴⁶ BIRODI, *Barometar integriteta medija (BIM)*, <http://www.birodi.rs/barometar-integriteta-medija-bim>, 05/11/2018.

¹⁴⁷ Republički zavod za statistiku, *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2018*, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G201816013.pdf>, 05/11/2018, str. 12.

povećan. U prilog tome govore stope rasta zastupljenosti računara u gradskim i ostalim delovima Srbije. U gradskim delovima Srbije stopa rasta je 4,7%, dok taj rast u ostalim delovima Srbije iznosi 1,1%. Međutim, najveći jaz u pogledu zastupljenosti računara u domaćinstvima postoji prema njihovom mesečnom prihodu. Računar većinom poseduju domaćinstva (87,9%) koja imaju mesečni prihod koji premašuje 600 evra (u dinarskoj protivvrednosti), dok učešće domaćinstava s prihodom do 300 evra iznosi svega 54,8%. Kada pogledamo podatke za 2017. godinu, zastupljenost računara je smanjena prema visini prihoda domaćinstava u 2018. godini. To možemo zaključiti na osnovu stope rasta u pojedinim kategorijama prihoda za 2018. godinu, u odnosu na prethodnu godinu. Kod domaćinstva s prihodom većim od 600 evra smanjenje iznosi 7,2%, dok je za domaćinstva sa prihodom od 300 do 600 evra došlo do rasta od 2,3% u odnosu na 2017. godinu. Za domaćinstva s prihodom manjim od 300 evra stopa rasta iznosi 5,1%. Dok 54,8% domaćinstava s prihodom do 300 evra poseduje računar 40,8%.¹⁴⁸

4. MANIPULACIJA I TERORIZAM U SFERI MEDIJA

4.1. Pojam manipulacije

Na osnovu etimologije termin *manipulacija* potiče od latinskih reči *manus*, što znači *ruka* i *pulare* koja znači *glačati, dodirivati, prevlačiti rukom i udešavati*. Značenje ovog termina ranije je imalo pozitivnu konotaciju i pod tim se podrazumevala obrada nekog predmeta vešt看 korišćenjem ruku. To se najviše odnosilo na ljude koji su bili cenjeni zbog svojih veština i zato su se na nazivali rukovaoci odnosno manipulanti, i bavili su se različitim umetnostima i zanatima (vajarstvo, slikarstvo, vitraž, vez na svili, i slično). Na primer, vitraž je tehnika pomoću koje se od raznobojnog stakla i olovnih traka zastakljuju prozori, a primenjuje se od

---

¹⁴⁸ Isto.

12. veka u gradnji gotskih katedrala u Evropi. U najčuvenije katedrale sa vitražom, ubrajaju se Notr Dam i kapela svetaca u Parizu, katedrala u Šartru, kao i katedrala u Augsburgu u Nemačkoj ili katedrala Jork Minster u Velikoj Britaniji i druge.

Nekoliko vekova kasnije, promenjeno je značenje termina manipulacija pod kojim se i danas podrazumeva vešto upravljanje ljudima tako da se njihova aktivnost usmeri ka određenom cilju. Kao naučni pojam manipulacija se izučava tek od sedamdesetih godina 20. veka i predstavlja koristoljubivu, nepoštenu i nemoralnu aktivnost delovanja na druge ljude da bi se postigao određeni interes.

Iako postoje različite definicije pojma manipulacije, većina teoretičara su saglasni da je to neetična i nemoralna pojava po onoga ko je primenjuje, bez obzira na cilj koji se želi ostvariti, a štetna po onoga prema kome se primenjuje. Mnogi smatraju da je **Đuro Šušnjić** dao najkompletniju i najuravnoteženiju definiciju manipulacije. On je analizom elementa strukture pojma manipulacije nastojao da otkrije sve činioce koji doprinose uspešnosti manipulacije i delovanju njene tzv. nevidljive ruke. Na osnovu toga, njegova definicija glasi: „Manipulacija se može odrediti kao smišljen, sistemski i kontrolisan postupak ili skup postupaka pomoću kojih manipulator, koristeći simbolička sredstva, u za njega pogodnim psihosocijalnim uslovima, odašilje u masu, preko sredstva komunikacije, određene poruke, s namerom da utiče na uverenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi, tako da bi se oni, u stvarima o kojima ne postoji opšta saglasnost, a za koje su životno zainteresovani, usmerili prema ubeđenju, stavovima i vrednostima manipulatora, a da toga nisu ni svesni.“¹⁴⁹ Primetno je da je autor u ovoj definiciji posebno naglasio dve odrednice manipulacije. Prva se odnosi na ponašanje, a druga na nesvesnosti manipulativnog postupka. On je time nastojao da istakne dve karakteristike manipulacije, a to su da je glavni cilj svake manipulacije upravo kontrola ponašanja ljudi, ali i to da ti ljudi nisu svesni ni te namere, ni postupaka, ni uticaja.

Savremeno shvatanje pojma manipulacija ukazuje da posle određenog vremenskog perioda može doći do značajne promene značenja nekog pojma. Tako je promenjeno značenje pojma manipulacije gde je od veštog rukovanja različitim alatima u vajarstvu, ili na primer u oslikavanja vitraža, manipulacija danas ima izuzetno negativno značenje. Prema **Bojanu Mihajloviću**, manipulacija se danas često primenjuje u mnogim oblastima života. On smatra

---

¹⁴⁹ Šušnjić, Đ. (2011). Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama, Beograd: Čigoja štampa, str. 42.

da je manipulisanje „tehnika kojom se mogu poslužiti osobe koje žele da ostvare određene koristi, za sebe, vrlo retko za druge. Obično osoba koja manipuliše uskraćuje deo informacija, ili postojeću situaciju predstavlja na drugačiji način koji će kod vas izazvati određene efekte.“¹⁵⁰ Ovaj autor u svom delu *Manipulacija*, ukazuje da je teško razlikovati *manipulaciju od uticaja*. „Uticaj je sposobnost upravljanja pre svega sopstvenim životom, a zatim i mogućnost upravljanja životima drugih ljudi u okruženju. Na ljude iz okruženja možemo uticati na pozitivan ili negativan način...“¹⁵¹ B. Mihajlović ističe da iako se uticaj i manipulacija ne mogu potpuno razgraničiti, jer svaki uticaj nije manipulacija, ali prema njemu svaka manipulacija podrazumeva da se mora ostvariti uticaj zbog ciljeva i efekata koji se žele postići. „Ostvarivanje uticaja u manipulativne svrhe često se ne može prepoznati odmah, ali ukoliko posedujete dovoljno informacija o tome šta je uticaj, a šta manipulacija, ukoliko poznajete načine na koje se ostvaruje manipulativno ponašnje, onda možete u određenim situacijama da izbegnete manipulaciju od strane bilo koje osobe...“¹⁵² Mihajlović u svojoj knjizi u bitne metode manipulacije navodi prebacivanje krivice, izigravanje žrtve, laganje, pritisak i insistiranje, proganjanje, ljutnja, laskanje, emotivno ucenjivanje, ograničavanje slobode i druge metode.¹⁵³

Nešto opširnije, **Đ. Šušnjić** navodi pet društvenih oblasti u kojima se manipulacija najčešće izražava, a to su: „u ekonomskoj oblasti manipulacija (potrošačima) poprima oblik reklame; u političkoj oblasti gde manipulacija (biračima) uzima oblik propagande; u pedagoškoj oblasti gde manipulacija (učenicima i studentima) uzima oblik indoktrinacije; u oblasti slobodnog vremena gde manipulacija (ukusima) uzima oblik industrije zabave i sna; i u oblasti religijskog života gde manipulacija (vernici) uzima oblik religijskih propovedi.“¹⁵⁴

Vukojević Borislav u *Razotkrivanju manipulacije u medijima*, smatra da manipulacija predstavlja „oblik uticaja na mišljenje i ponašanje ljudi, u formi u kojoj onaj koji je izmanipulisan vjeruje da je samostalno donio određenu odluku ili da je potpuno slobodno formirao mišljenje o nekoj temi.“¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ Mihajlović, B. (2017). *Manipulacija*, peto izdanje, Beograd: Institut za ekonomiku i finansije, str. 10.

¹⁵¹ Isto, str. 23.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Isto, str. 127-154.

¹⁵⁴ Šušnjić, Đ. (2011). *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*, Beograd: Čigoja štampa, str. 159-160.

¹⁵⁵ Vukojević, B. Razotkrivanje manipulacije u medijima, *Novi Polis*, <http://www.novipolis.rs/sr/dosije/27755/razotkrivanje-manipulacije-u-medijima.html>, 10/11/2018.

Slično smatra i **Zoran Jevtović**, prema kome „manipulacija idejama i simbolima teži da uspostavi dominacije nad mišljenjem (nad dušom a zatim nad tijelom). Pošto ponašanje ljudi zavisi od spoljnih uslova (okruženja), to menjanjem percepcije tih uslova manipulacijom menja se i predstava i doživljavanje stvarnosti. Manipulacija se može odrediti kao smišljen, sistematski i kontrolisan postupak ili skup postupaka pomoću kojih manipulator, koristeći simbolička sredstva, u za njega pogodnim psihosocijalnim uslovima, odašilje u masu, preko sredstava komunikacije, određene poruke, s namjerom da se utiče na uvjerenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi, tako da bi se oni, u stvarima u kojima ne postoji opšta saglasnost, a za koje su životno zainteresovani, usmjerili prema ubjeđenju, stavovima i vrijednostima manipulatora.“¹⁵⁶

Dragan Kolev u svom radu *Kultura kao sredstvo i prostor psihološke manipulacije* definiše manipulaciju kao „psihološku manipulaciju - manipulaciju ljudskom psihom (svešću i podsvešću).“¹⁵⁷ Sličnu definiciju pojma manipulacije dao je **Petar Bokun**, prema kome je to „oblik sveukupnog mentalnog delovanja na pojedinca, grupu, narod, grupu naroda, koja upotrebljava sredstva s direktnim ili indirektnim uticajem na ljudsku psihu.“¹⁵⁸

Nakon proučavanja različitih definicija manipulacije, ukaćemo na razliku manipulacije od pojma kulture. Teoretičari kao što su **Velizar Najman** i drugi zastupaju šire shvatanje kulture, prema kojima je *kultura* sveukupni proizvod ljudskog roda, te su shodno tome i manipulacija i komunikacija deo kulture.¹⁵⁹ Prema njima, kultura je nosilac vrednosti, stavova, saznanja, uverenja i načina života. Najšire shvatanje o manipulaciji zastupa austrijski pisac **Jozef Kiršner** (Josef Kirschner) koji u svojoj knjizi *Manipulišite, ali pravilno: osam uspešnih strategija koje vam omogućavaju da utičete na druge ljude* proučava kulturu manipulisanja, pravila i etička načela kojih se treba držati da bi se pravilno manipulisalo drugim ljudima.¹⁶⁰ Pre preispitivanja ovih shvatanja Jozefa Kiršnera, treba preciznije odrediti definiciju kulture,

---

¹⁵⁶ Jevtović, Z. (2003). *Javno mnenje i politika*, Beograd: Akademija lepih umetnosti, Centar za savremenu žurnalistiku, str. 25.

¹⁵⁷ Kolev, D. (2012). *Kultura kao sredstvo i prostor psihološke manipulacije*, Panevropski univerzitet Apeiron Fakultet za bezbednost, Banja Luka: *Civitas*, br. 4, MMXII, http://www.civitas.rs/04/article/pdf/Civitas04_article04.pdf, 12/11/2017, str. 52.

¹⁵⁸ Bokun, P. (2002). *Psihološki rat*, Beograd: Draganić, str. 4-15.

¹⁵⁹ Najman, V. (1998). *Kultura zla: prva teorijsko-empirijska sagledavanja*, Beograd - Smederevska Palanka: *KIZ Kultura – Optimum*, str. 43.

¹⁶⁰ Kirschner, J. (1981). *Manipulieren, aber richtig: Acht erfolgreiche Strategien, mit denen Sie auf andere Menschen Einfluß nehmen*, München – Zürich: Droemer Knauer.

jer je prethodno navedena definicija kulture preširoka i nije suštinska. Takođe, ne može se kultura definisati kao svaki proizvod rada ljudi, jer tako široka definicija ostavlja prostor za mnoge nejasnoće.

U razlikovanju *kulture i manipulacije*, veliki doprinos je **Đure Šušnjića**, koji je odredio elemente ovih pojmova. Prema njemu, *elementi kulture* su sledeći:

- Kulturni radnik emituje kulturne sadržaje;
- Socijalno - psihološki uslovi za emitovanje kulturnih sadržaja;
- Recipijent kulturnih sadržaja je masa, odnosno publika;
- Posledice koje je kulturni sadržaj izazvao, kao i povratna sprega, odnosno saznanje o prihvatanju ili neprihvatanju emitovanog kulturnog sadržaja.

Sa druge strane, Đ. Šušnjić smatra da su elementi manipulacije sledeći:

- Manipulator emituje informativni sadržaj, tj. poruku;
- Socijalno - psihološki uslovi u kojima se poruka saopštava;
- Objekat manipulacije je masa, odnosno publika;
- Posledice delovanja manipulacije i povratna sprega, odnosno informacija o delotvornosti manipulacije.¹⁶¹

Na osnovu ovih elemenata, **Dragan Kolev** smatra da u takvom kontekstu, „manipulator nije samo onaj ko odašilje poruke već je njegova prvenstvena funkcija kontrola dispozicija za ponašanja targetiranog socijaliteta. Za efikasnost (uspeh) manipulativne poruke ili kulturnog sadržaja nije od presudnog značaja njena umetnička vrednost ili karakter sadržaja poruke, već i brojne okolnosti u kojima se vrši emitovanje sadržaja (među kojima je od posebnog značaja autoritet manipulatora, odnosno emitera kulture).“¹⁶²

---

¹⁶¹ Šušnjić, Đ. (2011). Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama. Beograd: Čigoja štampa, str. 43-97.

¹⁶² Kolev, D. (2012). Kultura kao sredstvo i prostor psihološke manipulacije, Panevropski univerzitet Apeiron Fakultet za bezbednost., Banja Luka: *Civitas*, br. 4, MMXII, http://www.civitas.rs/04/article/pdf/Civitas04_article04.pdf, 12/11/2017, str. 53.

Osim toga, treba ukazati na shvatanja **Dragana Kokovića** o *uzajamnosti kulture i komunikacije*. On smatra da je kultura uticala na oblikovanje komunikacije tokom razvoja čovečanstva. Prema njemu, komuniciranje predstavlja socijalni proces koji treba da kreira uslove za nastanak, razvoj i funkcionisanje različitih oblika kulture. Dragan Koković navodi da bi bilo koji oblik kulture postao „društveni sadržaj, i da bi se zaista pretvorio u kulturu mora da postane subjekt i predmet komunikacije, što ga po prirodi stvari čini komunikativnim. S druge strane, komunikacija je predmet kulture, to je način na koji se kultura širi i postaje stalna i delotvorna. Nema komunikacije bez kulture niti kulture bez komunikacije.“¹⁶³ Prema Kokoviću, društvena interakcija i komunikacija su uslov opstanka čovečanstva ali i razvoja kulture, te u tome veliku ulogu imaju sredstva masovne komunikacije.

Za nas je značajno da se manipulacija sprovodi preko sredstava komunikacije, odnosno masovnim medijima, što ćemo razmatrati u narednom delu rada.

4.2. Manipulacija u medijima

Od sredine 20. veka sa razvojem medija, a posebno televizije mnogi teoretičari kao što su **Pol Lazarsfeld, Teodor Adorno, Robert Merton, Harold Lasvel**, a kasnije **Elaja Kac** i **Jozef Kapler** i drugi proučavali su uticaj masovnih medija na formiranje i promene javnog mnjenja, kao i na formiranje stavova, vrednosti i motivacija ljudi. Oni su posebno istraživali mogućnosti manipulacije medija da neprimetno nametnu određeni stav, mišljenje, verovanje i motivaciju, pored primarnih društvenih agenasa kao što su to porodica, škole i neposredno okruženje određene društvene grupe.

Teodor Adorno je još pedesetih godina 20. veka upozoravao da višeslojna struktura televizije pokazuje „raznovrsne slojeve različitih nivoa manifestnosti ili skrivenosti koji se koriste masovnom kulturom kao tehnolškim sredstvom za upravljanje publikom.“¹⁶⁴ Slična

---

¹⁶³ Koković, D. (2005). *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej, str. 267-268.

¹⁶⁴ Adorno, T.W. (1954). How to Look at Television, *The Quarterly of Film Radio and Television*, Vol. 8, No. 3, University of California Press, <http://users.clas.ufl.edu/burt/1mnotcrazy!/AdornoHowtoLookatTelevision.pdf>, 25/11/2019, p. 223.

shvatanja zastupali su američki sociolozi **Pol Lazarsfeld i Robert Merton** koji su objavili nekoliko zajedničkih radova o medijima. Prema Lazarsfeldu i Mertonu, masovni mediji predstavljaju „strukturu društvene kontrole sa ciljem da se pojedinci integrišu u kulturu industrijskog kapitalizma.“¹⁶⁵ Oni smatraju da svi mediji, a posebno televizija zastupaju interese elita, jer shodno tome određuju vrednosti koje elite smatraju prihvatljivim ili devijantnim ponašanjem.¹⁶⁶ Značajan doprinos **Pola Lazarsfelda** je formiranje tzv. *mape efekata medija* koja obuhvata određeni medij (radio program ili novinski članak), zatim organizacionu strukturu medija (komercijalna ili javna) i tehnologiju koja se koristi (štampani mediji ili televizijsko emitovanje), a to može prema njemu imati trenutne, kratkoročne, zatim dugoročne posledice ili može dovesti do institucionalnih promena.¹⁶⁷ Prema Lazarsfeldu „masovni mediji mogu imati efekte na znanje, stavove, mišljenje i ponašanje pojedinaca. Ti efekti mogu biti neposredni ili odloženi, kratkotrajni i dugotrajni.“¹⁶⁸ Slično tome i **Harold Lasvel** je klasifikovao minimalne i maksimalne efekte medija koji predstavljaju promene stavova i ponašanja pojedinaca. Time je H. Lasvel doprineo razvoju biheviorističkog pristupa u istraživanju uticaja medija. Zajedničko ovim teoretičarima sredinom 20. veka je što su smatrali da mediji imaju veliki uticaj na pojedinca i društvene grupe. Tome su najviše doprineli **teoretičari Frankfurtske škole**¹⁶⁹ i bihevioristička shvatanja o neposrednom i direktnom uticaju medijskih poruka na svest i ponašanje ljudi, a oni su posebno isticali da savremeni mediji već ostvaruju veliki medijski efekat na ponašanje ljudi.

Suprotno shvatanje zastupa **Jozef Kleper**, smatrajući da mediji ne mogu da menjaju uverenja, stavove i vrednosti pojedinaca i društvenih grupa, već samo mogu da ih pojačaju i učvrste sa ciljem očuvanja *statusa quo*.¹⁷⁰ Prema Kleperu, mediji samo jačaju već postojeće vrednosne orijentacije i stavove. Medijski efekat i uticaj medija na javno mnjenje

---

¹⁶⁵ Lazarsfeld P., Merton R. (1977). Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action, pp. 557-558.

¹⁶⁶ Isto, pp. 565-566; Videti: Jerabek, H. (2011). Merton and Lazarsfeld: Collaboration in Communication Research – Two Papers, Two Research Instruments, and Two Kindred Concepts, *Sociologicky časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 47, No. 6, Prague: Charles University, p. 1191-1198.

¹⁶⁷ Katz, E. (2001). Lazarsfeld's Map of Media Effects, *International Journal of Public Opinion Research*, Vol. 13, No. 3, <https://pdfs.semanticscholar.org/0ed7/225949e05bdc20ae559679f15e905bf8101a.pdf>, 25/11/2019, p. 274-275.

¹⁶⁸ Isto, p. 274.

¹⁶⁹ Lembo R., (2000). *Thinking through Television*, Cambridge: Cambridge University Press, <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99056422.pdf>, 28/11/2019, p. 17-22.

¹⁷⁰ Klapper, J. (2003). *The effects of mass communication*, New York: US: Free Press, p. 302.

najobjektivnije se utvrđuju poređenjem sličnosti i razlika koja se odnose na saznanje, stavove i mišljenja koja su dominantna u javnosti o nekoj određenoj pojavi sa onom koju plasiraju mediji. Takođe, Kleper ne osporava da sredinom 20. veka mediji predstavljaju glavni faktor za formiranje i održavanje predstava i stavova javnog mnjenja.

Većina savremenih autora ističe značajnu ulogu medija, od usmeravanja, uticaja do manipulacije. **Jevtović Zoran** u svojoj knjizi *Javno mnjenje i politika* smatra da se javno mnjenje „menja unutra, a ne spolja, tako da masovnim dejstvom informacija utičemo na stavove pojedinaca, grupa ili mase da bismo joj složenu i tešku situaciju učinili jasnom i prilagodljivom. Nesigurni i manje obrazovani ljudi jednostavno imaju potrebu da ih neko spolja usmerava, savetuje, instrumentalizuje i kontroliše. (...) Stavovi nekih ljudi uvek zavise od spoljašnjih uticaja grupe, šire zajednice ili medija, i oni su promenljivi i nestalni.“¹⁷¹ **Kolev Dragan** ističe da su mediji „moćno sredstvo komunikacije, ali i manipulacije. Oni svojim tananim mehanizmom utiču na dispozicije ponašanja pojedinaca i masa. Naročito je moguće suptilnom persuazijom publiku neosetno navesti da prihvati određene stavove, navike, verovanja, mišljenja, sudove i sl. Najčešće se to čini uz pomoć nagovarajućih komentara.“¹⁷² I **Filip Breton** ističe da se manipulacijom u medijima nastoji formirati „slika stvarnosti koja samo izgleda kao da jeste stvarnost.“¹⁷³ **Nada Korać** i **Jelena Vranešević** smatraju da mediji imaju značajnu ulogu u formiranju javnog mnjenja, kao i da mediji imaju izuzetno velik uticaj na decu i omladinu.¹⁷⁴ Takođe, **Anica Aćimović** upozorava da „taj neosetni manipulativni manir postaje nov izvor opasnosti i nekontrolisane medijske moći.“¹⁷⁵ Na početku 21. veka, prema **Divni Vuksanović** svet je „pod uticajem delovanja medija masovnih komunikacija, interneta i drugih komunikacijskih tehnologija, bitno izmenjen.“¹⁷⁶ Slično smatra i **Džon Strit** koji prenaglašava ulogu medija, smatrajući da su mediji najznačajnije sredstvo koje utiče na ljude. U svojoj knjizi o masovnim medijima, politici i demokratiji¹⁷⁷ on je proučavao reakcije javnog mnjenja tokom političkih kampanja, i na osnovu toga zaključuje da mediji određuju izbornu odluku birača. On

---

¹⁷¹ Jevtović, Z. (2003). *Javno mnjenje i politika*, Beograd: Akademija lepih umetnosti, Centar za savremenu žurnalistiku, str. 110-111.

¹⁷² Kolev, D. (2012). Mediji kao sredstvo psihološke manipulacije, U: B. Dimitrijević (Ur.) *Zbornik radova Kriza i perspektiva znanja i nauke*, Niš: Filozofski fakultet, str. 435.

¹⁷³ Breton, F. (2000). *Izmanipulisana reč*, Beograd, Klio.

¹⁷⁴ Korać, N., Vranješević, J., (2002). *Nevidljivo dete*, Beograd, Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 132.

¹⁷⁵ Aćimović, A. (2008). O značaju TV medija: teorijska razmatranja, *Protocol communications*, br. 9, Beograd - Novi Sad, Fakultet političkih nauka - Protokol, str. 164.

¹⁷⁶ Vuksanović, D. (2008). *Knjiga za medije – mediji za knjigu*, Beograd, Klio, str. 77-78.

¹⁷⁷ Strit, Dž. (2003). *Masovni mediji, politika, demokratija*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti.

posebno proučava ulogu propagande tokom predizborne kampanje. Zajedničko kod ovih shvatanja je da mediji postaju sve značajniji činilac koji utiče na ponašanje ljudi.

Među navedenim različitim shvatanjima, ističemo stav **Dragana Koleva** prema kome se medijska manipulacija se najčešće posmatra kao „jedna od suptilnijih tehnika odnosa s javnošću kojom se, uz pomoć medija za masovno komuniciranje, nastoji formirati specifična slika koja pogoduje određenim interesima. Manipulativna moć medija je multidimenzionalna, a najmanje trovalentna. Ona je sinergija a) moći medija kao tehnološkog sredstva komunikacije, b) moći informativnog sadržaja kojeg mediji prenose i c) (ne)moći auditorijuma.“¹⁷⁸ Mediji su kao tehnološko sredstvo komunikacije postali deo našeg svakodnevnog života. Osim toga, umesto neposrednog načina komuniciranja koji je postojao nekad, danas je komuniciranje posredno. „Smatra se da najveći broj informacija savremeni pojedinac dobija posredstvom medija. (...) Mediji nisu puki prenosioci poruka ili činjenica koje su postojale izvan i mimo medija, već oni porukama koje prenose kreiraju novi smisao. (...) Ali, ako se prema događajima koji afirmišu nasilje, mržnju, diskriminaciju, zločin, kriminal i sl. nastoji biti vrednosno neutralan (ne osuditi ih u ime objektivnosti), onda se mediji pretvaraju u promotere takvih aktivnosti i deluju razorno na društvo.“¹⁷⁹

Mnogi autori kao što su Vladimir Volkov, Filip Breton, Đuro Šušnjić, Bojan Mihajlović, Borislav Vukojević i drugi, proučavali su različite vrste manipulacije, posebno one u oblasti medija. **Vladimir Volkov** ističe da se jedna činjenica može predstaviti pomoću medijske manipulacije na sedam različitih načina, a to su:

- „potvrдно;
- odrično;
- da se preko nje ćutke pređe;
- da se uveća;
- da se umanji;

---

¹⁷⁸ Kolev, D. (2012). Mediji kao sredstvo psihološke manipulacije, U: B. Dimitrijević (Ur.) *Zbornik radova Kriza i perspektiva znanja i nauke*, Niš: Filozofski fakultet, str. 435-436.

¹⁷⁹ Isto, str. 436-437.

- sa odobravanjem i
- sa neodobravanjem.¹⁸⁰

Nešto opširnije tehnike medijske manipulacije navodi **Vuko Mihajlović**, prema kome se najčešće primenjuju:

- „iskrivljavanje stanja u ime iskonstruisane realnosti;
- operisanje poluistinama da bi se maskirala i „izgubila“ istina;
- filtriranje izvora informacija;
- izvitopereno slikanje života, ciljeva, rada i borbe protivnika;
- apsolutizovanje pojedinih događaja, pojava i njihove funkcije (značenja);
- potčinjavanje informacija interesima vojne i policijske moći;
- senzacionalizam i fabrikovanje događaja;
- uvredljivo tretiranje protivnika;
- tendenciozna selekcija vesti i informacija;
- prećutkivanje ili umanjivanje negativnih događaja;
- glorifikovanje pozitivnih događaja, itd.¹⁸¹

Filip Breton u svojoj knjizi *Izmanipulisana reč*¹⁸² predstavlja različite tehnike manipulacije koje koriste mnogi mediji u Francuskoj i smatra da postoji *emotivna i racionalna* manipulacija, koje ćemo više razmotriti u ovom delu rada. *Emotivna manipulacija* odnosi se na volju, emocije i vrednosne stavove pojedinaca i društvenih grupa. Slično D. Kolevu, Breton kod emotivne manipulacije razlikuje tehnike manipulacije forme i drugo, to je manipulacija sadržajem medijske poruke. Prva grupa odnosi se na *manipulaciju forme medijske poruke* i obuhvata kratke i pojednostavljene poruke, demagogiju, preterivanje sa jezičkim stilom i

---

¹⁸⁰ Volkov, V. (2001). *Dezinformacija – od trojanskog konja do interneta*, Beograd, Naš dom, str. 129.

¹⁸¹ Mihajlović, V. (1984). *Propaganda i rat*, Beograd, Vojnoizdavački zavod, str. 101-102.

¹⁸² Breton, F. (2000). *Izmanipulisana reč*, Beograd, Klio.

estetizaciju. Druga grupa emotivne manipulacije predstavlja tehnike manipulacije kao što su manipulacija strahom i ponavljanje. U *manipulaciju forme medijske poruke* ubrajaju se:

- *Kratke i pojednostavljene poruke* posebno se odnosi na televizijske priloge koje čine pojednostavljene, generalizovane kratke poruke sa ciljem da se zbuni publika. Na primer, krajem marta ove godine britanski BBC objavio je sledeću vest: „Islamska država izgubila je svoje poslednje uporište u Iraku i Siriji posle poraza u gradu Baghuz.“¹⁸³ Nesporno da je vest o porazu terorističke organizacije Islamska država u tom gradu veliki uspeh, ali borba traje više od pet godina, ostavljajući za sobom nekoliko hiljada mrtvih, ranjenih i milione raseljenih, kao i egzodus nad Jezidima i drugim narodima koji ne pripadaju islamu. Veći stepen primene ove tehnike podrazumeva da neodgovorni novinar prenosi neku vest koja je tačna, ali samo u određenoj kontekstu i uz dodatno objašnjenje.

- *Demagogija* podrazumeva neodređenost termina i nedostatak argumentacije sa ciljem da se sakrije smisao i sadržaj određene poruke. Ovo se može izbeći ako odgovoran novinar postavi dodatno pitanje izvoru podataka, ili skrene pažnju publici da nedostaju tačni, pouzdani podaci i argumenti koji potvrđuju ili odbacuju određeni stav. Na primer, vest koja je objavljena uoči predsedničkih izbora u Francuskoj 2017. godine glasila je: *Teroristički napad u Parizu ide u korist Marin Le Pen: Kruže teorije zavere kako je sve isplanirao Putin kako bi joj pomogao da pobedi*,¹⁸⁴ iako je na tim izborima pobedio Emanuel Makron, i postao predsednik Francuske.

- *Estetizacija* odnosi se na upotrebu tačnih činjenica i fraza, ali se njihov redosled menja, tako da daju netačnu tvrdnju. Na primer, Nikola Polašen u knjizi *Projektovani čovek – političko oblikovanje čoveka*, prikazuje fraze u četiri kolone koje se mogu kombinovati drugačije i dati različite vesti.

---

¹⁸³ BBC, *Why this is unlikely to be the end of Islamic State*, <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-47681845/why-this-is-unlikely-to-be-the-end-of-islamic-state>, 06/12/2018.

¹⁸⁴ Telegraf, *Teroristički napad u Parizu ide u korist Marin Le Pen: Kruže teorije zavere kako je sve isplanirao Putin kako bi joj pomogao da pobedi*, 21.04.2017, <https://www.telegraf.rs/vesti/2736769-teroristicki-napad-u-parizu-ide-u-korist-marin-le-pen-kruze-teorije-zavere-kako-je-sve-isplanirao-putin-kako-bi-joj-pomogao-da-pobedi>, 06/12/2018.

Tabela 2: Estetizacija kao tehnika manipulacije

I	II	III	IV
Polazeći od značaja problema	postizemo izuzetne uspehe	ali ostaju neke slabosti	tako da moramo još više angažovati
I pored toga što	u ovom složenom trenutku predano svi radimo	iako neki potcenjuju našu aktivnost	ne smemo dozvoliti drugim snagama da nas ukaljaju
Zahvaljujući podršci narodnih masa	svi znamo za složenost teškoća	ali ne smemo dozvoliti da nas bilo ko ometa	zbog toga se svi moramo boriti za zakonitost

Izvor: Vukojević Borislav, *Razotkrivanje manipulacije u medijima*, Novi Polis¹⁸⁵

- *Preterivanje sa jezičkim stilom* je tehnika manipulacije sa ciljem da se prikrije nedostatak argumenata. Na ovaj način, upotrebom stilskih figura mediji nastoje da obmanu publiku. Na primer, vest glasi: *PLAČ I JECAJI U PARIZU: Sting koncertom otvorio Bataklan, godinu dana nakon masakra*.¹⁸⁶ Na osnovu reči koja su pisana velikim slovima u prvom delu naslova ove vesti, prva pomisao je da se u Parizu dogodio novi teroristički napad. Novinar je ovim vidom manipulacije nastojao da privuče pažnju publike terorističkim napadom koji se dogodio 13. novembra 2015. godine u koncertnoj dvorani Bataklan u Parizu, kada je stradalo 90 ljudi. Ali, u vezi samog koncerta godinu dana kasnije, u vesti se navodi da će prihod od koncerta biti uplaćen humanitarnim organizacijama koje pomažu preživelim i naziv prve pesme kojom je pevač Sting počeo koncert. Ne pominje se koliko je karata prodato, i još važnije, da li su povećane mere bezbednosti prilikom ulaska na koncert.

Druga grupa *emotivne manipulacije* predstavlja tehnike manipulacije koje se odnose na *sadržaj medijske poruke*, u koje ubrajamo manipulaciju strahom i ponavljanje.

- *Manipulacija strahom* koja znači upotrebu reči ili dela kojim će se osoba ili više ljudi zastrašiti. Pod ovim se podrazumeva i pretnja upotrebe reči ili dela sa ciljem zastrašivanja.

¹⁸⁵ <http://www.novipolis.rs/sr/dosije/27755/razotkrivanje-manipulacije-u-medijima.html>, 10/11/2018.

¹⁸⁶ Telegraf, *Plač i jecaji u Parizu: Sting koncertom otvorio „Bataklan“, godinu dana nakon masakra*, <https://www.telegraf.rs/vesti/2456401-plac-i-jecaji-u-parizu-sting-koncertom-otvorio-bataklan-godinu-dana-nakon-masakra-foto>, 08/12/2018.

Nažalost, iako živimo u 21. veku, mnogi ljudi u svetu su izloženi ovom vidu manipulacije koja najčešće dolazi od nekog autoriteta.

- *Ponavljanje* je tehnika emotivne manipulacije koja se često primenjuje. Svako ko radi ili proučava medije, treba biti sumnjičav prema izjavama koje imaju istu poruku. To je osnova tzv. kapilarne propagande, ali to nije predmet našeg istraživanja.

Sa druge strane, *racionalna manipulacija* zasniva se na racionalnim osobinama ljudi, a tehnike kojima se ostvaruje su dezinformisanje, stvaranje zablude, iskrivljena slika, eufemizmi i drugo:

- *Dezinformisanje* je česta tehnika manipulacije kada se koriste informacije koje su tačne, ali i one koje nisu tačne, tako da je konačna poruka netačna. Prema Vladimiru Volkovu, dezinformacija je „tehnika informisanja, naročito informisanja širokih masa, u cilju obmane, prikrivanja ili izobličavanja činjenica. Tehnika koja omogućava da se neko snabde opštim pogrešnim informacijama i time navede na izvođenje kolektivnih akcija ili na širenje mišljenja i zaključaka koje žele dezinformatori.“¹⁸⁷ Prema V. Volkovu, dezinformacija podrazumava „manipulaciju javnog mnjenja, bez čega bi bila intoksikacija; zaobilazna sredstva, bez čega bi bila propaganda; političke, unutrašnjepolitičke i spoljnopolitičke ciljeve, bez čega bi bila reklama.“¹⁸⁸

- *Iskrivljena slika* je takođe česta tehnika manipulacije koja se zasniva na pogrešnim logičkim vezama, iako dve stvari nisu uslovljene, ali se predstavlja da je jedna uzrok, a druga posledica. Na primer, neodgovorni novinari ranije su predstavljali da je siromaštvo glavni uzrok terorizma, što nije tačno, jer mnogi ljudi u svetu su siromašni, pa nisu teroristi.

- *Eufemizmi* su takođe česta tehnika manipulacije kada se neki termin menja drugim terminom koji deluje prijatnije i učtivije sa cijem da se prikrije i ublaži medijska poruka. Odgovoran novinar može sprečiti i insistirati na tačnim i preciznim terminima koji će se koristiti.“¹⁸⁹ Na primer, umesto *štrajka* koriste se termini *obustava rada*, umesto *ubijanja civila* eufemizam je *kolateralna šteta*, umesto *nasilno proterivanje* koristi se termin *humano preseljenje*. Osim toga, umesto da kažemo da neko *laže*, najčešće se koriste termini: *zaobilazi istinu*, ili *početak neprijateljstva* u ovoj tehnici manipulacije menja se terminima *došlo je do*

---

¹⁸⁷ Volkov, V. (2001). *Dezinformacija – od trojanskog konja do interneta*, Beograd, Naš dom, str. 21.

¹⁸⁸ Isto, str. 29.

¹⁸⁹ Radulović, M. (2012). Iskazivanje vrednosti u pozitivnim i negativnim eufemizmima. *Facta universitatis – series: Linguistics and Literature*, vol. 10, br. 1, Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, str. 19-28.

zahlađenja odnosa. Takođe, neuspeh se predstavlja kao nedovoljan uspeh, ali će se dalje raditi na tome, i sl.

- *Kamuflaža* je slična dezinformaciji, ali je poruka suptilnije saopštena. Kod ove tehnike manipulacije koriste se jezičke nejasnoće, sinonimi i konstrukcije rečenica koje sakrivaju smisao poruke, sa ciljem da se ljudi zbune i dovedu u zabludu. „Takva tehnika se naročito koristila za vreme rata u Čečeniji, gde se samo upire prstom na surovost i okrutnost Rusa, dok se terorističke akcije Čečena skrivaju, kamufliraju.“¹⁹⁰

Nakon proučavanja navedenih definicija manipulacije u medijima, možemo postaviti jednostavno pitanje. Zašto nastaje manipulacija u medijima? Postoje različita shvatanja o tome da mediji imaju određeni interes - promenu ponašanja odnosno delovanja na svest ljudi, kao i ekonomski ili politički interes, i druge. **Slavoljub Randelović** smatra da vešta manipulacija znakovima, simbolima i idejama ima za cilj da se deluje na svest ljudi tako da se usmeri ponašanje pojedinaca ili društvene grupe. Prema njemu, promena u svesti ljudi je „ravna onoj koja se postiže menjanjem prirodnih i društvenih okolnosti. (...) Putem medija za masovno komuniciranje građani su svakodnevno i sistematski izloženi mnoštvu poruka čija funkcija nije da ih obavesti, nego da ih iskoristi, pre svega u skladu sa nečijim ciljevima i svrhom.“¹⁹¹

U vezi ekonomskih interesa, američki politikolozi **Čarls Kegli** i **Judžin Vitkof** smatraju da iako se naša epoha često opisuje kao epoha informacija, postoji „zapanjujuće veliki broj informacija koje dobijamo pod kontrolom zapanjujuće malog broja medijskih izbora. Tako, recimo, u Sjedinjenim državama uprkos činjenici da tako postoji više od 25.000 različitih medija, samo 23 korporacije kontrolišu najveći deo biznisa u dnevnim novinama, časopisima, elektronskim medijima, knjižarskom izdavaštvu i proizvodnji filmova. Samim tim, budući da se globalizovane telekomunikacije i informacije mogu koristiti kao sredstva za izazivanje konflikata i revolucija isto onoliko koliko se mogu koristiti kao sredstvo za postizanje zajedništva i mira.“¹⁹²

Stjepan Malović u svojoj knjizi *Mediji i društvo* upozorava na ekonomske interese i potrebu da se odgovori zahtevima tržišta, sa čim se suočavaju svi savremeni masovni mediji. „Masovni mediji potvrđuju se na tržištu, pa ono utječe na njihov sadržaj. Sve se meri, i to odmah: prodati primerci, slušanost, gledanost, posećenost. Oglašivači, od kojih mediji žive,

---

¹⁹⁰ Volkov, V. (2001). *Dezinformacija – od trojanskog konja do interneta*. Beograd, Naš dom, str. 132.

¹⁹¹ Randelović, S. (2009). *Efektivno komuniciranje*. Beograd, Vojnoizdavački zavod, str. 82-83.

¹⁹² Kegli V. Č., Vitkof R. J. (2004). *Svetska politika – trend i transformacija*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, str. 414-416:

upućuju oglase samo onima koji su slušani, gledani, posećivani i prodavani. Ostali propadaju. Gase se listovi, ukidaju emisije, a nekad popularna lica padaju u zaborav, i to preko noći. Teror tržišne uspešnosti pretvara se u apsolutni kriterij kvaliteta.“¹⁹³

Pored toga što su savremeni mediji upućeni na tržište, **Dragan Kolev** smatra da su oni upućeni na saradnju sa političkim centrima moći da bi održali svoju konkurentnost. „Eklatantan primer saradnje medija i vlasti je objavljivanje tzv. *poverljivih informacija iz pouzdanih izvora* koje određena politička struktura želi da plasira u javnost, pri čemu mediji zauzimaju *nepristrasnu i objektivnu* poziciju. Emitovanjem takvih *poverljivih sadržaja* političke strukture utiču na formiranje javnog mnjenja o određenom pitanju, a mediji se bore za veću čitanost (gledanost, slušanost, tiraž), čime povećavaju zaradu od prodaje oglasnog prostora ili vremena. Dakle, interes je obostran, pri čemu politički centri nastoje da medije stave pod potpunu kontrolu i od njih načine poslušne izvršioce i realizatore određenih političkih odluka.“¹⁹⁴

Takođe, **Slavoljub Randelović** upozorava da većina savremenih medija nastoje da zaštite interese onih koji imaju političku moć, a manje interese svojih recipijenata. Dakle, mediji manipulišu da bi se realizovao nečiji interes, jer se „monopol nad informacijama (idejama) i manipulacija informacijama (idejama) pokazuje kao snažan izvor društvene moći...“¹⁹⁵

O ulozi medija, a posebno o medijskoj manipulaciji postoje više shvatanja. Na osnovu istraživanja koja su vršena u pokušaju da se proceni stepen uticaja televizije na ljude, **Entoni Gidens**, britanski sociolog, i **Majkl Džeter**, australijski stručnjak za medije, posebno izdvajaju dve teme istraživanja uticaja televizije, a to su uticaj na stepen nasilja i kriminala u društvu kao i prirodu televizijskih vesti.¹⁹⁶ Shvatanje o medijskom manipulaciji radi ostvarenja ekonomskih i političkih interesa podržavaju **Noam Čomski** i britanski teoretičar medija **Denis Mek Kvajl**. Noam Čomski smatra da je većina današnjih medija u funkciji propagande i da zapadni mediji čine jedan od najstrašnijih sistema propagande koju je svet ikada video. Čomski s pravom ukazuje na ogromne mogućnosti medija da manipulišu masama ljudi, a da one toga nisu svesne. Ovo je značajno ako se imaju u vidu neki od elemenata terorizma, kao što su želja za publicitetom i stvaranje atmosfere straha kod građana.¹⁹⁷ Pored toga, N. Čomski upozorava da

---

¹⁹³ Malović, S. (2007). *Mediji i društvo*. Zagreb – Opatija: Sveučilišna knjižara - ICEJ, str. 13.

¹⁹⁴ Kolev, D. (2012). *Mediji kao sredstvo psihološke manipulacije*. U: B. Dimitrijević (Ur.) *Zbornik radova Kriza i perspektiva znanja i nauke*, Niš: Filozofski fakultet, str. 440.

¹⁹⁵ Randelović, S. (2009). *Efektivno komuniciranje*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 77.

¹⁹⁶ Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić. Gidens, E. *Odbegli svet*, (2005). Beograd: Stubovi kulture; Videti i: Herman, Edvard S. i Mekčesni, Robert V. (2004). *Globalni mediji*. Beograd: Clio.

¹⁹⁷ Čomski, N., (2009). *Kontrola medija*. Beograd: Vulkan - Mono i Manjana. Čomski, N., (2006). *Propaganda i javno mnjenje*. Beograd: Rubikon.

mediji danas imaju presudnu ulogu u kontroli i nadzoru nad masom, kao i da medijima upravljaju privatni kapital i javni interesi. Denis Mek Kvajl smatra da je osnovna funkcija medija „da manipuliše masama radi ostvarivanja političkih i ekonomskih ciljeva.“¹⁹⁸ Prema njemu mediji imaju i destruktivnu ulogu, jer urušavaju obrazovne i kulturne standarde stavljajući akcenat na senzaciju i zabavu, što može da podstakne nasilje i kriminal. Ovo shvatanje ćemo detaljnije razmatrati na kraju ovog dela rada, jer postoje mišljenja da izveštavanje o terorističkim napadima podstiče nove terorističke napade.

Danijela Jurčić ističe da se iz medija uči, tako da „mediji imaju posledice na znanje. Drugo, mediji deluju na naše stajalište o nekome pitanju te oblikuju naše misli, jačaju ih, oblikuju. Treće, mediji deluju na emocije pa dok gledamo, na primer, film, osećamo strah, bol, veselje, tugu i slično. Četvrto, mediji potiču fiziološke reakcije te svakako utiču na ponašanje svojih recipijenata, posebno kod mlađe populacije i dece. (...) Mediji su sastavni dio naših života jer preko njih dobijamo informacije o svetu. Oni nas edukuju, zabavljaju i šire naše spoznaje. Mediji imaju veliku moć uticaja na formiranje javnoga mnjenja, stavova, ali i ponašanja pojedinca. Postali su glavni odgojitelji ljudi uopšteno, posebno dece i mladih.“¹⁹⁹

Slično smatra i **Željko Bjelajac**, prema kome je izuzetno visok uticaj medija na formiranje stavova kod dece i omladine. „Mediji su na trećem mestu kao izvori učenja nasilja, odmah iza porodice i društvenog okruženja. Deca su od najranijeg doba izložena delovanju nasilja u medijima. Danas televizija dominira životom dece kako u gradskim, tako i u seoskim sredinama. Pored televizije, deca rano dolaze u dodir sa kompjuterima pa su dosta u kontaktu sa internetom i informacijama koje se na njemu mogu dobiti.“²⁰⁰

Takođe, želeli bismo da upozorimo na nedavna istaživanja prema kojima izveštavanja o terorizmu uzrokuju nove terorističke napade, odnosno da se mnogi teroristički napadi imitiraju. Australijski stručnjak za medije, **Majkl Džeter** istraživao je vezu između medija i terorizma tako što je 61.000 terorističkih napada poredio sa izveštavanjem američkog Njujork tajmsa u više od 200 zemalja u periodu od 1970 do 2012. godine. Prema tom istraživanju broj terorističkih napada je u korelaciji sa intenzivnim medijskim napisima. Džeter smatra da „svaki

---

¹⁹⁸ McQuil, D. (1994). *Mass communication theory: an introduction*. Sage Publications, p. 93.

¹⁹⁹ Jurčić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i utjecaj, *Mostariensia*, 21/1, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, str. 134-135. Videti i: Radojković, M., Miletić, M. (2006). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi Sad: Stilos, str. 173; Turow, J. (2012). *Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije*, Beograd: Multimedia Clio; Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije:komparativni uvid*. Beograd: Klio.

²⁰⁰ Bjelajac, Ž. (2017). *Bezbednosna kultura, umeće življenja*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, str. 671.

dodatni izveštaj o terorističkom napadu povećava broj napada u narednoj nedelji za 1,4. (...) Kada se dakle u medijima intenzivno izveštava o terorističkim napadima ili krvoprolićima to dovodi do drugih napada. (...) Medijski izveštaji bi mogli da kod već radikalizovanih osoba, ali koje su do tog trenutka bile ambivalentne, budu upravo ta kap koja preliva čašu.²⁰¹ Majkl Džeter i drugi smatraju da je to razlog zato što se u medijima detaljno opisuju teroristički napadi te predlaže da se kvantitativno manje izveštava o tim napadima, što se odnosi i na manje tekstova, manje emocionalnih termina, fotografija, i drugo. Osim toga, on predlaže da se novinarski kodeksi o izveštavanju o terorizmu promene i da izveštavaju suzdržano kao u slučajevima izveštavanja o samoubistvu što se već dugo primenjuje u mnogim štampanim i elektronskim medijima.²⁰²

Mediji u 21. veku nesporno imaju značajnu ulogu u svakodnevnim aktivnostima ljudi, jer je glavni cilj medija zadovoljavanje potrebe ljudi da budu obavešteni o važnim društvenim procesima i svim relevantnim događanjima. Pozitivni uticaj medija ogleda se u prenošenju informativnog, obrazovanog, kulturnog i zabavnog programa. Međutim, mediji vrše i negativan uticaj na pojedince, jer često sugerišu njihovo društveno ponašanje. Taj negativan uticaj vrši se preko prezentovanja onih sadržaja koji favoriziraju nasilje, preterani konzumerizam, kriminal i slično. Nakon proučavanja različitih definicija manipulacije, a posebno manipulacije u medijima i tehnikama koje se primenjuju, ukazaćemo na ulogu medija prilikom izveštavanja o terorizmu.

4.3. Manipulacija medijima od strane terorista

U ovom delu razmatraćemo manipulaciju medijima od strane terorista, kao i različite tehnike manipulacije u medijima koje primenjuju mnoge terorističke organizacije. Većina terorističkih organizacija vrši informisanje, propagandu i agitaciju preko svojih medija, kao što su novine, društvene mreže, ili internet, a neke kao što je Islamska država imaju svoju novinsku agenciju poznatu kao *Amaq* (*Amaq News Agency*).²⁰³ Osim toga, ova novinska agencija podržava različite medije i drugih terorističkih organizacija. „Većina afirmisanih džihadističkih

---

²⁰¹ Danas, *DW: Izveštavanje o terorizmu stvara terorizam?*, <https://www.danas.rs/svet/dw-izvestavanje-o-terorizmu-stvara-terorizam>, 05/01/2019.

²⁰² Isto.

²⁰³ Amaq News Agency, [https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_customproperties&view=search&task=tag&tagName=Media%20Groups:Amaq-News-Agency-\(IS\)&Itemid=523](https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_customproperties&view=search&task=tag&tagName=Media%20Groups:Amaq-News-Agency-(IS)&Itemid=523), 22/12/2018.

grupa održava jedan do nekoliko medija koji su isključivo odgovorni za objavljivanje multimedija te grupe, a u nekim slučajevima i za saopštenja i časopise. Ti mediji uključuju produkcijske timove i dopisnike koji direktno izveštavaju s bojišta, i bave se propagandom kako bi indoktrinirali i regrutirali nove borce u redove grupe.²⁰⁴ Amak novinska agencija u medijske grupe koje podržava, kao i aktivnosti njihovih terorističkih grupa, ubraja: *A`isha Media Center, al-Battar Media Foundation, Al-Himmah Library, Al-Mahmud Media, Ansar Media Center, Bayan Radio, Elif Media, Husam Media, Inform, Islamic Media Center, Hijrat Studi (Afgan Taliban), Himam News Agency (Al-Nusra Front), Moro Media Center, Zarqawi Center (Shabaab)*, i mnoge druge.²⁰⁵

U tehnike manipulacije od strane terorista, pored prethodno navedenih tehnika manipulacija, ubrajamo i: *manipulaciju sadržajem informacije, manipulaciju strahom i izazivanje panike, manipulaciju podelom na dobre i loše, manipulaciju sistemom vrednosti i manipulaciju životnim stilom*, i druge.

- *Manipulacija sadržajem informacije* je najčešći oblik manipulacije, kada teroristi preko interneta i društvenih mreža, šire informacije o svojim ciljevima, planovima ili terorističkim napadima koji su se dogodili ili kojima prete da će se dogoditi. Ta informacija može biti tačna u potpunosti, delimično tačna ili netačna. Na primer, iako je tačna informacija o mestu i vremenu nekog terorističkog napada, deo informacije koji se odnosi na broj poginulih i ranjenih može biti povećan u odnosu na zvanične podatke, radi veličanja sopstvenog uspeha, i ohrabrivanja na naredne akcije. Takođe, većina terorističkih napada daje saopštenja za medije u kojima preuzimaju odgovornost za izvršenje nekog terorističkog napada. Svi mediji su preneli vest da je pet osoba stradalo, a desetak ranjeno u terorističkom napadu 11. decembra 2018. godine u centru Strazbura, prilikom Božićnog vašara, koji je izveo francuski državljanin Šerif Šekat. Ovaj terorista je bio pripadnik Islamske države, što je ova teroristička organizacija potvrdila preko njihove novinske agencije poznate kao Amak (Amaq). Ako pogledate vest koju je objavio američki CNN, kao i druge medijske kuće, date su informacije da je ovaj terorista, koji je uspeo da pobegne sa mesta napada, bio radikalizovan u pritvoru u Francuskoj tokom 2015. godine.²⁰⁶ Zašto je ovo bila uspešna manipulacija sadržajem poruke? Poginuli i ranjeni pominju se samo u podnaslovu, ne navode se dalji podaci o njima (osim da su odmah poginule

---

²⁰⁴ Amaq News Agency, *Media Groups*, <https://ent.siteintelgroup.com/mediagroups.html>, 22/12/2018.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ CNN, *Strasbourg market attackert `pledged allegiance to ISIS` - source*, <https://edition.cnn.com/2018/12/22/europe/france-strasbourg-attacker-intl/index.html>, 20/12/2018; Videti i:

tri, a kasnije od posledica napada još dve osobe), dok se o teroristi daju detaljni podaci, o njegovoj porodici, kao i to da je on pripadnik terorističke organizacije Islamska država, što se ne može potvrditi da je tačno, ali mu se tako daje na značaju jer je pripadnik te, a ne neke druge terorističke organizacije koja ne podržava izvođenje brutalnih napada na ljude. Cilj ovog vida manipulacije da se veličaju dela terorista, a odnosi se i na naredni oblik manipulacije.

- *Manipulacija strahom i izazivanje panike* znači upotrebu reči ili dela kojim će se osoba ili više ljudi zastrašiti, što je jedan od ciljeva terorizma. Pod ovim se podrazumeva i pretnja upotrebe reči ili dela sa ciljem zastrašivanja ljudi. Nažalost, širom sveta i dalje se dešavaju mnogi teroristički napadi. Od terorističkih napada na Sjedinjene Američke države 11. septembra 2001. u Njujorku (ubijeno više od 2700, ranjeno više hiljada ljudi), u oktobru 2002. na pozorište u Moskvi (ubijeno 130, ranjeno mnogo ljudi), u martu 2004. na madridskoj železnici (ubijeno oko 190, ranjeno oko 2000 ljudi), u septembru 2004. na školu u Beslanu u Osetiji, Rusija (ubijeno oko 345, ranjeno više od 700 ljudi), u julu 2005. više napada na saobraćajnim linijama u Londonu (ubijeno 56, a ranjeno više od 700 ljudi), u maju 2014. napad Boko Haram na gradove Gambora i Ngala u Nigeriji (ubijeno oko 335, ranjeno više ljudi), u januaru i novembru 2015. više napada u Parizu (ubijeno 140, ranjeno više stotina ljudi)²⁰⁷ i drugo. Osim toga, manipulacija strahom i izazivanjem panike postiže se i tako što teroristi putem interneta i društvenih mreža objavljuju snimke kažnjavanja ljudi zbog navodnih prestupa, kao i snimke pogubljena ljudi. Među mnogim terorističkim organizacijama, ovakav vid manipulacije najviše koriste teroristička organizacija Islamska država.²⁰⁸

- *Manipulacija podelom na dobre i loše, odnosno na nas i njih* je ono o čemu je govorio i **Semjuel Hantington** u *Sukobu civilizacija*, i pre više od dvadeset godina upozoravao je da „Porast islamske populacije otuda predstavlja važniji činilac koji doprinosi sukobima duž granica islamskog sveta između muslimana i ostalih naroda. Pritisak stanovništva kombinovan s ekonomskom stagnacijom dovodi do muslimanske migracije u zapadna i druga nemuslimanska društva, stvarajući u njima imigraciono sporno pitanje. Suprotstavljanje naroda

---

²⁰⁷ B92, *Teroristički napadi u Evropi: od Madrida do Londona*, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=03&dd=23&nav_category=78&nav_id=1242879, 20/12/2018; Srbija danas, *10 najvećih terorističkih napada u istoriji*, <https://www.srbijadanas.com/clanak/najveci-teroristicki-napadi-22-03-2016>, 20/12/2018; Our World in Data, Terrorism, <https://ourworldindata.org/terrorism>, 20/12/2018;

²⁰⁸ Blic, *Moskva te je napustila, Islamisti odsekli glavu ruskom obaveštajcu i sve objavili na internetu*, <https://www.blic.rs/vesti/svet/moskva-te-je-napustila-islamisti-odsekli-glavu-ruskom-obavestajcu-i-sve-objavili-na/ekq6y66>, 20/12/2018; Amaq News Agency, *Media Groups*, <https://ent.siteintelgroup.com/mediagroups.html>, 22/12/2018.

jedne kulture koji raste sporo ili stagnira, stvara pritiske za ekonomskim i/ili političkim usklađenjima u oba društva. (...) Novi svetski poredak rodiće se u ekspanziji muslimanskih naroda od Magreba do Pakistana. (...) Snažni antagonizmi i žestoki sukobi postoje između lokalnih muslimanskih i nemuslimanskih naroda.²⁰⁹ Ova tehnika manipulacije ima velikog uspeha kod omladine i dece, gde se teroristi putem medija predstavljaju kao dobri i plemeniti, posebno oni teroristi koji poginu u samoubilačkom napadu postaju šehidi, odnosno njihova duša ide u raj i tako postaju blagosloveni. „U areni džihada u islamu, šehid ima plemenitu poziciju. (...) da su to ljudi koji idu u borbu na Alahovom putu, zbog uzdizanja Alahove reči, te na tom putu budu ubijeni. (...) Nikako ne smatraj mrtvima one koji su na Alahovom putu izginuli! Ne, oni su živi i u obilju su kod Gospodara svoga, radosni zbog onog što im je Alah od dobrote svoje dao i veseli zbog onih koji im se još nisu pridružili, za koje nikakva straha neće biti i koji ni za čim neće tugovati.“²¹⁰

- *Manipulacija sistemom vrednosti* podrazumeva manipulaciju slobodom i osnovnim ljudskim pravima, kao što su pravo na život, na slobodu kretanja i druge. Nažalost, teroristička organizacija *Islamska država* pre nekoliko godina na vrhuncu svoje moći vršila je javna pogubljenja, sakaćenja, proglasila je kalifat na okupiranim teritorijama nekadašnjeg Iraka i Sirije. Mnogi narodi, pretežno nemuslimanske vere, smeštani su u kampove i logore gde su nad njima vršena silovanja, kamenovanja i druga užasna mučenja, prodavani su kao robovi, i drugo. Najtužniju sudbinu su pretrpeli Jezidi, jer od 1,5 miliona Jazida u svetu, polovina ih je živelo na tlu Iraka i Sirije. Oni su posle 2014. godine nakon okupacije Islamske države pretrpeli masakr, na više hiljada ljudi je ubijeno, na hiljade žena i devojčica je oteto i silovano, prinudno su udavane za borce ove terorističke organizacije, i drugo. Jermenija je početkom 2018. godine usvojila rezoluciju o genocidu nad Jazidima i pozvala na međunarodnu istragu o tom zločinu, jer u Jermeniji živi njih oko 35.000 i čine najveću manjinsku grupu u toj zemlji.²¹¹

---

²⁰⁹ Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija*. Podgorica – Banja Luka: CID – Romanov, str.132, 235, 283; Viditi i: islamsko uskrsnuće, str. 121-125; Islam i zapad, str. 231-238; opseg: krvave granice islama, str. 282-286.

²¹⁰ Put vjernika forum, *Ako šehidi nisu mrtvi, gdje su njihove duše?*, <https://putvjernika.com/ako-sehidi-nisu-mrtvi-gdje-su-njihove-duse>, 22/12/2018.

²¹¹ Blic, *Jermenija usvojila rezoluciju o genocidu nad Jazidima*, <https://www.blic.rs/vesti/svet/jermenija-usvojila-rezoluciju-o-genocidu-nad-jazidima/e4msw6p>, 25/12/2018; Blic, *Jazidi*, <https://www.blic.rs/jazidi>, 25/12/2018, B92, *Irak: Jazidi na udaru ISIS*, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=08&dd=11&nav_category=78&nav_id=887011, 25/12/2018.

- *Manipulacija životnim stilom (heroji i antiheroji)* - Prema **Aleksandru Filipoviću**, „Ljudi su uvek imali svoje heroje koje su stvarali po likovima iz usmenog predanja, literature, kasnije filma, televizije, sportskih borilišta, estrade. To su bile ličnosti koje su neustrašive, hrabre, odlučne, i uvek pobeđuju. One su bili uzori i idoli mladih ljudi i pružali su im mogućnost da se identifikuju sa njima i indirektno učestvuju u zbivanjima koja prate njihovog junaka. (...) Tradicionalno vaspitanje je uvek bilo kontrolisano vaspitanje, bilo da se zasnivalo na porodici, školi, crkvi. Televizija i film su započeli eru manje kontrolisanog vaspitavanja, a društvene mreže su taj važan segment socijalizacije potpuno izmestile iz bilo čije kontrole.“²¹² Ovo je veoma opasan oblik manipulacije koji primenjuju mnoge terorističke grupe. Na primer, od 2009. godine teroristička organizacija *Boko Haram* (njihovo ime znači: *zapadno obrazovanje je greh*) ubila je oko 20.000 ljudi sa ciljem da se uspostavi džihad i šerijatski zakon u zemlji, a 1,6 miliona ljudi je raseljeno zbog stalnih napada na severoistoku Nigerije. Pripadnici ove terorističke organizacije u aprilu 2014. godine oteli su oko 300 devojčica iz internata, a oslobodili su oko stotinu učenica u zamenu za otkupninu i oslobodjenje njihovih pripadnika iz zatvora, da bi u februaru 2018. oteli još stotinu učenica iz škole.²¹³ Takođe, posle uspešne akcije međunarodnih snaga, u martu ove godine došlo je do pobeđe i povlačenja nad terorističkom organizacijom *Islamska država* koja je na okupiranoj teritoriji Iraka i Sirije uspostavila kalifat i šerijatske zakone. Međutim, ratni haos u Siriji i posle poraza Islamske države od januara prošle godine i dalje traje, a više od 400.000 hiljada civila bili su meta bombardovanja sirijskog režima, dok u delovima Iraka koji su bili pod terorističkom organizacijom ISIS ima više stotina hiljada civila koji pokušavaju da prežive u opustošenoj zemlji. Problem predstavlja i oko 60.000 terorista i članova njihovih porodica koji su se predali Savezu kurdskih i arapskih pobunjenika (SDF) koje podržava međunarodna koalicija predvođena SAD-om.²¹⁴

---

²¹² Filipović, A. (2018). Manipulacija u medijima kao faktor degradacije, U: Ž. Bjelajac Željko, A. Filipović (Prir.), *Uticaj masovnih medija na degradaciju savremenog društva*, Beograd: Kultura polisa, god. XV, str. 54.

²¹³ Vreme, *Trista devojčica*, br. 1219/15.05.2014, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1197132>, 25/12/2018; Dnevnik, *Boko Haram ponovo oteo više od 100 devojčica*, <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/nigerijska-vlada-potvrdila-nestanak-110-ucenica-u-dapchiju---508045.html>, 25/12/2018.

²¹⁴ N1, *Ratni haos u Siriji i posle poraza Islamske države*, <http://rs.n1info.com/Svet/a355681/Ratni-haos-u-Siriji-i-posle-poraza-Islamske-drzave.html>, 25/12/2018; Blic, *Pad zlog kalifata*, <https://www.blic.rs/vesti/svet/pad-zlog-kalifata-dugacka-kolona-zarobljenih-glavoseca-je-dokaz-konacnog-poraza/sr8n24d>; 25/12/2018; Deutsche Welle, *Izgubljena generacija Islamske države*, <https://www.dw.com/sr/izgubljena-generacija-islamske-dr%C5%BEave/a-42145191>, 25/12/2018.

Većina navedenih tehnika manipulacije od strane terorista realizuje se putem interneta. U tom smislu, veoma je značajno *Empirijsko istraživanje o savremenom terorizmu od 1970-2017. godine* istraživača **Maksa Rosnera** (Max Rosner), **Mohameda Nagdija** (Mohamed Nagdy) i **Hane Riči** (Hannah Ritchie), koje je sprovedeno prema različitim kriterijumima: broj žrtava i broj ranjenih od terorističkih napada, teroristički napadi prema zemljama, i slično.

Tabela 3: Broj poginulih u terorističkim napadima 2007-2017. godine

Mesto/godina:	2007. godine	2014. godine	2017. godine
Svet:	12824	44900	26445
Irak:	6667	13965	6476
Avganistan:	1199	5414	6092
Sirija:	-	3312	2026

Izvor: Our World in Data, Terrorism, <https://ourworldindata.org/terrorism>, 25/12/2018.

Na osnovu navedene tabele i empirijskog istraživanja, tokom 2014. godine u svetu poginulo je oko 44.500 ljudi, a od toga najviše u Iraku oko 14.000, u Avganistanu oko 5.400 i Siriji oko 3.300 poginulih. Dve godine kasnije, broj žrtava u svetu od terorističkih napada je značajnije smanjen na oko 26.500, kao i u Iraku i Siriji, dok je povećan broj žrtava od terorističkih napada u Avganistanu.

Dakle, uticaj terorizma na elektronske medije je značajan u današnje vreme, jer putem medija i medijskog pritiska teroristi nastoje da utiču na proces političkog odlučivanja. Prvo, putem medija javnost je obavještena da je izveden neki teroristički napad. Zatim, u većini terorističkih napada strada manji broj žrtava i materijalna šteta nije velika, te terorističke organizacije putem medijskog pritiska nastoje da ostvare svoje ciljeve. Takođe, mnoge terorističke organizacije zloupotrebljavaju medije tako što daju izjave za medije i preuzimaju odgovornost za izvođenje terorističkog napada, sa ciljem širenja panike i straha kod stanovništva.

4.3.1. Korisni efekti za teroriste od manipulacije medijima

Mediji i terorizam su u neraskidivom, simbiotskom odnosu. Za teroriste, mediji su prirodno psihološko oružje pomoću koga prenose pretnje celom društvu. Teroristi znaju da je njihova borba uzaludna ako se odvija bez dovoljno publiciteta, jer ako svojim delima ne ulivaju

strah i ne prenose pretnju, nasilje koje čine postaje lišeno bilo kakvog smisla i njegov efekat se potpuno gubi. To, ipak ne znači da su mediji kontrolisani od strane terorista, nego da teroristi kontinuirano pokušavaju da manipulišu i eksploatišu slobodne medije za svoje potrebe. Ta činjenica povećava odgovornost medija u pokušajima da izbegnu manipulaciju i zahteva da na nju daju odgovor profesionalizmom.²¹⁵

Iako se može na prvi pogled učiniti da veza je između terorizma i medija novijeg datuma i da je započeta u eri masovnih medija i globalizacije, reč je samo o pojačavanju intenziteta tog odnosa u skladu sa promenjenim okolnostima i tehnološkim napretkom. Dok su se informacije prenosile usmenim putem, na trgovima, pijacama ili masovnijim okupljanjima stanovništva npr. na molitvu u verskim objektima, asasini, koji se mogu smatrati pretečema savremenih terorista, ubistva svojih protivnika vršili su upravo u neposrednoj blizini takvih mesta, kako bi se glas o njihovim delima brzo širio među stanovništvom, izazivajući strah i osećaj nesigurnosti.²¹⁶

Teroristi sračunato čine dela koja su interesantna za medije u cilju da ih isprovociraju i dobiju potrebnu pažnju.²¹⁷ Sve iole ozbiljne terorističke organizacije čine značajne napore u animiranju medija, kako domaćih, tako i svetskih. Mediji, pak, sa druge strane, odgovaraju na terorističke akcije i propagandu pod pritiskom konkurencije na tržištu i borbe za publiku, kako bi povećali gledanost svojih programa, odn. čitanost vesti ili posećenost sajtova, makar i zbog dramatično loših vesti. Šta to u praktičnom, konkretnom smislu znači ilustruje sledeći podatak: sve vodeće američke TV stanice su tokom prve tri nedelje talačke krize u ambasadi SAD u Teheranu 1979. povećale gledanost za 18%, izraženo u novcu to je iznosilo 30.000.000 tadašnjih dolara za svaki procenat.²¹⁸ Činjenica da je događaje u vezi sa napadom na izraelske sportiste na Olimpijskim igrama u Minhenu 1972. pratilo čak više od 500.000.000 gledalaca putem televizije dovoljno govori sama za sebe. Inače, talačke situacije su za teroriste najpogodniji vid privlačenja pažnje javnosti, jer obezbeđuju višednevnu prisutnost u vestima. Tako je npr. televizija NBC prateći otmicu 39 putnika aviona TWA 847 u Bejrutu, na letu iz Kaira za Rim, tokom 17 dana talačke krize trećinu vremena u vestima posvećivala tom događaju. Ni druge američke TV stanice nisu mnogo zaostajale za njima, čime je stvoren ogroman pritisak na vlade SAD i Izraela da pristanu na zahteve terorista, koji su tražili

---

²¹⁵ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 351-352.

²¹⁶ Isto, str. 349. i Dragan Simeunović (2009), *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd, str. 103-109.

²¹⁷ Mishel Wieviorka (1988), *The Making of Terrorism*, Chicago: University of Chicago Press, str. 43.

²¹⁸ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 355.

oslobađanje čak 776 svojih pripadnika iz izraelskih zatvora. Posledice su bile daleko šire od tog konkretnog slučaja, jer je pritiskom javnosti da se napravi ustupak podrivena deklarativna politika administracije SAD „nema pregovora, nema ustupaka“ i time uvećane šanse drugih terorističkih grupa da koriste isti obrazac.²¹⁹

Neodgovornim izveštavanjem mediji mogu da ugroze spasilačke akcije. Jedan takav primer neodgovornosti se desio za vreme otmice aviona u Kuvajtu 1988. godine od strane Hezbolaha. Dok je avion bio prizemljen na aerodromu u Larnaki na Kipru pripremljena je bila operacija spasavanja talaca koju je trebalo da izvedu pripadnici specijalne antiterorističke jedinice, ali nije mogla da bude izvedena jer su avion okružili neorganizovani i nametljivi izveštači sa opremom sa infracrvenim senzorima i reflektorima.²²⁰

U korišćenju medija teroristi imaju četiri glavna cilja:

- da šire propagandu predstavljajući svoja dela kao heroizam i da unesu izuzetno veliki strah u određene ciljne grupe koje su im primarna meta;
- da pokušaju da pridobiju podršku šire populacije za realizaciju ciljeva njihove borbe, te da međunarodnu javnost uvère u ispravnost svoje borbe i neminovnost pobeđe;
- da pokažu kako su reakcije vlada, snaga bezbednosti i drugih institucija organizacija koje se bore protiv njih uzaludne i kontra-produktivne;
- da mobilišu nove pristalice i podstiču one koje su već pridobili na konkretne akcije ili na pružanje finansijske pomoći.²²¹

---

²¹⁹ Isto, str. 350-354.

²²⁰ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 355. i Miodrag Romić (2011), „Terorizam i instrumentalizacija masovnih medija“, *Suprotstavljanje terorizmu - međunarodni standardi i pravna regulativa*, Vlada Republike Srpske, MUP RS, Visoka škola unutrašnjih poslova, Hans Zajdel fondacija, Banja Luka, str. 371-382, str. 380.

²²¹ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 354.

5. OPŠTE ETIČKE I PROFESIONALNE NORME NOVINARSTVA U VEZI SA IZVEŠTAVANJEM O TERORISTIČKIM NAPADIMA

5.1. Opšte napomene

Složenost odnosa između medija i terorizma nije jednostavno opisati i njegovu važnost u dovoljnoj meri naglasiti. Verovatno ništa u dosadašnjoj istoriji medija nije predstavljalo takav izazov za profesionalne novinare u domenu etike i načina izveštavanja kao teroristički napadi. Terorizam i borba protiv terorizma postali su neizostavna aktivnost domaćih i međunarodnih organizacija, sa medijima na prvim linijama, posebno kada se u napadima cilja na civilno stanovništvo. Mnogi od nasilnih napada koji se u današnje vreme dešavaju, delimično su osmišljeni imajući na umu i medijsko izvještavanje, a njihova meta nisu samo konkretne žrtve, već i milioni šokiranih i potresenih gledalaca u celom svetu.²²² Mediji su, van svake sumnje, u središtu terorističkih pretnji i predstavljaju, kako ih je svojevremeno nazvala britanska premijerka Margaret Tačer, „kiseonik terorizma“.²²³ „Teroristički napadi često su pažljivo izrežirani da privuku pažnju elektronskih medija i međunarodne štampe. Terorizam cilja na gledanost, ne na žrtve.“, pisao Brian Jenkins još 1995. godine.²²⁴ Problematika je dodatno usložnjena ogromnim pritiskom kome su izloženi mediji u težnji da privuku auditorijum, suočeni sa neprestanim talasima tehnoloških i finansijskih transformacija i žestokom

---

²²² Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji*, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 3.

²²³ Isto, str. 10.

²²⁴ <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P5261.pdf>.

konkurencijom, što može voditi ka snažnom iskušenju da se mediji fokusiraju na nasilje i senzacionalizam, kao i na to da budu prvi koji će doneti udarne vesti, čak i pre nego što se može proveriti njihova tačnost.²²⁵ Ovakvo ponašanje medija ne podrazumeva simpatije medija prema terorističkim grupama, već prema publicitetu koji im one osiguravaju i finansijskoj dobiti koju mogu ostvariti. Medijska ekonomija, koja se uveliko temelji na konkurentnosti u privlačenju gledališta, stimuliše simbiotski odnos između terorista i štampe.²²⁶ Pored toga, građani sa jedne strane očekuju što potpunije informacije, bez preterivanja ili senzacionalizma, dok institucije vlasti pozivaju na suzdržanost od intenzivnog i preterano detaljnog izveštavanja, radi očuvanja integriteta operacija koje su u toku i mira među stanovništvom.²²⁷ Već na prvi pogled jasno je da: „Kvalitet izveštavanja o terorizmu očito zavisi od mnogih faktora. Određuje ga, između ostalog, i stepen slobode štampe u svakoj državi, finansijski resursi dostupni medijima, kulturološki faktori i pojedinačne koncepcije etike i društvene uloge medija“, ističe teoretičar medija Shyam Tekwani.²²⁸

Reakcije medija diktira i uticaj terorizma na društvo: „Mediji se nalaze u paklenoj dilemi. S jedne strane, odjek medijskog izveštavanja mogao bi žrtve pretvoriti u nenamerne glasnike slave koju priželjkuju njihovi egzekutori, dok se, s druge strane, autocenzura može protumačiti kao kapitulacija. Strah može dovesti do reklamacije teško stečenih sloboda i, u konačnici, smanjiti razliku između demokratske države i autoritarnog režima, a to je upravo ono što teroristi žele postići.“, smatra francuski advokat Antoine Garapon.²²⁹ Sličnu tvrdnju iznosi i venecuelanski politikolog Moises Naim: „Prosečna stopa ubistava je 2014. godine u čitavom svetu iznosila 6,24 smrtna slučaja na 100.000 stanovnika, dok je broj ubijenih u terorističkim napadima iznosio samo 0,47 na 100.000 stanovnika. Iako su ove brojke smrtnih slučajeva relativno niske u odnosu na one nastale kao posledica drugih uzroka, posledice koje izaziva terorizam su nemerljive zbog izrazito političke prirode napada. Terorizam nije najsmrtonosnija pretnja 21. veka, ali je pretnja koja je neosporno promenila svet.“²³⁰

---

²²⁵ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 3.

²²⁶ Isto, str. 10.

²²⁷ Isto, str. 9.

²²⁸ Shyam Tekwani (2008), *Media & Conflict Reporting in Asia*, Asian Media Information & Communication Centre (AMIC), str. 2.

²²⁹ Antoine Garapon (2015), „Que nous est-il arrivé?“, *Esprit*, Paris, str. 6.

²³⁰ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 10.

Istina je da zahvaljujući neprekidnom rastu i razvoju interneta i društvenih mreža „po prvi put teroristi više ne moraju zavisiti od drugih ljudi da bi širili svoje poruke“²³¹, ali uprkos tome, tradicionalni mediji i dalje ostaju ključni akteri, jer informacije koje pružaju i analize koje vrše u većini država predstavljaju osnov formiranja javnog mišljenja većinske populacije, a to su upravo oblasti društvenog života na koje teroristi želi izvršiti uticaj. „Tradicionalni mediji nisu baš uvek krajnje odgovorni u ovoj velikoj propagandnoj igri i upuštaju se u sablasan ples sa terorom, kroz teatralizaciju informacije kojom se teroristima predaje u ruke moć kreiranja krvave koreografije.“²³² Mehanizam na osnovu koga se proces ostvarivanja uticaja terorista na javno mišljenje odvija opisala je profesorica prava na Southern University u Louisiani (SAD), Michelle Ward Ghetti: „U izvesnom smislu teroristu modernog doba stvorili su mediji. Mediji su preuveličali teroriste i njihove moći daleko iznad njihovih stvarnih dimenzija. Televizija omogućava svima da vide mesto zločina, a bespomoćni su da urade bilo šta, te se osećaj anksioznosti i straha produbljuje, a to je glavni instrument prisile kojim se koriste teroristi. Zbog anksioznosti javnosti povećava se percepcija moći teroriste u njegovim vlastitim očima i u očima pripadnika njegove grupe i drugih pojedinaca. To dovodi do želje za imitacijom radi sticanja ovakve moći, i tako se sve vrti u krug.“²³³

Međutim, nema dokaza o tome da medijska tišina može „ukloniti kiseonik“ iz terorizma. Sasvim suprotno, postoji mišljenje da medijska tišina može navesti terorističke grupe na eskalaciju napada kako ih niko ne bi mogao ignorisati.²³⁴

Takođe, analiza terorističkih incidenata pokazuje da mediji mogu do određene mere biti i „prigušivač“ terorizma, a ne samo njegov „kiseonik“. Prisećajući se napada na tim izraelskih sportista na Olimpijadi u Minhenu 1972. godine, naučnik francuskog *Nacionalnog centra za naučnoistraživački rad (CNRS)* Jacques Tarnero, zaključio je da će „palestinska borba dugo predstavljati lice ubice pod maskom. Politički efekt pridobijanja simpatija pretvorio se u potpunu suprotnost.“²³⁵

---

²³¹ Paul Smith (2005), *Terrorism and Violence in South East Asia*, Eastgate Books, str. 228.

²³² Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 12.

²³³ Michelle Ward Ghetti (2008), „The Terrorist Is A Star! Regulating Media Coverage of Publicity Seeking Crimes“, *Federal Communications Law Journal*, Volume 60/Issue 3, str. 495.

²³⁴ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 13.

²³⁵ Jacques Tarnero (1998), *Les Terrorismes*, Editions Milan, Toulouse, str. 46.

Neiznošenje informacija u javnost nosi sa sobom mnoge opasnosti: „Može potkopati kredibilitet medija, otvoriti prostor za najluđe glasine, te narušiti naš osećaj za pravu informaciju“, napominje se u Kodeksu ponašanja američkog TV kanala CBS. Još važnije, demokratske države moraju naučiti da žive i funkcionišu sa rizicima i upravljaju njima, bez narušavanja osnova na kojima njihovo društvo počiva i vrednosti koje neguju. „Publicitet je možda kisik terorizma, ali je vest žila kucavica slobode.“ izjavila je Katharine Graham, direktorica dnevnog lista Washington Post, tokom afera Watergate i Pentagon Records.²³⁶

Međutim, i pored značajnog stečenog iskustva u medijskom izveštavanju o terorizmu proteklih nekoliko decenija, još uvek se u izveštajima mogu primetiti, iako u manjoj meri nego ranije, neustaljenost i nedoslednost u praksi, što jasno ukazuje na važnost publikovanja stručnih studija na temu kojom se upravo bavimo: „Često se pitanja postavljaju i problemi rešavaju samo u vanrednim situacijama, što stvara rizik od nekoherentnosti informacije i mogućnosti greške. Svi lutaju uokolo i izveštavaju od slučaja do slučaja.“ piše Christophe Ayad, stručnjak za Bliski istok časopisa Le Monde.²³⁷

5.2. Osnovne preporuke u izveštavanju o terorizmu

U prvim trenucima terorističkog napada mediji su često prvi izvor informacija građanima, mnogo pre nego što javne službe i institucije uspostave komunikaciju. Njihova je misija zato od suštinskog značaja, a imperativ da osiguraju jasnu, tačnu i brzu informaciju, prezentovanu na odgovoran način. Cilj je pomoći građanima da se zaštite, zajedno ili paralelno sa zvaničnim službama. Putem upravljanja informacijama, kriznim situacijama, samokontrolom, ozbiljnošću u radu i sposobnošću empatije, mediji, a posebno voditelji televizijskih vesti, mogu doprinijeti smirivanju tenzija unutar javnosti. Njihov ton, izbor reči i slike koje se prikazuju, ne samo da mogu sprečiti paniku, nego i odmazdu protiv pojedinaca ili grupa koje su, prema prvom utisku javnosti, povezane s počiniocima napada. Zbog širenja

---

²³⁶ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 15-16.

²³⁷ http://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2014/09/25/les-medias-face-a-l-etatlamique_4494681_3236.html

pominjanog „građanskog novinarstva“ (društvene mreže, snimci mobilnim telefonima i sl.) i stalnog, obimnog protoka informacija, postalo je apsolutno neophodno neprestano proveravati, filtrirati i pravilno tumačiti informacije koje cirkulišu usred haotične i neoblikovane mase glasina i špekulacija. Kada nastanu haotično stanje, patnja i bol, neposredno nakon nekog napada, aktivnosti koje su u skladu s profesionalnim i etičkim principima novinarstva od presudnog su značaja, a to su pre svega traganje za istinom, utvrđivanje činjenica i savesno i jasno plasiranje informacija, po potrebi davanje i dodatnih pojašnjenja, nezavisnim i objektivnim izveštavanjem, pri čemu se vodi računa o sigurnosti građana i državnoj sigurnosti i da se ne uznemire i ne povrede žrtve. Javnost je zabrinuta i uplašena, očekuje precizne informacije sigurnosne savete i analize. Reči koje se koriste, primeri koji se navode, kao i fotografije i snimci koji se prikazuju, trebaju biti informativni, a ne senzacionalistički. Kada se izveštava o terorističkom činu, ton izveštavanja je krucijalan kako bi se održala ravnoteža u reakcijama stanovništva i sprečio strah od podele i polarizacije društva. Temeljno vladanje protokom informacija i osiguravanje njihove istinitosti i tačnosti, predstavljaju novinarsku praksu koja može sprečiti da se strah pretvori u paniku ili paranoju. Mediji moraju imati da umu da je, iako je terorizam jedinstven po svojoj sposobnosti da šokira i preplaši, stvarni nivo rizika po građanina relativno mali, naročito u poređenju sa bezbroj drugih faktora koji možda nemaju isti emocionalni naboj.²³⁸

Izuzetno je važno održavanje distance između medija, s jedne strane, te reakcija javnosti i izjava i delovanja predstavnika vlasti. Mora se priznati da je ovakav pristup težak, jer većina novinara biva zgrožena obimom nasilja koje pogađa civile, pa njihovi članci i prilozi odražavaju i njihovo nezadovoljstvo. Ipak, lični stavovi ne smeju dovesti do kršenja osnovnih novinarskih vrednosti, posebno kada je u pitanju dužnost traganja za istinom.²³⁹ Paul Wood, BBC-ijev izveštač sa Bliskog istoka napominje kako je George Orwell izabrao stranu tokom Španskog građanskog rata, ali „ni u snu ne bi izvirtao činjenice da bi opravdao svoj izbor.“²⁴⁰

Medijski poslenici znaju kako izveštavati o kriznoj situaciji, ali to ne znači i da poznaju kriznu situaciju o kojoj izveštavaju, što nameće potrebu za pripremom novinara kada moraju

---

²³⁸ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji*, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 27-30. i 39.

²³⁹ Isto, str. 30.

²⁴⁰ Paul Wood (2016), *The Pen and The Sword: Reporting ISIS*, Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy, Harvard, str. 15.

da rade u delovima sveta zahvaćenim kriznom situacijom.²⁴¹ Pored novinarskih veština i tehnika, potrebno je poznavati i „suštinu situacije ili rada institucije o kojoj novinar mora izveštavati.“²⁴² U većini medijskih kuća specijalizacija teme je daleko od uspostavljenog pravila. Novinari se prebacuju s teme na temu i uglavnom se samo površno dotiču onoga o čemu pišu. Poznavanje teme je garancija za izbegavanje grešaka i ekstrapolacije. Novinari u većini slučajeva ne znaju dovoljno o političkom ekstremizmu i terorizmu. U kriznim situacijama im često nedostaje veština i znanja da se bave takvim temama. Zato jednostavno saopštavaju i prenose zvanične izjave, bez ikakvog istraživačkog duha ili zahteva za analizom i komentara od relevantnih pojedinaca ili institucija. Na taj način stvaraju javno mišljenje koje je neinformisano i pogoršavaju situaciju umesto da pomažu u smirivanju. Izveštavanje o terorizmu zahteva i ogromno znanje u oblasti kontraterorizma, odnosno, borbe protiv terorizma. Brojne institucije, ministarstva, službe i specijalne jedinice angažovane su u borbi protiv terorizma. Dodeljene su im različiti zadaci i uživaju posebna prava. Borba protiv terorizma podrazumeva razne specijalizacije, sofisticirane metode nadzora i intervencijske tehnike. Uključuje sve oblike vlasti, tj. izvršnu, sudsku i zakonodavnu, zajedno s parlamentarnom, i specijalne istražne komisije. Uspostava međunarodne saradnje u oblasti borbe protiv terorizma dodatno komplikuju bavljenje ovom temom zbog učešća brojnih međunarodnih institucija koje su ponekad loše organizovane ili loše koordinisane, poput UN-a, Veća Evrope, Evropske unije, NATO-a ili Interpola, čiji se mandati i nadležnosti često preklapaju ili sudaraju. Poznavanje sistema borbe protiv terorizma je od ogromnog značaja za ocenu efektivnosti borbe i upoznavanja javnosti sa njenim rezultatima.²⁴³

5.3. Zakonski okviri

---

²⁴¹ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 30.

²⁴² Philip Seib (2004), *Beyond the Front Lines: How the News Media Cover a World Shaped by War*, Palgrave Macmillan, New York.

²⁴³ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 30.

Pravo i obaveza informisanja građana u ime javnog interesa ne oslobađa medije od obaveze poštovanja zakona. Medijski urednici i izveštači moraju poznavati zakone koji su na snazi u njihovim državama, kao i u onim državama iz kojih šalju svoje reportaže. Kada se desi napad, vlasti mogu trenutno izdati zabranu emitovanja vesti u direktnom prenosu u interesu održavanja javnog reda ili državne sigurnosti. Ovakve zabrane prenosa informacija mogu imati svoje razloge, ali mogu poslužiti i u svrhu kontrole informacija i zaštite vlasti od mogućih kritika. Terorizam je materija koja je striktno regulisana zakonom zbog opasnosti koju nosi sa sobom i zbog velike političke osetljivosti. Da li je npr. legalno posetiti terorističku web stranicu ili pokušati kontaktirati članove terorističke organizacije? Da li novinari mogu snimati operacije sigurnosnih službi koje su u toku? Do koje mere mediji mogu zaštititi tajnost svojih izvora, pozivajući se na slobodu medija, kada policija zatraži da im otkriju izvor u ime državne sigurnosti? Kakve posledice vanredno stanje ima po medije? Pravila variraju od države do države, te pozivanje na slobodu medija možda nije dovoljno kako bi spasilo medije od ruke zakona. Zakon takođe zadire i u novinarsku praksu i rutinu. Zbog otpora ili odbijanja otkrivanja izvora u nekom predmetu nasilnog ekstremizma ili zbog pritiska da se saopšte informacije, mediji mogu postati neoprezni u načinu na koji tretiraju osobu osumnjičenu za učešće u terorističkom činu. U tim situacijama moguć je rizik od nepoštovanja zakona o pravu na privatnost i pravu na nevinost, dok se ne dokaže suprotno ili optužba za pomaganje u skrivanju osobe osumnjičene da je počinila krivično delo iz oblasti terorizma.²⁴⁴

Linija između onoga što treba ostati tajna i onoga što treba objaviti nije uvek jasna, ali se mora stalno preispitivati, a argumenti koje pružaju i vlasti i mediji moraju biti sistematično evaluirani. Ovakav pristup posebno podrazumeva testiranje legitimnosti tvrdnji predstavnika vlasti da neke informacije moraju ostati tajne. Nivo odgovornosti i poverljivosti očigledno mora biti veoma visok, kako bi se izbeglo da određene važne informacije ne padnu u ruke teroristima, ali zadržavanje informacije pod izgovorom da je to državna tajna, ili iz patriotskih pobuda, ne može se tolerisati, ako je cilj zataškavanje neodgovornosti vlasti ili nezakonitih aktivnosti koje su one preduzele.²⁴⁵

Mediji, pak, ne mogu ostvariti svoju misiju u interesu javnosti ako ne uživaju pravo na slobodu informisanja. Ova sloboda može biti ukinuta ili ograničena na određeni period, u

---

²⁴⁴ Isto, str. 32.

²⁴⁵ Isto, str. 32-33.

konkretnim slučajevima u kojima postoje stvarni sigurnosni rizici. Međutim, ovakva ograničenja mogu ponekad biti i preterana, a informacije koje daju zvanični organi nedovoljne i štute, pa su novinari prinuđeni da traže dodatne informacije iz međunarodnih novinarskih izvora i na društvenim mrežama koje objavljuju sadržaje sa terorističkih web stranica.²⁴⁶

Svetska novinska asocijacija je, 2005. godine, dan uoči *Svetskog dana slobode medija*, objavila zbir prava koje svaka demokratska država mora garantovati medijima:

1. Pravo pristupa službenim informacijama, kako je definisano zakonom (pravo na znanje). Strožije sigurnosne mere mogu biti nametnute po pitanju osetljivih vojnih obaveštajnih podataka, ali se moraju pažljivo evaluirati, kako bi se izbegli neopravdani pokušaji ograničenja javnog znanja, posebno u smislu donošenja političkih odluka;

2. Pravo novinara na zaštitu poverljivih izvora, te na zaštitu od neosnovanih i neopravdanih pretresa i nadgledanja komunikacije bez sudskog naloga;

3. Pravo na izveštavanje o svim osobama uključenim u sukob, u koje spadaju i teroristi;

4. Izuzeće od krivičnog gonjenja novinara u slučaju objave poverljive informacije;

5. Zabrana podmetanja falsifikovanih ili tendencioznih podataka i izveštaja pomoću kojih vlasti manipulišu novinarima.²⁴⁷

Napad na novinara zbog izveštavanja o pitanjima od javnog interesa ekvivalentan je uskraćivanju prava javnosti na adekvatnu informisanost o pitanjima koja se odnose na opštu dobrobit. To je napad na čitavo društvo. Kada se desi teroristički napad, novinari tada naročito moraju da nastave sa ispunjavanjem svoje uloge. Ne treba samo da čekaju na zvanična saopštenja, već da lično tragaju za informacijama, proveravaju njihovu tačnost, te istovremeno poštuju obaveze i odgovornosti pre emitovanja tih informacija. Odnosi sa sigurnosnim i obaveštajnim službama moraju biti jasno definisani. Iako napadi mogu potaknuti stvaranje neke vrste jedinstva s predstavnicima vlasti i identifikacije sa opštom atmosferom koja poziva na

---

²⁴⁶ <http://www.standardmedia.co.ke/article/2000206898/media-council-pushes-for-access-to-information-on-terrorism-cases>

²⁴⁷ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji*, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 33.

patriotizam, mediji nisu pomagači vlasti. Oni imaju svoj zadatak, a to je praćenje rada državnih organa i službi i pružanje informacija javnosti na nezavisan način.²⁴⁸

5.4. Kontekst

Odabir konteksta izveštavanja je od veoma velikog značaja. Njime se može značajno uticati na reakciju javnosti. Medijski analitičari Brooke Barnett i Amy Reynolds napominju kako je, do izvesne mere, način na koji su američki mediji uokvirili napade izvršene 11. septembra 2001. godine u širi kontekst političkih zbivanja u svetu, odražavao poziv na odlučnu odmazdu.²⁴⁹ Mediji su uveliko citirali izjave političara koji predlažu vojni odgovor, kao i reakcije običnih američkih građana koji pozivaju na represalije. Tokom Hladnog rata, mnogi teroristički činovi su tumačeni u okviru ideološke i geopolitičke konfrontacije Istoka i Zapada. Od pada Berlinskog zida i porasta terorizma koji inspiraciju nalazi na tragu islama, o terorističkim činovima se često izveštava iz perspektive slične teoriji „sudara civilizacija“, koju je popularizovao nekadašnji harvardski profesor, Samuel Huntington. Model je inspirisan binarnom koncepcijom informacije - oni protiv nas ili „loši momci“ protiv „dobrih momaka“. Isti događaji se na taj način mogu uokviriti na dijametralno različite načine, u skladu s medijskim premisama. Jedni pretražuju informacije u potrazi za onim što razdvaja zajednice, dok drugi odabiru činjenice, kako bi ukazali na potrebu za koegzistencijom i na mogućnost koegzistencije. Nakon 11. septembra 2001. godine, izvestan broj američkih medijskih kuća objavio je pozitivnije članke o Amerikancima arapskog porekla i muslimanskim građanima. Ovakav okvir imao je za cilj suzbijanje odmazde nad konkretnim američkim zajednicama, te ukazivanje na hitnost rešavanja izazova koje je postavila Al-Qaida, u skladu sa zakonom i na nediskriminatoran način. Od ogromnog je značaja kreirati ispravan kontekst izveštavanja, s obzirom na to da se novinari na taj način mogu uzdići iznad društvenih refleksa, unapred uspostavljenih konsenzusa, onoga što je „očigledno“, te time ponuditi različite, pluralističke i kritičke perspektive. Kontekst u koji je određeni teroristički čin postavljen, može se vremenom

---

²⁴⁸ Isto, str. 33-34.

²⁴⁹ Brooke Barnett, Amy Reynolds (2008), *Terrorism and the Press. An Uneasy Relationship*, Peter Lang Inc., International Academic Publishers, New York, str. 129.

i promeniti. Nakon određenog vremena, kada prođe prvi šok nakon terorističkog napada, mediji izlaze iz kohezijskog ili patriotskog okvira koji prvobitno kreiraju i uvode veću raznolikost stavova i mišljenja.²⁵⁰ Nakon napada u Parizu, u novembru 2015. godine, Chris Elliott, jedan od bivših urednika The Guardian, prokomentirao je kako „pomisao da ovi užasni napadi imaju svoje uzroke i da jedan od tih uzroka može biti politika Zapada, predstavlja nešto što je u prvim momentima nakon napada moglo izazvati bes. Tri dana nakon napada, pretvara se u mišljenje koje treba saslušati.“²⁵¹

Kreiranje konteksta sastoji se u selekciji odabranih ili odbijenih tema, njihovom ređanju po važnosti, odabiru sagovornika i slika ili snimaka. Takođe se može ogledati i u odabiru određenih reči i epiteta.²⁵² Slično kao i većina javnosti i predstavnika vlasti, u stanju šoka nakon napada, neki mediji dolaze u iskušenje da kreiraju veoma ratoboran okvir, da kritikuju umerena mišljenja i stavove i promovišu „najefektivnije“ načine borbe protiv terorizma. Tu postoji rizik od udaljavanja od onoga što definiše opšti etički kodeks demokratskog društva i njegovu obavezu poštovanja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.²⁵³ Gilles Bertrand i Mathias Delori skreću pažnju na to da je „rat protiv terorizma podržan humanističkim diskursom koji je, po definiciji, slep spram vlastitog nasilja. Kolektivistički ili rasni diskursi jedinstveni su po tome što na sva zvona prikazuju nasilje zbog kojeg izražavaju žaljenje.“²⁵⁴ Davanje kontekstualnog okvira neizbežno izaziva posledice po profesionalan i ispravan rad medija. Može, npr, dovesti do ignorisanja smrtnih slučajeva civila izazvanih odmazdom zbog nekog terorističkog čina, ili do zataškavanja zlodela koja je počinila vlastita strana, što dovodi u pitanje novinarsku praksu (jednakost, nepristrasnost, istina) i humanističku etiku (osećaj za ljude). Takav način izveštavanja upravo ide na ruku teroristima čija je namera da pokažu i istaknu „licemerje demokratskih država“ i da polarizuju različita društva i kulture.²⁵⁵

---

²⁵⁰ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 34-35.

²⁵¹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/23/what-we-got-right-and-wrong-in-coverage-of-the-paris-attacks>

²⁵² Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 35.

²⁵³ Isto, str. 36-37.

²⁵⁴ Gilles Bertrand, Mathias Delori (2015), *Terrorisme, émotions et relations internationales*, Myriapode, Bordeaux, str. 74.

²⁵⁵ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 36-37.

5.5. Izvori informacija

Izveštavanje o terorizmu predstavlja jedinstveni izazov za medije, zbog zbrke i patnje koju on uzrokuje, žeđi za informacijama u realnom vremenu, političkih pitanja koja su uključena i želje svakog od aktera da kontroliše narativ. Kada se dogodi neki napad, mediji prelaze u vanredno stanje. Oni daju prioritet emitovanju uživo u kontekstu kojim dominira nesigurnost i nepotpune i nepotvrđene informacije, u medijskom okruženju koje sve više popunjavaju društvene mreže koje funkcionišu neprekidno. Klopke da se nasedne na glasine, dezinformacije i emotivne reakcije nalaze se svuda. Ključno je ostati kritičan prema ostalim akterima koji pružaju informacije, a čuvati se i sebe, vlastitih emotivnih reakcija i sopstvenih predrasuda. Čak i stubovi medijske scene i velike novinske agencije mogu pogrešiti. Ako se neka informacija ne može proveriti, mora se navesti da je to tvrdnja izvora informacija i mora biti označena kao takva, tako što se treba navesti njeno poreklo i upozoriti javnost da ona još nije proverena i potvrđena kao tačna. Sve mora biti provereno, odmereno i opravdano. Posledice plasiranja neproverenih informacija mogu biti katastrofalne za potencijalno stigmatizovane osobe i zajednice. U danima koji su usledili nakon napada u Oklahoma Cityju, Hamzi Moghrabi, predsedavajući *Komisije za borbu protiv diskriminacije nad Amerikancima arapskog porekla*, obradio je desetine slučajeva zlostavljanja i pretnji ljudima „arapskog izgleda“ iz celog SAD-a.

Novinari koji se specijaliziraju za pitanja terorizma uglavnom se oslanjaju na izvore unutar institucija i organizacija. Iz očiglednih razloga, potrebno je da ti izvori najčešće ostanu anonimni. Međutim, oni su retko neutralni ili nezainteresovani. Informacije koje oni otkriju mogu, zbog toga, biti poluistine, ili čak laži u službi političkih ciljeva. „Dojave“ i informacije koje su „procurile“ moraju biti uzete s izuzetnim oprezom, jer mogu biti lažne. Ponekad su mediji ili pojedini novinari pod veoma velikim iskušenjem da odaju utisak da imaju izvor blizak policijskim istražnim timovima. Loša strana toga je da oni mogu biti instrumentalizovani za strategije i manevre koji izlaze izvan okvira njihovog delovanja. Sfera borbe protiv terorizma prilagođava se zahtevima obavještajnih i bezbednosnih krugova i vođena je ponekad i prevarom i dezinformacijom, a ne etikom informisanja.

Za izveštavanje o terorističkom nasilju takođe je potrebno zadržati određeni osećaj proporcionalnosti. Razum mora biti pravilo u obimu novinskog izvještavanja - previše informacija može prouzrokovati jednako veliku teskobu kao i premalo informacija. Prikaz nasilja je medijski klasik koji privlači najviše gledalaca, potican ne samo programima vesti, nego takođe i u mnogim filmovima, TV serijama i videoigrama. Mediji praktično skoro automatski doprinose pojačavanju uticaja terorističkog napada, čak i njegovom preuveličavanju. Oni moraju toga biti svesni i konstantno ocenjivati svoj tretman informacija da bi, po potrebi, ponovo uspostavili osećaj sigurnosti i uravnoteženosti. Mediji moraju da izveštavaju umerenim tonom, da ne doprinose tenzijama, odnosno širenju osećanja teskobe ili podsticanju osećanja besa i da ne čine da fenomen terorizma ili njegovi akteri izgledaju veći nego što oni u stvarnosti jesu. Više nego ikada, javnost očekuje od medija da predstavlja sidro i da je sačuva od toga da bude uvučena u vrtlog neproverenih vesti.

Određeni način opisivanja terorista može podsvesno izazvati ili ukazivati na neku vrstu divljenja njima kao anti-herojima. Kada se kaže ili napiše da je neko bio „mozak“ napada, ili govori/piše o „sofisticiranim“ napadima, rizikuje se veličanje ubica i da ih se predstavlja kao izuzetna bića. Neki od načina na koje su bili prikazani Ilich Ramírez Sanchez, poznat kao „Karlo“ i „Šakal“, venezuelanski terorista koji je bio uključen u mnoge napade širom sveta tokom sedamdesetih godina 20. veka, zatim Osama bin Laden, Anders Behring Breivik i Abu Musab al-Zarqawi su ponekad bili na ivici fascinacije.²⁵⁶

5.6. Odnos prema žrtvama

Poseban segment odnosa prema žrtvama terorističkih napada, koji je prisutan na planetarnom nivou, predstavlja neosetljivost međunarodnih medija prema žrtvama u delovima sveta koji se smatraju „nevažnim“ za javnost u najrazvijenijim državama tzv. zapadne hemisfere. Kao razloge za tu pojavu možemo navesti činjenicu da se ti događaji odigravaju

---

²⁵⁶ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 47-51.

daleko od globalnih medijskih platformi koje usmeravaju žarište pažnje međunarodne javnosti, zatim zbog toga što su na tim mestima postali uobičajeni i veoma česti, i najviše zbog toga što ne pogađaju direktno građane ili interese najmoćnijih država. Na primer, napadi u Parizu 13. novembra 2015. godine, privukli su pažnju čitavog sveta, dok je 40 libanskih žrtava u eksploziji u Bejrutu prethodne večeri samo uzgred spomenuto u vestima. Sigurnost, pristup izvorima informacija i problemi u komunikaciji u zonama koje kontrolišu naoružane grupe, trenutno npr. na severu Nigerije ili nekim delovima Sirije, delimično objašnjavaju tu nesrazmernost u novinarskom izveštavanju. Ipak, teško je opravdati tako različite nivoe u izveštavanju. Novinarsku rutinu je vrlo teško promeniti, delom i zbog stava javnosti u razvijenim demokratskim državama koja nezainteresirano okreće glavu od politički i bezbednosno nestabilnih ili ratom zahvaćenih delova sveta. Dodatni razlog za takvu nezainteresiranost je i to što politički nestabilne države nemaju nikakvu moć u međunarodnoj politici.

Globalno sagledavanje borbe protiv terorizma je od ključne važnosti za njenu uspešnost. To nije samo stvar humanosti i uverenja da svaki ljudski život vredi jednako, ni delotvornosti otpora prema terorističkom nasilju, nego i stvar kvaliteta novinarstva - samo na taj način se može utvrditi prava razmera opasnosti od terorizma. Funkcija novinarstva, parafraziramo britanskog pisca Georgea Orwella, nije da se ljudima kaže ono što oni žele da čuju, već da se kaže istina, čak iako niko ne želi da je čuje.²⁵⁷

Drugi segment problematike odnosa prema žrtvama odnosi se na neposredni kontakt novinara sa njima, odmah po izvršenom napadu, što zahteva posebnu etiku zasnovanu na poštovanju ljudskog dostojanstva. Novinari nastoje da priđu žrtvama, da ih fotografišu ili snime i obave intervju. To jeste jedan od načina da se pruži informacija, ali to mora biti striktno regulisano etičkim normama, kako bi se osiguralo da žrtve i njihovi srodnici ili oni koji ih poznaju, budu poštovani. Ovo je naročito važno i zato što većina ljudi koji se zateknu kao žrtve ili svedoci događaja, ne znaju kako mediji rade. Dešava se da desetine novinara trče prema traumatizovanim ljudima, guraju se da dođu do njih, i dok su još u stanju šoka zasipaju ih pitanjima koja su u skladu sa njihovom pretpostavljenom ulogom u teatralizaciji patnje. Često izveštači snimaju ranjene i mrtve, prilaze im preblizu, a kao najekstremniji primer mogu se navesti novinari koji su, nakon napada koji se desio u mjestu Lockerbie (Škotska) 1988. godine,

---

²⁵⁷ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 40-44.

podizali čaršafe kojima su bili pokriveni poginuli da bi fotografisali leševe.²⁵⁸ Postoje i situacije u kojima novinari krše pravo na privatnost žrtava. Takav primer je emitovanje razgovora između žrtava napada na nebodere STC 11. septembra 2001. godine i hitnih službi. Raphael Cohen-Almagor, osnivač i bivši direktor *Centra za demokratske studije* na Univerzitetu u Haifi, prokomentarisao je taj slučaj sledećim rečima: „Oni su iskoristili patnju ljudi koji su bili u zamci unutar pogođenih tornjeva, ljudi koji će uskoro poginuti, stalno iznova emitujući emotivnu zbrku ljudi koji su pokušavali da se suoče sa ogromnim užasom, nevericom, strahom i terorom. Ti senzacionalistički emiteri su pokazali vrlo malo osetljivosti prema žrtvama u svojoj težnji ka većoj gledanosti.“²⁵⁹ Sličan primer je i ovaj: nakon eksplozije automobila bombe u oblasti Karrada u Iraku 2015. godine, najmanje jedan televizijski kanal je objavio zvanične liste s imenima poginulih i ranjenih, koje im je dostavila lokalna bolnica.²⁶⁰ Kako je ta vest delovala na srodnike i prijatelje žrtava možemo samo da nagađamo.

Drugi ugao gledanja na ovakvu praksu, smatraju neki stručnjaci za datu oblast, je da se time postiže to da žrtve prestanu da budu samo statistički podatak i da im se da konkretan ljudski lik, što kod gledalaca pojačava empatiju. Nakon napada 11. septembra 2001. godine New York Times je objavio fotografije i biografije žrtava. Christine Kay, jedna od urednica Gradske rubrike New York Timesa je tim povodom napisala: „Došlo je vreme da se prekine s apstraktnošću. Raniji tretman masovnih pogibija bio je previše telegrafski. Oni su imali datum rođenja, školu u koju su išli... Oni nisu bili plod nečije mašte.“²⁶¹ Njeno mišljenje deli i novinar Roy Harris: „Impresionizam, a ne detalji koji podsjećaju na nekrolog, bio je potreban da se pomogne čitaocima da vide te žrtve kao stvarne ljude.“²⁶² Ovakvu praksu predstavljanja žrtava su prihvatili su francuski listovi *Liberation* nakon napada u Parizu 13. novembra 2015. godine, i *Le Soir* nakon napada u Bruxellesu 22. marta 2016. godine. Ideja je da se žrtvi da konkretan lik, odnosno osobenost.²⁶³

---

²⁵⁸ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 47-53.

²⁵⁹ <http://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/1579>

²⁶⁰ <http://www.aljazeera.com/news/2015/05/150509151030459.html>

²⁶¹ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 54.

²⁶² Roy Harris (2016), *Pulitzer's Gold: A Century of Public Service Journalism*, Columbia University Press, New York, str. 47.

²⁶³ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 54.

Centar za novinarstvo i traumu Fondacije Dart, organizacija specijalizovana za pitanja u vezi sa novinarskim izveštavanjem o nasilju, objavio je niz smernica koje kombinuju principe informisanja i humanosti. Takođe je pozvao medije da imaju na umu da žrtve imaju prava, uključujući pravo na to da pristanu ili da odbiju pristanak na intervju ili fotografisanje. Ovo su glavne smernice:

1. Tražiti pristanak žrtava. Žrtve imaju pravo da odbiju da obave intervju ili da budu snimane.

2. Oceniti stanje šoka u kome se nalaze osobe s kojima se obavlja intervju - moguće je da one nisu sposobne da daju svoj pristanak i da se mogu osećati izmanipulisanim.

3. Ne pogoršavati stanje šoka u kome se nalaze žrtve. Pitanja moraju biti postavljena s oprezom i poštovanjem ljudskog dostojanstva i integriteta. Naročito fotografi i kamermani moraju stvoriti mogućnost da ne ugrožavaju privatnost žrtava. Ne postavljajte pitanja poput: „Kako se osećate?“, jer je jedan od prvih simptoma nakon napada otupljivanje čula.

4. U nekim državama, izuzetno voditi računa o lokalnom kulturološkom kodeksu, naročito prilikom obavljanja intervjua sa ženama.

5. Ako žrtve odbiju da svedoče, ne nuditi novac da biste ih pridobili. Umesto toga, obavite intervju sa radnicima humanitarnih organizacija da biste dobili potrebne informacije.

6. Razmišljati o potencijalnom uticaju koji fotografije žrtava i svedočenja preživelih imaju na njihove porodice.²⁶⁴

5.7. Terminologija koja se koristi prilikom izveštavanja

Za opis određenog dela ili nasilne organizacije od strane medija veliki izazov predstavlja pronalaženje najobjektivnijeg izraza, što je moguće nepristrasnijeg. Prioritet mora biti na opisu dela, a ne na njegovoj kvalifikaciji, često pod pritiskom emocija, javnog mišljenja ili organa i

---

²⁶⁴ <http://dartcenter.org/content/working-with-victims-and-survivors>

institucija vlasti. Novinar mora davati neutralne i objektivne objave, naročito one izrečene tokom intervjua, tako što će predstaviti činjenice, brojke i podatke, omogućavajući javnosti da donese racionalan sud o onome o čemu je reč u izveštaju.²⁶⁵ „Kada se o teroristima govori kao o monolitnom neprijatelju, umesto o različitim akterima koji teže ka ostvarenju konkretnih političkih ciljeva, kada se teroristi prikazuju kao verski fanatici ispranog mozga, a ne kao racionalni politički akteri, terorizam se čini neobjašnjivim.“²⁶⁶ Emocionalni pristup komplikuje racionalno proučavanje bilo koje pojave, uključujući i terorizam, a potencijalne posledice toga su rizik od njegove eskalacije, na šta skreće pažnju i britanska profesorka žurnalistike Jacqueline Rose: „Apokaliptični jezik je jezik koji dovodi do napretka fundamentalizma.“²⁶⁷ Mediji naročito moraju biti oprezni kada preuzimaju termine i fraze koje su osmislili teroristi ili organi vlasti. To su često izrazi sa prenesenim ili prikrivenim značenjem, tzv. eufemizmi, poput „revolucionarni porez“, što nije ništa drugo nego iznuda, „hirurški precizni udari“, koji imaju tendenciju da unapred demantuju da bombardovanje ugrožava civilno stanovništvo, ili „pojačane tehnike ispitivanja“, što je sinonim za mučenje. Takođe mora se biti oprezan kada se koriste izrazi koji indukuju emocije, kao što su npr. „fundamentalizam“ ili „genocid“. Osim emocionalnog naboja prvi primer ima i drugačije etimološko značenje u odnosu na kolokvijalno, što isto treba imati u vidu.²⁶⁸

Naročite nedoumice i kontroverze na semantičkom polju nastale su oko toga na koji način označiti pokret koji je uspostavio Abu Bakr al-Baghdadi u Siriji i Iraku, koji je sebe nazvao „Islamska država“. Francuska je zastupala stav da se isključivo koristi izraz „DAEŠ“, arapski akronim sa značenjem „Islamska država Iraka i Levanta“. Laurent Fabius, ministar inostranih poslova Francuske je u vezi sa tim izjavio sledeće: „Teroristička grupa o kojoj govorimo nije država. Htela bi da to bude, ali nije, i zvati je državom znači činiti joj uslugu. Isto tako, preporučujem da se ne koristi izraz „Islamska država“, zato što on dovodi do zabune kada je reč o terminima *islam* i *musliman*.“²⁶⁹ I saudijski novinar Amjad Al Munif u novinama

---

²⁶⁵ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 55-56.

²⁶⁶ Susan D. Moeller (2007), Packaging Terrorism: Co-opting the news for politics and profit, Wiley-Blackwell, str. 22.

²⁶⁷ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 57.

²⁶⁸ Isto.

²⁶⁹ <http://www.metronews.fr/info/Iraq-et-syrie-ne-dites-plus-etat-islamique-dites-daech/mnio!U1u1LnHqJYy2k/>

Riyadh, je izneo slične stavove koje dele mnoge novinske kuće koje izveštavaju na arapskom jeziku, nazvavši neoprezno korišćenje određene terminologije „semantičkom propagandom.“²⁷⁰ Reisu-l-ulema Islamske zajednice Egipta je tokom intervjua na TV kanalu *Al-Arabiya*, pokušao da objasni da ta grupa „nije država, već su to teroristi“ i da oni „nemaju nikakve veze s islamom.“ Zamolio je medije da ne koriste puno ime te grupe na arapskom jeziku, već da je zovu „teroristička organizacija DAEŠ“.²⁷¹ Navedeni stavovi ukazuju da nije samo stvar nečije odluke da li treba ili ne neku organizaciju okvalifikovati kao „terorističku“, nego joj se mora i odreći pravo da sebi da ime, pošto je ime jedan od ključnih elemenata propagande određene grupe. To potvrđuje i činjenica da je ta organizacija oštro kažnjavala one koji ih nazovu „pogrešnim imenom“, otkrivajući šta je sve krije iza bitke reči i akronima. Mediji istina, imaju pravo da koriste onaj izraz koji žele, zahvaljujući slobodi izražavanja i njihove uredničke politike, ili pozivajući se na novinarsku logiku koja pretpostavlja da je u redu nazivati neku organizaciju imenom koje je ona sebi dala. Ali ipak bi trebalo razmisliti o posledicama takvog postupka, koje mogu biti i dugoročne. Na to upozorava Allie Kirchner, naučni istraživač za Stimson Centar u Washingtonu: „Teroristi su iskoristili reč džihad da stvore lažni utisak da tekst Kur’ana podržava njihove nasilne zločine. Fokusirajući se na uski koncept džihada koji koriste teroristi, američki mediji su nenamerno osnažili vezu u svesti Amerikanaca između terorizma i islama i doprineli negativnoj percepciji islama od strane sve većeg procenta američke javnosti.“²⁷² Doktrina Ministarstva državne bezbednosti SAD ukazuje na drugu nijansu problematike neopreznog korišćenja izraza džihad: „U vezi sa džihadom, čak i ako je ispravno da se pozivamo na taj izraz (...), to možda nije strateški dobro, jer on čini terorizam glamuroznim, daje teroristima nijansu verskog autoriteta koju oni nemaju.“²⁷³ Primera ima mnogo i sigurno je nemoguće sve ih navesti, ali smatramo da je korisno skrenuti pažnju na one koji se čine najvažnijim, u koje spada i sledeći: Nakon napada 11. septembra 2001. godine administracija predsednika Buša je objavila „rat protiv terorizma“. Potom, nakon napada u Parizu, 13. novembra 2015. godine i francuski predsednik Oland je govorio o „ratu protiv terorizma“. Na prvo pominjanje tog izraza reagovao je Peter Goldsmith, glavni tužilac Engleske

---

²⁷⁰ <http://www.alriyadh.com/1055386>

²⁷¹ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji*, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 57.

²⁷² <http://www.stimson.org/spotlight/losing-the-meaning-of-jihad-terrorism-and-the-us-media/>

²⁷³ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji*, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 59.

i Walesa od 2001. do 2007. godine, navodeći da time „...rizikujete da ih tretirate kao vojnike, a ne kao kriminalce.“²⁷⁴

Roy Peter Clark sa *Instituta za medijske studije Poynter* u gradu St. Petersburg (Sjedinjene Američke Države), daje smernice za rešavanje ovakvih dilema u obliku liste pitanja:

1. Koje je doslovno značenje reči ili izraza koji je upitan?
2. Da li ta reč ili izraz ima bilo kakve konotacije, tj. asocijacije koje su pozitivne ili negativne?
3. Na koji način ta reč korespondira s onim što se zapravo dešava na terenu?
4. Koja grupa preferira jedan izraz umjesto drugog, i zašto?
5. Sadrži li ta reč ili izraz „emotivno značenje“? Koliko daleko nas odvodi od neutralnog?
6. Da li mi ta reč pomaže da vidim, ili me sprečava da vidim?²⁷⁵

U domen problema upotrebe terminologije spada i uopštavanje, što je dosta česta pojava u medijskom izveštavanju. Takav način prezentovanja informacija nosi rizik od stigmatizacije ili čak kriminalizacije čitave određene verske, etničke, nacionalne ili političke grupe, za koju teroristi tvrde da joj pripadaju na neki način. „Islamistički“ terorizam se zbog toga povezuje sa islamskom religijom, bez obzira na njenu raznolikost verovanja i prakse, i podeljenosti muslimanske populacije.²⁷⁶

Jedan od izazova sa kojima se suočavaju mediji je i govor mržnje nakon napada. Govor mržnje predstavlja krivično delo u svim demokratskim zemljama i mediji ga zbog toga ne mogu zanemarivati, tolerisati ili čak koristiti.²⁷⁷

---

²⁷⁴ Isto, str. 59-60.

²⁷⁵ <http://www.poynter.org/2015/al-jazeera-memo-illustrates-the-importance-of-word-choice/315683/>

²⁷⁶ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 68.

²⁷⁷ Isto, str. 70.

Teroristički napadi neizbežno dovode do glasina. U prvim trenucima nakon napada strah obuzima građane, tada je teško doći do proverenih informacija, a mediji su ograničeni vremenom i konkurencijom. Time iskušenje da se prenose podvale i špekulacije postaje veće, naročito kada se čini da one potvrđuju predrasude ili stereotipe. Njihov efekat, kada se glasine beskrajno ponavljaju i šire među stanovništvom posredstvom društvenih mreža, može biti katastrofalan. Zato se mediji moraju potruditi da ih dekonstruišu.²⁷⁸ Nakon napada u Parizu 13. novembra 2015. godine *Le Monde* je konstatovao da je pružanje informacija uključivalo i opovrgavanje glasina.²⁷⁹

5.8. Način upotrebe fotografija i snimaka

Fotografije i snimci stavljaju u fokus javnosti teroristička dela. To je još jasnije danas, kada terorističke grupe imaju svoje medije, tehničke timove, stranice na društvenim mrežama preko kojih distribuiraju svoje poruke i kada svedoci mogu da objavljuju snimke napada uživo putem svojih pametnih telefona²⁸⁰, čime postaju „reporteri ne svojom voljom“, kako ih je nazvala Agencija France-Presse.²⁸¹ Kolika je važnost i značaj vizuelnih zapisa za naše živote i kulturu pokazala su savremena empirijska istraživanja. Prema njima, više od polovine našeg mozga angažovano na odvijanju procesa koje nazivamo vizuelnom percepcijom. Zatim, eksperimentalna istraživanja koja su se krajem 60-ih godina dvadesetog veka bavila neverbalnim oblicima komunikacije, došla su do zapanjujućih podataka da više od 50% poverenja u komunikativnim procesima ljudi poklanjaju vizuelnim sadržajima, oko 40% onim auditivnim, dok manje od 10% poverenja pripada verbalnom sadržaju razmene. Ovim je potvrđeno da neverbalni oblici komunikacije (među kojima oni vizuelni svakako dominiraju) ne samo da nisu zanemarljivi, već da presudno utiču na međuljudsku komunikaciju. Najzad,

---

²⁷⁸ Isto, str. 70-71.

²⁷⁹ http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/11/20/informer-c-est-aussi-dementirles-rumeurs_4813894_4355770.html

²⁸⁰ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 62.

²⁸¹ <https://correspondent.afp.com/involuntary-reporters>

eksperimenti su pokazali čak i to da se vizuelni podaci značajno stabilnije čuvaju u našem pamćenju nego što je to slučaj sa auditivnim informacijama.²⁸²

Imajući u vidu značaj vizuelnih sadržaja u našoj percepciji stvarnosti neophodno je u novinarskoj praksi „postići ravnotežu između dužnosti da se informiše javnost, (...) zabrinutosti za dostojanstvo žrtava kojima paradiraju ekstremisti i potrebe da se izbegne mogućnost da budete iskorišćeni kao sredstvo za širenje mržnje i veoma nasilne propagande“, smatra Michele Leridon, direktorka redakcije vesti iz svijeta agencije *France-Presse*.²⁸³ U tom cilju urednički kolegijum francuskog dnevnog lista *Le Monde* odlučio je da se u njihovim novinama ne objavljuju fotografije ili videosnimci koje distribuiraju teroristi i da se isto pravilo primeni i na fotografije masovnih ubica, kako bi se izbeglo „posthumno veličanje“ terorista. Tu odluku su preuzeli i drugi mediji, od kojih su neki otišli i dalje, odbacujući bilo kakvo pominjanje imena počinilaca. Međutim, postizanje konsenzusa nije prošlo bez osporavanja. Michel Field, urednik informativnog programa *France Televisions*, argumentovao je oponentni stav na sledeći način: „Anonimni napadi, bez imena ili lica? Ništa neće bolje pokrenuti teorije zavere ili potaknuti uznemirenost društva, koje već sumnja da mu mediji ne govore sve ili da žele da uguše istinu.“²⁸⁴ Te dileme su dobile novu dimenziju širenjem interneta i društvenih mreža, jer ne samo propagandisti terorističkih organizacija, već i bilo koji korisnik interneta može da deluje poputpno nekažnjeno, nepoštujući osnovna pravila novinarske etike. U časopisu *Columbia Journalism Review* skrenuta je pažnja javnosti da „...tradicionalni mediji više nisu jedini arbitar toga šta treba ili ne treba biti viđeno. (...) Niko ne zna tačno gde je linija koja razdvaja sadržaj vredan izveštavanja od sadržaja koji je opasan ili uznemirujući.“²⁸⁵ Pitanje je da li je bilo neophodno u interesu građana distribuirati fotografije i snimke ljudi koji su padali sa solitera WTC-a u New Yorku 11. septembra 2001. godine? Objaviti snimke videonadzora iz restorana u Parizu u kome se jedan od terorista razneo 13. novembra 2015. godine? Ili snimak koji pokazuje ubistvo jednog policajca, koju je izvršio jedan od napadača na Charlie Hebdo u Parizu 7. januara 2015. godine.²⁸⁶ Često se odgovori na ta pitanja nalaze u zakonu. Kada je izvršen

---

²⁸² Тодор Митровић, *Без очију нас мудрост напушта (зашто иконе јесу важне)*, интернет портал Теологија.нет, објављено 15. маја 2019, <https://teologija.net/bez-ociju-nas-mudrost-napusta/>

²⁸³ <http://blogs.afp.com/makingof/?post=couvrire-l-etat-islamique-afp>

²⁸⁴ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 63.

²⁸⁵ http://www.cjr.org/behind_the_news/to_publish_or_not_foley_video.php

²⁸⁶ <http://www.rtl.be/info/monde/france/m6-revele-la-video-de-l-explosion-de-l-explosion-de-brahim-abdeslam-a-paris-de-nombreux-telepectateurs-sous-le-choc-813044.aspx>

atentat na Claudea Erignaca, guvernera Korzike (Francuska) u februaru 1998. godine, francuski pravosudni sistem je osudio medije koji su objavili fotografiju njegovog beživotnog tela na pločniku. U Francuskoj, distribucija fotografija i snimaka koji prikazuju žrtve kažnjava se novčanom kaznom do 15.000 eura.²⁸⁷ U drugim državama, situacija može biti drugačija. Međutim, taj izazov je primarno etički i zbog toga će sadržaj koji objavljuju mediji varirati u skladu sa njihovim nivoom senzacionalizma i profesionalizma, ali i sa političkim stavom koji zastupaju, kao i sa time da li pokušavaju da prikriju ili veličaju nasilje. Kako se mediji mogu snaći između svih tih praksi i standarda? Kako da ne odigraju onu ulogu koju su im namenili teroristi, istovremeno ne koristeći etičke ili političke obzire kao izgovor za prikrivanje istine? Neki mediji praktikuju da „adaptiraju“ fotografije i snimke, tako što uklanjaju ili zamagle neke elemente, ali takva praksa je neprihvatljiva ako je njen cilj da zamaskira elemente koji bi mogli da prikažu stvarno stanje, naročito ako je njen cilj u političkom tumačenju neke fotografije ili snimka. Međutim, ta praksa može biti opravdana ako joj je cilj da zamaskira ili izbriše elemente koji mogu šokirati javnost, povrediti dostojanstvo žrtava ili pogoditi njihovu porodicu i prijatelje. Na kraju, ako televizijske stanice ipak odluče da prikažu potencijalno šokantne videosnimke, one moraju da upozore gledaoce i daju im vremena da promene kanal ili da skrenu pogled.²⁸⁸

Objavljivanje fotografija i snimaka dece posebno je osetljivo pitanje koje podleže striktnim pravnim i etičkim standardima, naročito kada fotografije i snimci prikazuju povređenu, traumatizovanu ili preminulu decu. U nekim državama, fotografije i snimci djece moraju biti zamagljeni, dok je u drugima to prepušteno odluci urednika. Mediji redovno objavljuju fotografije dece žrtava nasilja, verujući da one odslikavaju realnost od koje ne smemo okretati glavu. Fotografije tela dece koja su bila pokrivena ćebadima, otkrivenih lica, nakon napada u gradu Ghouta u Siriji 2013. godine, jedan je primer toga. Najveću pažnju javnosti u skorije vreme dobila je fotografija togodišnjeg Alana Kurdija, izbeglice iz Sirije, kako leži mrtav na plaži u Turskoj, snimljena 2. septembra 2015. godine. Dok su neki mediji na arapskom jeziku bili zapanjeni globalnom reakcijom na tu fotografiju i odabrali da se fokusiraju na podsticanje globalnog osećaja humanosti i krivice, u Evropi je njeno objavljivanje

---

²⁸⁷ http://www.liberation.fr/france/2016/07/15/nice-apres-l-attaque-rumeurs-et-videoschoquantes-sur-les-reseaux-sociaux_1466284

²⁸⁸ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 64-65.

pokrenulo žustre političke debate.²⁸⁹ Novinar nemačke agencije Deutsche Welle Simon Balzert predlaže alternativu: „Umesto korišćenja fotografije mrtvog deteta, naprimer, objavljivanje fotografije dečije odeće prekrivene krvlju prenosi istu poruku, ali nije toliko uznemirujuće“²⁹⁰ Međutim, *Veće za novinarsku etiku Belgije* se ne slaže sa ovim i sličnim predlozima, jer smatra, što se mora konstatovati kao tačno, da užas leži u postojanju takvih scena, a ne u činjenici što su one objavljene.²⁹¹

Mediji sve češće koriste fotografije koje su snimili svedoci na mestu zločina ili iz zona zahvaćenih ratnim dejstvima.²⁹² Te fotografije se ponekad objavljuju na društvenim mrežama gotovo u realnom vremenu, samo nekoliko minuta nakon što su se tragični događaji odigrali. Dešava se da novinari žure da kontaktiraju autore tih fotografija i da im traže dozvolu za objavljivanje u svojim medijima. To može izgledati vrlo ružno i biti smatrano „lešinarskim“, naročito ako su svedoci izloženi, osim proživljenog stresa, i velikim brojem takvih zahteva.²⁹³ Agencija *France-Presse* uspostavila je jasne protokole i procedure u vezi uspostavljanja kontakata se osobama koje su postale „reporteri ne svojom voljom“: „Prvo što radimo je da pitamo da li je ta osoba na sigurnom. Onda pitamo da li je ta osoba autor fotografije ili snimka koji se nalaze na internetu (...), a onda pitamo da li bismo mogli i sami da koristimo tu fotografiju ili snimak.“²⁹⁴ Remi Banet i Gregoire Lemarchand, upravnici *Kancelarije za društvene mreže France-Presse*, osudili su medije koji ne prolaze kroz ovakav ili sličan proces i objavljuju što god nađu na internetu nakon napada u Bruxellesu 5. marta 2016. godine.²⁹⁵ Svedoci obično ne očekuju finansijsku nadoknadu od medija koji traže dozvolu da koriste njihove fotografije. Međutim, dešavalo se da su neki mediji nudili ovim „prolaznicima“ novac za ekskluzivne fotografije i snimke, bez obzira na izražene etičke rezerve. Jedan britanski tabloid je, navodno, platio 50.000 eura za videosnimak iz restorana u Parizu na koji je izvršen napad 13. novembra 2015. godine.²⁹⁶ Ovakva praksa bi mogla da podstakne obične građane da rizikuju svoju sigurnost i živote kako bi njihove fotografije bile distribuirane u najvećim

---

²⁸⁹ Isto, str. 66.

²⁹⁰ <http://onmedia.dw-akademie.com/english/?p=9779>

²⁹¹ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 66.

²⁹² <http://eyewitnessmediahub.com/uploads/browser/files/Final%20Press%20Study%20%20eyewitness%20media%0hub.pdf>

²⁹³ <http://www.bbc.co.uk/blogs/academy/entries/dba0657a-fb54-4289-a0ad-6e33292ae7e0>

²⁹⁴ <https://correspondent.afp.com/involuntary-reporters>.

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ <http://www.theguardian.com/media/2015/nov/24/daily-mail-cctv-video-paris-attack>

medijima uz finasijsku nadoknadu, što se kosi sa osnovnim načelima novinarske etike, naročito u vezi sa poštovanjem žrtava. Zato uslovi i načini korišćenja fotografija i snimaka „građana reportera“ moraju biti striktno regulisani.²⁹⁷

5.9. Izveštavanje u direktnom prenosu

Tokom terorističkih napada dešava se da mediji izveštavaju uživo, u nastojanju da zadovolje potrebu za informacijama, no time istovremeno doprinose dramtizaciji tih događaja. *Centar za novinarstvo i traumu Fondacije Dart* obavezuje novinare da kada stignu na mesto napada prvo pomognu žrtvama, pa tek onda da se posvete novinarskom zadatku: „Budite svesni da žrtve mogu biti u šoku ili ozbiljno povređene kada im po prvi put pridete. Mirno se predstavite i upitajte ih da li im je potrebna neka medicinska pomoć. Ako odgovor bude potvrđan, odmah potražite medicinsku pomoć.“²⁹⁸

U nekim situacijama istražni organi uvode embargo na izveštavanje u realnom vremenu i zabranjuju emitovanje programa uživo sa mesta napada. Svrha takvih zabrana je zaštita života i stvaranje uslova za sprovođenje operacija snaga bezbednosti, no neke vlade pribegavaju ovakvim merama i u cilju kontrole komunikacija i oblikovanja narativa. Uprkos tome, u proteklih nekoliko godina, o većini najtežih terorističkih napada izveštavalo se uživo, ne samo putem medija, već i putem društvenih mreža.²⁹⁹ U februaru 2014. godine komandant odbrambenih snaga Kenije, Julius Karangi, pred grupom novinara izrazio je žaljenje zbog činjenice da su za vreme terorističkog napada na trgovački centar *Westgate* u Nairobiju 2013. godine mediji o napadu izveštavali u prenosu uživo, čime su napadačima omogućili da, kako je naveo: „...prate aktivnosti koje su planirale vladine snage sigurnosti.“³⁰⁰ Za vreme operacije koja je pokrenuta 9. januara 2015. godine nakon napada na satirični magazin *Charlie Hebdo*, nekoliko audiovizuelnih medija preneli su tvrdnju lokalnog političara o postojanju osobe koja

---

²⁹⁷ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 67.

²⁹⁸ <http://dartcenter.org/content/first-responders>

²⁹⁹ Isto, str. 76.

³⁰⁰ <http://www.coastweek.com/3706-latest-news-kenya-forum-reviews-role-of-media-amidincreasing-militant-attacks.htm>

se krila u štampariji u kojoj su počinioci masakra pronašli utočište.³⁰¹ Istog dana, jedan kanal državne francuske televizije napravio je sličnu grešku, kada je objavio vest da se neko, navodno, krio u hladnjači pariške trgovine „Hyper Cacher“, u kojoj su ljudi još uvek bili držani kao taoči. Tokom i posle ovih napada iz januara 2015. godine, uprkos činjenici da su teroristi bili u skrovištima, neki televizijski kanali objavili su informacije i fotografije na kojima je bio prikazan raspored bezbednosnih snaga na terenu, uključujući tu i tačan položaj njihovih pripadnika i strategiju njihovog delovanja. O ovim incidentima pokrenuta je krivična istraga, a ovakvu praksu osudilo je i *Visoko veće za audiovizuelno emitovanje*. Informisanje javnosti dodatno se komplikuje kada obični građani, stanovnici okolnih zgrada i ulica, i slučajni prolaznici snime sve što se dešava i svoj snimak objave na društvenim mrežama, kršeći time pravila koja se odnose na novinare i dovodeći tradicionalne medije u ozbiljnu etičku nedoumicu. Ako „izveštači amateri“ mogu sebi da dozvole da naprave greške, to ne oslobađa profesionalce od odgovornosti za poštovanje principa i primenu krajnjeg opreza prilikom korišćenja takvih informacija. Zbog pomenutih slučajeva neophodno je da postoje stroga pravila o načinu izveštavanja uživo kojima bi bilo zabranjeno ugrožavanje ljudskih života, otežavanje rada urgentnih i sigurnosnih službi i odavanje ključnih informacija teroristima. Kao dobar primer mogu se navesti mediji koji su organizovali odgođeno emitovanje programa u trajanju od nekoliko minuta, između izveštaja sa terena i emitovanja snimaka, kako bi iskusni urednici mogli da pregledaju materijal i odluče koje informacije i detalji se mogu objaviti, a koje se moraju zatamniti. Takvu praksu primenili su britanski kanali BBC i ITN za vreme trajanja talačke krize u ambasadi Irana u Londonu 5. maja 1980. godine. Emitovanje programa uživo počeli su tek nakon što su specijalne jedinice oslobodile taoce.³⁰²

Nameće se pitanje kako da mediji izveštavaju o talačkim situacijama? Uzimajući u obzir dosadašnja iskustva, Bob Steele sa *Ponyter instituta* (SAD) daje sledeće sugestije:

1. Uvek pretpostaviti da otmičari imaju pristup Vašim izveštajima. Prema tome, treba izbegavati davanje bilo kakvih informacija koje bi mogle ukazati na taktiku interventnih službi, kao što su, naprimer, fotografije na kojima se vidi raspored snaga policije na terenu, dijagrami

---

³⁰¹ <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/09/charlie-hebdo-attack-suspects-gunman-killed-dammartin-en-goele-port-de-vincennes-paris>

³⁰² Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 76.

na kojima se vide mogući scenariji intervencije ili transkripti komunikacija između pripadnika policije.

2. Izbegavati odavanje pojedinosti o taocima koje bi ih mogle dovesti u još veću opasnost.

3. Uzdržati se od iznošenja pretpostavki o psihološkim odlikama terorista ili njihovim političkim uverenjima: jedna pogrešna reč može dovesti do pogoršanja celokupne situacije. Isti oprez nužan je i prilikom analize zahteva otmičara.

4. Uzdržati se od iznošenja nagađanja o planovima terorista, odgovoru nadležnih organa ili iskustvima talaca. Takva nagađanja mogu omesti nadležne institucije u upravljanju kriznom situacijom.

5. Jasno objasniti građanima da određene informacije ne mogu biti objavljene iz sigurnosnih razloga. Iz istih razloga, potrebno je pažljivo proceniti da li je opravdan prenos uživo sa mesta zločina.

6. Ne pokušavati obaviti intervju sa terorističkim grupama. Američki televizijski kanal CBS insistira na postojanju „okolnosti krajnje nužde“, kao preduslova za davanje saglasnosti svojim novinarima da obave intervju sa teroristom u direktnom prenosu, jer navedeni kanal želi izbeći zamku pružanja teroristima direktnog i necenzuriranog prostora za obraćanje javnosti. Osim toga, novinari uglavnom ne raspolažu teoretskim znanjem o ovoj konkretnoj vrsti intervjuja u kojem postoji veliki rizik da bi jedno pogrešno formulisano pitanje ili jedna nespretno odabrana reč mogla ugroziti živote talaca. Zbog toga Raphael Cohen Almagor upozorava na sledeće: „Obavljanje intervjuja pod takvim uslovima, predstavlja direktnu nagradu za teroristički akt koji još uvek traje, i može otežati obavljanje aktivnosti usmerenih na prevladavanje krizne situacije“. Osim toga, ukoliko se intervju obavlja putem telefona, javlja se opasnost zauzimanja telefonske linije i onemogućavanja pregovarača u obavljanju njihovih zadataka. Mnoge TV stanice praktikuju obavljanje intervjuja sa teroristima, ali se snimak objavljuje tek nakon oslobađanja svih talaca.

7. Ne obavljati intervju sa taocima. Michèle Leridon iz agencije *France-Presse*, ističe da bi mediji trebali izbegavati objavljivanje izjava koje su date u okolnostima opasnim po sagovornika.

8. Opremu koristiti oprezno. Uopšteno govoreći, mediji moraju razumeti da upotreba osvetljenja i kamera u noćnim uslovima može otežati situaciju. Prisustvo helikoptera ili dronova medijskih kuća može biti protumačeno kao početak intervencije, može otežati komunikaciju između otmičara i pregovarača, ili čak onemogućiti upotrebu opreme snaga sigurnosti.

9. Ne upuštati se u pregovore o ekskluzivnim pravima na komunikaciju sa teroristima ili njihovim predstavnicima. Za vreme otmice leta TWA 847 u Bejrutu u junu 1985. godine, američki reporteri neprestano su razgovarali sa posrednicima, te sa njima vodili pregovore o mogućnosti obavljanja razgovora sa taocima.

10. Ne ponašati se kao posrednik. Novinari se ponekad suočavaju s iskušenjem da intervenišu kao posrednici u terorističkim operacijama, kao što je to bio slučaj u oktobru 2002. godine, kada se poznata ruska novinarka Anna Politkovskaya sastala sa čečenskim teroristima za vreme trajanja talačke krize u pozorištu Dubrovka u Moskvi. Naslov njene priče: „Pokušala sam i nisam uspela“, dovoljno govori sam za sebe.

11. Odmah obavestiti nadležne institucije, ukoliko se desi da teroristi stupe u kontakt s Vašim uredništvom.

12. Razmisliti o značaju informacija za srodnike talaca pre obavljanja intervjua, posebno u direktnom prenosu. Snažan emotivni naboj i određene „šifrirane“ fraze upućene sagovorniku, mogu dovesti do destabilizovati situacije u kojoj su ljudi već na rubu nervnog sloma.³⁰³

Na koji bi način mediji trebalo da tretiraju poruke terorista, imajući u vidu činjenicu da su te poruke osmišljene za postizanje nekog konkretnog cilja: regrutovanje aktivista, podsticanje straha ili stvaranje političke nestabilnosti u određenoj državi? Prema mišljenju brojnih stručnjaka, činjenica da je Bin Laden poslao videozapis samo jedan dan pre održavanja predsedničkih izbora u SAD u novembru 2004. godine, pomogla je kampanji predsednika Busha, koja je bila fokusirana na sigurnost, na štetu njegovog suparnika iz Demokratske stranke, Johna Kerryja. Ove videoporuke u velikom broju slučajeva zaslužuju da se nađu u vestima, ali dužnost informisanja javnosti medijima nameće obavezu pažljivog i rigoroznog dekodiranja takvih poruka, jer bi se u suprotnom, mediji mogli suočiti s optužbama da su

---

³⁰³ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 78-79.

izmanipulisani, ili čak saglasni sa sadržajem poruke koju prenose.³⁰⁴ Kako je to istaknuto u *Al-Quds*, palestinskim dnevnim novinama koje izlaze na arapskom jeziku u Jerusalimu, video kampanje tzv. Islamske države mogu podstaći hiljade mladih ljudi iz zapadnih država da se pridruže borbama u Iraku i Siriji.³⁰⁵ Mediji se ne smeju da služe kao kanal za komunikaciju određene terorističke grupe. Oni moraju izvršiti pažljiv odabir onih priloga koje vredi preneti u vestima, isključiti iz njih propagandu, objasniti kontekst i zatražiti mišljenje nadležnih vlasti. Ista pažnja neophodna je u slučaju emitovanja videozapisa na kojima se taoci pod prisilom obraćaju svojim vladama.³⁰⁶ Agencija *France-Presse* drži se jednostavnog pravila i ne objavljuje snimke koji sadrže prizore talaca za vreme njihovog zatočeništva.³⁰⁷

Da li treba obavljati i objavljevati intervjue sa teroristima velika je dilema oko koje ne postoji konsenzus među teoretičarima medija, profesionalnim novinarima i medijskim kućama. Brigitte Nacos, profesorica na fakultetu Političkih nauka na Univerzitetu Kolumbija (SAD) upozorava na sledeće: „Odbojnost ili naklonost koju novinar izražava prema teroristi, ne znači ništa. Sama činjenica da je terorista sagovornik predstavnika ugledne medijske kuće, te da je tretiran na način kojim se sugeriše da se radi o osobi čiji doprinos javnoj raspravi zaslužuje pažnju javnosti, podiže značaj te osobe do nivoa kakav uživa bilo koji legitiman političar.“³⁰⁸ Kao primer medijske legitimizacije terorista može se navesti intervju koji je američki novinar Ted Kopel vodio sa Šamiljom Basajevom, vođom čečenskih pobunjenika odgovornim za organizaciju napada na Moskovsko pozorište 2002. godine, u kojem je život izgubilo 130 ljudi, i na školu u Beslanu 2004. godine, kada je poginulo 330 osoba, uglavnom dece. Kopel je javnu američku televiziju ustupio dokazanom teroristi, omogućavajući mu da objasni namere i ciljeve svoje organizacije. Razgovor je vođen kao da se radi o državniku ili legalnom političkom predstavniku.³⁰⁹ Za neke druge autoritete u oblasti medija je obavljanje intervjua, pa i sa teroristima, osnovna pretpostavka realizacije obaveze medija da informišu javnost i daju analize društvenih zbivanja. Takvi intervjui mogu biti pomoći u razumevanju terorističkih akata,

---

³⁰⁴ Isto, str. 86.

³⁰⁵ <http://www.alquds.co.uk/?p=254548>

³⁰⁶ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 86.

³⁰⁷ https://www.afp.com/sites/default/files/paragraphrich/201604/12_avril_2016_charte_deontologique.pdf

³⁰⁸ Brigitte Lebens Nacos (199&), *Terrorism and the Media*, Columbia University Press, New York, str. 66.

³⁰⁹ Miodrag Romić (2011), „Terorizam i instrumentalizacija masovnih medija“, *Suprotstavljanje terorizmu - međunarodni standardi i pravna regulativa*, Vlada Republike Srpske, MUP RS, Visoka škola unutrašnjih poslova, Hans Zajdel fondacija, Banja Luka, str. 371-382, str. 379.

otkrivanju njihovih motiva, te preduzimanju odgovarajućih mera u cilju njihovog sprečavanja u budućnosti. „Susreti sa teroristima su dužnost novinara, a ne izraz njihove pobune protiv vrednosti koje njeguje njihovo društvo,“ smatra S. A. Aiyar iz novina *Times of India*.³¹⁰

Mediji ipak moraju zadovoljiti određene uslove i standarde. Intervjui koji se obavljaju u vreme dok se dešava teroristički napad ili antiteroristička operacija predstavljaju poseban rizik, posebno ako se emitiraju u direktnom prenosu. Moguće je da će ti intervjui biti iskorišćeni u službi terorista i njihove taktike ili da će poboljšati pregovaračku poziciju otmičara tokom pregovora ili sukoba sa snagama sigurnosti. Fred Friendly, nekadašnji direktor kanala *CBS News*, smatra da je direktno emitovanje sirovih i neuređenih intervjuova ovakve vrste neprihvatljivo. Kodeksi ponašanja većine medijskih kuća zabranjuju takve postupke. Uspostavljanje kontakta sa osobama odgovornim za počinjenje krivičnog dela otvara i pravno pitanje: Da li novinari imaju pravo da kontaktiraju sa teroristima pre nego što o tome obaveste snage sigurnosti, čija je misija da krivično gone i osude takve osobe? Većina novinara vjerovatno bi odgovorila da mediji nisu dužni da obavještavaju policiju o svojim postupcima, ali sam postupak nesumnjivo otvara ozbiljna etička pitanja.³¹¹ Kada je TV kanal *NBC (SAD)*, 1986. godine, emitovao intervju s Abulom Abbasom, za koga se smatralo da je odgovoran za teroristički napad na kruzer *Achille Lauro*, visoko rangirani dužnosnici Vlade SAD-a optužili su navedeni TV kanal za saučesništvo zato što su nadležni predstavnici tog kanala odbili da otkriju lokaciju na kojoj je obavljen intervju.³¹²

Ako i ne postoji konsenzus da li treba ili ne intervjuisati teroriste i ako ta odluka zavisi uglavnom od uredničke politike konkretne medijske kuće, te njihovog tumačenja novinarske nezavisnosti i odgovornosti, ipak postoje određena osnovna pravila za vođenje takvog intervju sa kojima je saglasna većina medijskih kuća:

1. Zadržati potpunu kontrolu nad novinarskom misijom i odbiti bilo kakva ograničenja o vrsti pitanja ili načinu ispitivanja, koja želi nametnuti teroristička grupa.

---

³¹⁰ <http://blogs.timesofindia.mdiatimes.com/Swammomics/meetmg-terrorists-is-a-joumaNstsduty-not-sedition/>

³¹¹ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 88.

³¹² http://articles.chicagotribune.com/1986-05-07/news/8602020000_1_abul-abbas-achille-lauro-terrorists

2. Prednost dati dokumentarnom formatu ili formatu autorskog članka, umesto konvencionalne razmene pitanja i odgovora, koja dozvoljava manje širine za objašnjavanje konteksta i složenosti predmeta intervjua, te ispravke izjava sagovornika.

3. Jasno i nedvosmisleno objasniti javnosti razloge za obavljanje intervjua i uslove pod kojima je intervju obavljen.

4. Ispraviti netačne ili neistinite izjave koje je dao sagovornik i dati priliku drugim akterima (nadležnim vlastima, žrtvama, itd.) da se oglase.³¹³

5.10. Izveštavanje o istražnim postupcima i suđenjima teroristima

Mediji nikako ne smeju objavljivati informacija koje bi mogle dovesti u pitanje istražne postupke nadležnih organa! Primeri pogrešne prakse nisu retki. Tako je npr. *Njujorški dnevni list* napravio grešku nakon napada na Svetski trgovinski centar 1993. godine, zbog čega je policija bila prinuđena da pre vremena uhapsi osumnjičenog koji je bio stavljen pod nadzor kako bi ih doveo do ostalih počinitelaca; Francuski nedeljnik je 18. marta 2016. godine objavio da je u jednom stanu u Bruxellesu pronađen DNK teroriste u bekstvu, koji je učestvovao u napadima 13. novembra prethodne godine.³¹⁴ Pre objavljivanja bilo kakvih podataka do kojih su došli mediji bi trebalo da kontaktiraju odgovorna lica snaga bezbednosti i proveriti da li će objavljivanje takvih informacija imati negativan uticaj na istragu.³¹⁵

Suđenje predstavlja ključni trenutak u zadovoljenju pravde i temeljni je elemenat demokratskog odgovora na terorizam. Suđenje takođe doprinosi informisanju i upoznavanju javnosti sa konkretnim terorističkim aktom, ali i terorizmom uopšteno. Zato izveštavanje o

---

³¹³ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 89.

³¹⁴ <http://tempsreel.nouvelobs.com/attentats-terroristes-a-paris/20160318.OBS6708/attentatsde-paris-l-empreinte-de-salah-abdeslam-retrouvee-dans-l-appartement-perquisitionne.html>;
<http://www.lesoir.be/1157328/article/actualite/france/2016-03-21/l-obs-se-defend-d-avoir-failli-faire-echouer-l-arrestation-d-abdeslam>

³¹⁵ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 90.

ovim sudskim postupcima otvara brojna pitanja o ulozi medija. Da li će mediji teroristima dati mogućnost da se oglase u javnosti i time dirnuti u još uvek otvorene rane preživelih ili porodica žrtava. Ova dilema posebno je izražena u državama u kojima je dozvoljen direktan prenos saslušanja u sudnici, čime se optuženom daje mogućnost da se slobodno obrati javnosti, opravda svoje postupke, pa čak i da nastavi da širi propagandu u svrhu ostvarenja svog cilja.³¹⁶ Upravo to se desilo na suđenju Andersu Behringu Breiviku, kojem je suđeno za ubistvo 77 osoba, nakon dvostrukog terorističkog napada u Oslu i na ostrvu Utoya, 2011. godine.³¹⁷ Veliko je pitanje kako osigurati da se sudski postupci ne pretvore u medijski spektakl i uskratiti teroristima još jednu priliku da u javnosti promovišu svoje ideje i postupke. Mediji takođe moraju biti svesni činjenice da i nadležni organi mogu dovesti u pitanje integritet sudskog postupka, plasirajući vlastite informacije u cilju pridobijanja naklonosti javnosti i formiranja javnog mišljenja. Mediji mogu odigrati ulogu u takvom scenariju, kroz način svog izveštavanja, oblik i ton izvještaja, ali i kroz svoju uredničku politiku i politička opredelenja, davanjem značaja osvetničkoj vrsti pravde, ili, suprotno tome, naglašavanjem važnosti smirenosti i pravičnosti kao konačnog ishodišta sudskog postupka. Njihov najvažniji zadatak kao autonomnih aktera u sudskom postupku, bliža je zadatku sudija, a ona obuhvata: utvrđivanje i obrazlaganje činjenica, osiguranje zakonitosti postupka i poštovanja temeljnih prava, razotkrivanje manipulacija terorista, advokata ili tužilaca, i sl.³¹⁸ Prema rečima holandske pravnice Beatrice de Graaf, mediji, kao sredstvo nadzora nad radom institucija, „garant su vladavine prava i moralno uporište građana koji ponekad podležu iskušenju i priželjkuju preki sud, stavljaju sudski postupak u službu odbrane temeljnih vrednosti koje teroristi napadaju i nastoje osporiti, a presuda edukuje javnost o važnosti vladavine prava u demokratskom društvu, stvara kolektivno sećanje i utvrđuje standarde budućeg ponašanja za državu i njene građane.“³¹⁹ Konačno, mediji moraju voditi računa o tome da ne dovedu u pitanje pravdu i ne dođu u situaciju da advokati optuženih počnu sa tvrdnjama da je njihovim klijentima već presuđeno u medijima i da će im zbog toga biti uskraćena prilika da ostvare pravo na pravičan sudski postupak.³²⁰ Isto se ističe i u izveštaju Radne grupe UN-a za borbu protiv terorizma (CTITF):

---

³¹⁶ Isto, str. 91.

³¹⁷ <https://www.journalism.co.uk/news-features/reporting-the-anders-breivik-trial/s5/a548869>

³¹⁸ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 91.

³¹⁹ <http://www.icct.nl/download/file/ICCT-de-Graaf-EM-Paper-Terrorism-Trials-as-Theatre.pdf>

³²⁰ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 92.

„Iako je neophodno očuvati slobodu izražavanja, medijski izveštaji ne smeju poprimiti zapaljiv karakter, koji bi mogao imati negativan uticaj na pretpostavku nevinosti optuženog.“³²¹

5.11. Sigurnost novinara

Pitanje sigurnosti novinara prilikom obavljanja posla je još jedno koje se mora postaviti: da li novinari treba da ulaze u zone u kojima se odvija oružani sukob? Većina međunarodnih medijskih kuća donela je odluku da prestanu upućivati svoje novinare u područja izuzetno velike nesigurnosti. Razlozi za to su česta pogibija i otmice novinara. U Alžiru je, između 1993. i 1997. godine, ubijeno više od stotinu novinara i drugih radnika u medijima. Za vreme građanskog rata u Libanu (od 1975. do 1990. godine), kidnapovanje stranih novinara postalo je uobičajena taktika. Neki od njih, poput Amerikanca Terryja Andersona ili Francuza Jean-Paula Kauffmanna, pre oslobađanja, godinama su držani u zatočeništvu kao taoci. Novinari su ubijani i u Evropi. U Španiji, ETA je 2000. godine ubila novinara dnevnog lista *El Mundo*, Joséa Luisa Lópeza de La-Callea. Prema zapažanjima *Komiteta za zaštitu novinara (CPJ)*, 40% novinara ubijenih 2015. godine, ubile su grupe koje pripadaju pokretima koji se identifikuju sa radikalnim islamom. Svaki strani novinski dopisnik može postati talac ili žrtva, čije se pogubljenje dramatičuje u službi terorističke propagande. Takva sudbina zadesila je Jamesa Foleyja i Stevena Sotloffja (SAD), te Kenjija Gotoa (Japan), kojima su pripadnici Islamske države odrubili glave. Međutim, da li u tom slučaju medijske kuće mogu prihvatiti članke i videozapise novinara tzv. freelancera, koji i dalje odlaze u takva područja? Neki mediji odbijaju takvu praksu, smatrajući da ne trebaju doprinositi krajnje nepromišljenim rizicima u koje se upuštaju novinari u želji da izgrade karijeru i reputaciju zahvaljujući ekskluzivnoj fotografiji ili članku. Neki novinari, pak, nemaju izbora, jer već žive i rade u područjima na kojima deluju terorističke grupe. Takođe, sedišta medijskih kuća mogu biti meta napada ili npr. dojave o postojanju bombe, zbog čega je osoblje prinuđeno da hitno napusti prostorije.³²² Zato „...medijske kuće uvek moraju imati plan postupanja u vanrednim situacijama, koji će im

---

³²¹ <http://www.ohchr.org/EN/newyork/Documents/FairTrial.pdf>

³²² Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 95-97.

omogućiti da nastave sa radom i nesmetano izveštavaju o aktuelnim događajima...“ smatra Richard Sambrook.³²³

Kidnapovanje je jedna od najvećih opasnosti koja pretil novinarima koji izveštavaju o terorizmu. Ovde je posebno važno istaći činjenicu da sve češće dolazi do spajanja i međusobnog preklapanja kidnapovanja sa traženjem otkupnine i običnog kriminaliteta. Mediji moraju u svoju praksu uvesti konkretne procedure u slučaju da dođe do kidnapovanja nekog od članova njihovog uredničkog tima. Posebnu pažnju treba posvetiti donošenju odluke o tome da li će vest o kidnapovanju biti zadržana unutar medijske kuće ili će biti plasirana u javnost. Mišljenja stručnjaka i bivših talaca o ovom pitanju se razilaze, a cela situacija dodatno se usložnjava zbog činjenice da mediji niti imaju monopol u odlučivanju, niti kontrolu nad situacijom. Suočeni sa velikim brojem nepredvidljivih aktera i sposobnošću terorističkih grupa da izmisle i plasiraju vlastite informacije, mediji moraju uzeti u obzir i politiku vlastite vlade. Na primer SAD i Velika Britanija zalažu se za politiku nepregovaranja, te odbijaju da plaćaju otkupninu u zamenu za oslobađanje talaca, dok se druge evropske države opredeljuju za pregovore, koji se često obavljaju uz posredovanje vlasti konkretne regije sa ciljem prikrivanja transakcije od očiju svoje javnosti. Nedoumice vrebaju i na marginama novinarske etike: Da li su drugi urednički timovi dužni poštovati medijsku tišinu koje se pridržava medijska kuća čiji je novinar žrtva kidnapovanja? Da li se trebaju pridržavati uputstava vlasti, ili poštovati želje porodica talaca, po cenu da zanemare svoju dužnost informisanja javnosti? Kada je u Afganistanu otet David Rohde iz *New York Timesa* i držan u zatočeništvu od novembra 2008. do juna 2009. godine, čitava profesija je uspela da sačuva od javnosti informaciju o kidnapovanju kolege. Nema sumnje da je to put koji biraju mnogi mediji, jer novinarska etika nalaže poštovanje kriterijuma humanosti, što zaštitu ljudskog života stavlja na sam vrh lestvice prioriteta u novinarskoj profesiji. Drugi, pak, veruju da prednost treba dati informaciji i da bi tišina mogla čak predstavljati opasnost za medije, posebno za pomenute freelancere, jer bi se moglo desiti da oni, zbog neraspologanja pouzdanim informacijama, pogrešno procene rizik upućivanja u određeno područje.³²⁴

---

³²³ <http://magazine.journalismfestival.com/journalism-dos-and-donts-in-terror-situations/>

³²⁴ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 99-100.

5.12. Zaštita izvora informacija i praćenje novinara

Očuvanje identiteta izvora informacija i poverenje između novinara i onih koji im pružaju informacije jedan je od stubova novinarske prakse. Prilikom izveštavanja o terorizmu, ta zaštita je dodatni imperativ. Zaštita u određenoj meri zavisi od zakona koji su na snazi u određenoj državi. Preporuke i izveštaji specijalnog izvestioca UN-a za unapređenje i zaštitu prava na slobodu mišljenja i izražavanja, uz rezolucije *Veća Evrope*, presude *Evropskog suda za ljudska prava* i *Interameričkog suda za ljudska prava*, nude dragocene smernice kojima se određuje ovo pravo na poverljivost. Međutim, još od kontroverze koja je započela s američkim zviždačem Edwardom Snowdenom i njegovim razotkrivanjem masovnog praćenja građana 2013. godine, javio se veliki oprez, čak i u državama u kojima su na snazi zakoni o zaštiti privatnosti. Mediji od tada mnogo više pažnje posvećuju zaštiti tajnosti svojih komunikacija. Veoma je važno uvesti u upotrebu odgovarajuće tehnologije, upoznati novinare sa digitalnom sigurnošću i enkripcijom komunikacija i poštovati rigorozne procedure prilikom obavljanja razgovora s izvorom informacija i prenošenja njihovih izjava javnosti. U ovoj oblasti potrebno je uraditi još mnogo toga, posebno imajući u vidu činjenicu da, u interesu efikasnosti i brzine, često može doći do zanemarivanja sigurnosnih mera, čime se stvara prostor za mogućnost zloupotrebe unutar sistema zaštite izvora informacija. Dužnost novinara da zaštite tajnost identiteta izvora informacija obavezuje novinare na poduzimanje posebnih mera u cilju sprečavanja otkrivanja identiteta njihovih izvora. Isuviše se često dešava da zamagljivanje lica i menjanje glasa nisu dovoljni, jer onima koji ih lično poznaju ili agentima snaga bezbednosti nije teško prepoznati neku osobu po odeći, enterijeru stana ili okruženja uočenog na prikazanom materijalu, načinu gestikulacije, brzini govora ili akcentu.³²⁵

Osim opasnosti po život novinara, izveštavanje o napadu ili oružanom sukobu sa terena sa sobom nosi i rizik emocionalnog traumatizovanja novinara. Takva trauma manifestuje se u obliku anksioznosti, nesanice, razdražljivosti i fizičkih simptoma, poput umora ili glavobolje. U ozbiljnijim slučajevima, trauma može dovesti do posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). Danas je izuzetno mali broj medijskih kuća koje su usvojile dostatne procedure u cilju

---

³²⁵ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 98.

zaštite svojih radnika od posledica ekstremnog stresa.³²⁶ U jednom od izvještaja *Medijskog veća Kenije* o izveštavanju tokom napada na trgovački centar Westgate u Nairobiju u septembru 2013. godine, objavljenom u februaru 2014. godine, istaknuto je sledeće: „Neki novinari bili su traumatizovani i u stanju šoka, ali nisu primili nikakvu psihološku podršku nakon incidenta.“³²⁷ Riziku od traumatizacije nisu izloženi samo novinari koji su na terenu. On postoji i kod onih koji donose odluke o tome da li će materijal biti plasiran posredstvom njihove medijske kuće. Neko mora da pregleda i potvrdi autentičnost materijala koji sadrži prizore odrublivanja glave ili svedočenja žrtava napada ili mučenja. Ta pojava je u studiji objavljenoj u listu *Eyewitness Media Hub* krajem 2015. godine, nazvana novom „digitalnom linijom fronta“.³²⁸ Jackie Spinner iz *Columbia Journalism Reviewa* opisala ju je sledećim rečima: „Radi se o situaciji u kojoj su novinari izmučeni višestrukim izlaganjem traumatskom iskustvu, čak i ako nikada nisu morali obući pancirni prsluk. Baš kao i dopisnici na terenu, koji svedoče o užasnim dešavanjima, reporteri društvenih medija i urednici koji pregledaju takav sadržaj na ekranu kompjutera, mogu se osećati traumatizovanim ili doživeti noćne more i sećanja u formi flashbaca, što su tipični simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja.“³²⁹ Prema zaključcima iz navedene studije, 40% novinara, sa kojima je obavljen intervju, izjavilo je da je pregledanje videozapisa o svedočenjima imalo negativne posledice po njihov privatni život. Škole žurnalistike i mediji uglavnom ne rade na pripremi novinara za indirektnu traumatizaciju, što je propust koji se više ne može tolerisati.³³⁰

5.13. Tretiranje teme neakon napada

U prvim danima nakon napada javnost je u svojevrsnom stanju šoka i teško je odmah postaviti određena pitanja, jer javnost nije spremna da ih sasluša. Širi globalni kontekst i mogućí

---

³²⁶ Isto, str. 100.

³²⁷ <http://www.mediacouncil.or.ke/en/mck/index.php/news/101-media-council-tables-findings-on-westgate-coverage>

³²⁸ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 101.

³²⁹ http://www.cjr.org/first_person/social_media_reporters_and_vicarious_trauma.php

³³⁰ Jean-Paul Marthoz (2018), Terorizam i mediji, priručnik za novinare, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 101.

uzroci napada, postaju važne teme razgovora mesecima ili godinama nakon nemilih događaja. Kada vanredna situacija prođe novinari imaju pravo i obavezu da postave pitanje o odgovornosti i postupcima nadležnih organa, građanskog društva i političara. Ključno pitanje je nastavak obrađivanja tema, od kojih zavisi reakcija na buduće napade, jer je sasvim izvesno da će napada biti i u budućnosti. Novinari su dužni proveriti da li su izvučene pouke u radu sigurnosnih i urgentnih službi, da li su u skladu sa njima provedene neke reforme u njihovom radu i da li su urodile plodom, te da li su politike prevencije zaista delotvorne. Takav pristup posebno je primenjiv u sferi istraživačkog novinarstva, a navedena pitanja trebala bi se naći u središtu zanimanja ne samo medija, već i drugih institucija. Dužnost medija je da provere da li se odgovarajuće mere zaista i provode, te da li nadležni organi i druge institucije izvršavaju svoje dužnosti. Zbog nasilja, posledica i kontroverze koju stvara u društvu, terorizam stavlja na ispit novinarsku profesiju. Mediji moraju razmisliti i o vlastitim postupcima i održati potrebne konsultacije, kako bi se o njima detaljno razgovaralo. Pre svega, mediji moraju sami sebi postaviti pitanja o vlastitoj spremnosti, brzini reagovanja, koordinaciji i međusobnoj saradnji i saradnji sa nadležnim državnim službama tokom trajanja krizne situacije. Kada uoče propuste, neophodno je da provedu odgovarajuću obuku reportera i svih osoba u lancu izveštavanja, od uredničkog tima, sve do najviših organa uprave. Potrebno je izvršiti analizu ispravnosti opreme koja se koristi prilikom izveštavanja. Mediji moraju razmotriti svoje prioritete u izveštavanju i proveriti da li su dovoljno detaljno obradili teme koje su se javile kao posledice napada. Kada pritisak popusti, dolazi vreme da se razmisli o tome da li je cilj za koji se bore teroristi razmotren ozbiljno i u dovoljnoj meri pre nego što je došlo do napada, te da li je bilo moguće sprečiti eskalaciju nasilja, da li je posvećena dovoljna pažnja potrebama, socijalnoj isključenosti i strategijama uticaja unutar određenih zajednica.³³¹

U davanju doprinosa o kulturi informisanja o terorizmu, koja podjednako uvažava slobode i odgovornosti, presudan je značaj fakulteta žurnalistike i udruženja novinara, kao i etičkih veća. „Poboljšanje izvještavanja o terorizmu veoma je važno, jer nasilni ekstremizam predstavlja važno pitanje i ukazuje na postojanje većih problema širom sveta. Poziv na pametnije, detaljnije potkrepljeno i društveno odgovorno izveštavanje o terorizmu nije samo

---

³³¹ Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 103-106. i Mihajlo Manić, Miša Stojadinović, „Mediji i terorizam“, *Безбједност, полиција, грађани*, MUP Republike Srpske, Banja Luka, 14 (1), str. 51-66, str. 53.

moralna obaveza. To je prilika da se pokaže da novinarstvo i dalje predstavlja veoma važan deo modernog društva.³³²

5.14. Zaključne preporuke

Iz prethodno napisanog u ovom poglavlju jasno je da je izveštavanje o terorizmu prepuno izazova. Iako je od ključne važnosti da novinari informišu javnost o dešavanjima, ako oni pritom nisu pažljivi, mogli bi nenamerno pomoći počiniocima da postignu svoj primarni cilj, a to je širenje straha. Novinari moraju imati u vidu da je terorizam usmeren ka ljudima koji gledaju šta se dogodilo, a ne ka žrtvama. Imajući to na umu, novinari moraju da se odupru porivu za senzacionalizacijom događaja čiji je interes privlačenje očiju, ušiju ili klikova. Čineći to, novinari mogu da dopru do pozadine terorističkih napada i političke agende napadača, da javnosti prikažu ljudsko lice žrtava i heroizam onih hrabrih pojedinaca koji su sebe izložili riziku da bi drugima pružili pomoć, npr. taksiste koji je prevezio ranjene u bolnicu ili medicinske sestre koja je previjala rane žrtvama.³³³ Pokazujući okrutnost terorističkog nasilja prikazivanjem fotografija i snimaka ubijenih i ranjenih civila različitog pola i starosti, mediji mogu da urušavaju mit i iluzije o ispravnosti njihove borbe koji teroristi grade u javnosti, predstavljajući sebe kao borce za slobodu ugnjetavanog naroda, protivnike korumpiranog sistema ili sl, pri čemu odgovornost za nasilje prevaljuju na svoje protivnike i pravdaju ga kao reakciju i odgovor na nasilje druge strane.³³⁴ Time novinari mogu da podrivaju strategiju terorista, usmeravajući fokus na one vrednosti koje povezuju civilizovani svet i demokratska društva.³³⁵

---

³³² Jean-Paul Marthoz (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 103-106.

³³³ Konferencija "Mediji i terorizam", zaključci i preporuke, završno obraćanje ambasadora Bruce G. Bertona, šefa Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini; 2. septembar 2018. godine, planina Jahorina, Bosna i Hercegovina <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/395708?download=true>

³³⁴ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 353. i 356.

³³⁵ Konferencija "Mediji i terorizam", zaključci i preporuke, završno obraćanje ambasadora Bruce G. Bertona, šefa Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini; 2. septembar 2018. godine, planina Jahorina, Bosna i Hercegovina <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/395708?download=true>

Novinari ne treba da žure sa tim da okvalifikuju neki incident kao terorizam, niti da netačno koriste terminologiju koja ima ozbiljne konotacije. Da bi to izbegli, oni treba da budu upoznati sa konkretnim definicijama pojava o kojima izveštavaju. Preciznost i korišćenje jasne terminologije su ključni za objašnjavanje ozbiljnosti i tragičnosti situacije bez dovođenja čitalaca i gledalaca u zabludu, senzacionalizacije događaja ili davanja vrednosnog suda. Dodatno, potrebno je i konsultovati stručnjake iz oblasti sigurnosti da bi se obezbedio ispravan kontekst i tačnost izveštaja.

Novinari su često pod velikim pritiskom urednika da pišu takve članke ili priloge koji privlače čitaoce ili gledaoce, a ponekad čak njihovo zaposlenje zavisi od toga. U okruženju u kome vlada velika nezaposlenost, kao što je to slučaj u mnogim državama sveta danas, uključujući i naš region, novinari se nalaze u izuzetno teškoj situaciji. Taj pritisak na novinare često se prenosi kao posledica pritiska političara na urednike, sa ciljem manipulisanja osetljivim temama da bi se ostvario neki politički cilj. Ni tema terorizma nije imuna od takvih uticaja. Ukoliko postoje, takvi napadi na slobodu medija se moraju adresirati.³³⁶ Otežavajuća okolnost u pogledu ove problematike je su činjenice da pet najvećih medijskih kompanija u svetu (*Time Warner, Disney, Bertelsman, Viacom* i *News Corporation*) kontroliše više od polovine svetske distributivne mreže informacija, tri najveća svetska izdavača knjiga takođe su u njihovom suvlasništvu, a ako im se dodaju kompanije *PolyGram, EMI* i *Sony*, kompletirace se i spisak najmoćnijih muzičkih produkcija. Tek tada je očigledno jasno da medijske informacije, ekranske navike i muzički ukus na globalnom medijskom prostoru kreiraju korporativni džinovi koji ubirajući plodove lukrativne ekonomije dalje rasprostiru svoju moć. Čak devedeset procenata međunarodnih vesti danas objavljuju samo četiri novinske agencije: *United Press International (UPI), Associated Press (AP), Reuters (Reuter)* i *Ažans Frans Press (AFP)*.³³⁷

Uporedo sa tim, novinari moraju biti vođeni i etičkim standardima. Bez toga, a imajući u vidu njihov sve uticajni glas, oni mogu da prouzrokuju veliku štetu društvu. Sažeto napisano,

---

³³⁶ Isto.

³³⁷ Srđan Milašinović, Zoran Jevtović, Goran Milošević (2011), „Promena terorističkih doktrina u procesima medijske globalizacije“ *Suprotstavljanje terorizmu - međunarodni standardi i pravna regulativa*, Vlada Republike Srpske, MUP RS, Visoka škola unutrašnjih poslova, Hans Zajdel fondacija, Banja Luka, str. 383-398, str. 384.

izveštaji treba da uključuju: (1) tačnost i informacije zasnovane na činjenicama; (2) nezavisnost; (3) nepristrasnost; (4) humanost i (5) transparentnost i odgovornost.³³⁸

Jedan od mogućih pozitivnih efekata odgovornog i tačnog izveštavanja medija o incidentima je i razvijanje opreza i obazrivosti u ponašanju stanovništva, koje može da uoči sumnjive predmete ili neuobičajeno ponašanje nekih osoba, što je od iznimno velike važnosti u preventivnom delovanju protiv budućih napada.³³⁹

Uprkos svemu napisanom postoji jako malo konkretnih koraka koje redakcije medija preduzimaju na polju edukacije svojih novinara u osetljivoj oblasti interakcije medija i terorizma. Odgovornost u ispravljanju dosadašnjih grešaka i poboljšanju stanja ima celo društvo - vlade treba da obezbede odgovarajuću zakonsku regulativu, medijske kuće da organizuju brifinge, seminare, literaturu i druge načine obrazovanja svojih zaposlenih, zatim da uspostave etičke standarde i postignu konsenzus o njihovom poštovanju, te da koordinišu svoje delovanje sa ekspertima za antiterorističko delovanje iz bezbednostih službi i stručnjacima za krizni menadžment, a građani da razvijaju političku kulturu i najosnovnija znanja o funkcionisanju društva u kriznim situacijama.³⁴⁰

6. RAZLIČITA SHVATANJA KRIZE

---

³³⁸ Konferencija "Mediji i terorizam", zaključci i preporuke, završno obraćanje ambasadora Bruce G. Bertona, šefa Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini; 2. septembar 2018. godine, planina Jahorina, Bosna i Hercegovina <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/395708?download=true>

³³⁹ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 356.

³⁴⁰ Ivana Alkalaj (2011), „Mediji i terorizam“, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357, str. 357. i Mihajlo Manić, Miša Stojadinović, „Mediji i terorizam“, *Безбедност, полиција, грађани*, MUP Republike Srpske, Banja Luka, 14 (1), str. 51-66, str. 54.

6.1. Pojam krize

Termin potiče od grčke reči *krisis* što znači odlučna tačka i predstavlja izbor, preokret, opasnost i odlučivanje, prekretnicu u razvoju ili realizaciji određenog procesa. Iako se pod terminom kriza najčešće podrazumeva nestabilna situacija u društvu, u političkim ili ekonomskim odnosima, razmotrićemo nekoliko shvatanja pojma krize.

Prema *Političkoj enciklopediji*, nema određenja pojma krize, već političke krize koja se definiše kao „period koji nastupa između prelaska jedne vlade i uspostavljanja druge. (...) u svom punijem sociološko-političkom pojmu politička kriza nastupa kad se postavlja problem postojeće političke vlasti ili njene bitne promene. (...) mnogi faktori i niz objektivnih i subjektivnih okolnosti, uključujući tu i istorijsko vreme, međunarodne odnose i sposobnost novih i revolucionarnih snaga, utiču na odgovarajuće rešenje jedne prave političke krize, krize sistema i vlasti. Otuda su za političku praksu i akciju od bitnog značaja naučna i objektivna analiza krize i postojanja sposobnih društvenih i političkih grupa da krizu pretvore u njenu negaciju i afirmaciju.“³⁴¹ Slično je i u *Ekonomskom leksikonu*, gde se kriza određuje samo kao ekonomska kriza koja označava „veći privredni poremećaj koji se u pretkapitalističkim načinima proizvodnje iskazuje kao kriza nedovoljne proizvodnje, dakle oskudica sredstava za život usled elementarnih nepogoda, prirodnih katastrofa itd., a u kapitalističkom načinu proizvodnje kao kriza prekomerne proizvodnje, odnosno ekonomska kriza hiperprodukcije.“³⁴² Dakle, na osnovu navedenih definicija kriza predstavlja sveobuhvatan poremećaj u političkim i ekonomskim odnosima koji podrazumeva vrlo težak i dugotrajan proces oporavljanja, odnosno prevazilaženja krize. *The Oxford English Dictionary* navodi da kriza predstavlja „tačku u razvoju bolesti kad nastupa promena koja nastane..., odnosno prekretnicu u razvoju bolesti nabolje ili nagore, kriterij, tačku prema kojoj se sudi, nastupajuća promena u životno važnim ili odlučujućim fazama.“³⁴³

Kriza je prema **Stivenu Finku**, „tačka preokreta, ona nije nužno opterećena nepopravljivom negativnošću, nego se karakteriše određenim stupnjem rizika i nesigurnosti.“³⁴⁴

---

³⁴¹ *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija, str. 494-495.

³⁴² *Ekonomski leksikon*. (1991). Zagreb: Informator, str. 344.

³⁴³ *The Oxford English Dictionary*. (1933). Oxford: Clarendon Press, knjiga IIC, str. 1178.

³⁴⁴ Fink, S. (2002). *Crisis Management: Planning for the Inevitable*, Universe, Lincoln.

H. Rozental i **V. Čarls** smatraju da je kriza „ozbiljna pretnja osnovnim strukturama ili fundamentalnim vrednostima i normama socijalnog sistema koja, u uslovima vremenskog pritiska i velike neizvesnosti, zahteva donošenje kritičnih odluka.“³⁴⁵ Osim toga, **Tijeri Pauč**ant (Thierry C. Pauchant) i **Jan Mitro**f (Ian Mitroff) navode da kriza predstavlja „poremećaj koji ugrožava fizički sistem organizacije kao celine i njene osnovne pretpostavke, subjektivni osećaj, i njenu egzistencijalnu bit.“³⁴⁶ **A. Boln**, **P. Hart** i **E. Stern** u knjizi *Politika upravljanja krizama* navode da se izraz kriza odnosi na „neočekivanu i nepoželjnu situaciju: kada govorimo o krizi, obično mislimo da će se nešto loše desiti nekoj osobi, grupi, organizaciji, kulturi, društvu, ili, kada je veoma velika, svetu u celini. Nešto se hitno mora učiniti kako bismo sprečili tu pretnju. (...) Krize predstavljaju prelazne faze, tokom kojih više ne važe normalni načini funkcionisanja.“³⁴⁷ Kako se krize javljaju u više vidova i oblika, nekada se neki potencijalno razarajući slučajevi jednostavno ne dogode, jer su nadolazeće slabosti i pretnje odgovarajuće procenjene i usmerene. Do kriza zapravo dovodi pogrešno opažanje i zanemarivanje. Dakle, kriza označava odstupanje od naizgled normalnog odvijanja određene pojave ili procesa. Definicija krize Bolna, Harta i Sterna odražava subjektivnu prirodu krize kao doživljenu pretnju te se ističe da kriza postoji kada kreatori politike osećaju „ozbiljnu pretnju osnovnoj strukturi ili fundamentalnim vrednostima i normama nekog sistema koji pod pritiskom vremena i visoko nesigurnim okolnostima zahteva donošenje vitalnih odluka.“³⁴⁸ Pritisak vremena i druge karakteristike krize razmatraćemo u narednom delu ovog poglavlja rada.

Senić i **Lukić** smatraju da kriza označava „posebno stanje u razvoju jedne pojave; obrt stvari u odnosu na dotadašnji tok.“³⁴⁹ Prema **Vesni Ivanović** „krizom se označava vrlo teško stanje nakon kojeg se očekuje ili razrešenje ili katastrofa.“³⁵⁰ **Profesor Avakumović** i drugi autori smatraju da je kriza „odstupanje od normalnog poretka stvari. Ona je dugo shvatana kao proizvod više sile ili rezultat božije volje, pa su se ljudske aktivnosti u slučajevima krize svodile

---

³⁴⁵ Rosenthal, H., Charles. V. (1989). *Coping with crises: the management of disasters, riots, and terrorism*. Springfield: Charles C Thomas Publisher Ltd

³⁴⁶ Pauchant, T., Mitroff, I. (1992). *Transforming the Crisis-Prone Organization: Preventing Individual, Organizational, and Environmental Tragedies*. San Francisco: Jossey-Bass.

³⁴⁷ Boln, A., Hart P., Stern E. (2010). *Politika upravljanja krizama*. Beograd: Službeni glasnik – Fakultet bezbednosti, str. 12.

³⁴⁸ Isto, str. 12.

³⁴⁹ Senić, R., Lukić, S.M. (2008). *Krizni menadžment*. Banja Luka: Paneuropski univerzitet Apeiron, str. 25.

³⁵⁰ Ivanović, V. (2014). Pojam krize: konceptualni i metodologijski aspekti, *Međunarodne studije*. god. 14, br. 2, str. 12.

na magijske rituale ili religijske obrede (žrtva ili molitva) i sl. Razvojem nauke, ljudi nastoje da opišu, klasifikuju, razumeju i objasne krize i uspostave što bolji sistem za upravljanjem krizom.³⁵¹

Profesor Kešetović i drugi autori smatraju da u savremenom svetu „brojne afere, problemi, vanredne i krizne situacije izazivaju pažnju medija koji ukratko opisuju događaj i, kao centralno, postavljaju pitanje ko je za to odgovoran, odnosno kriv. U kontekstu borbe za povećanje gledanosti/čitanosti za autore tekstova često je važnije utvrditi ko je kriv i koga eventualno treba kazniti, nego li izvestiti o patnjama ljudi koje je situacija uzrokovala, kao i o njenim dubljim strukturalnim uzrocima i uslovima, potencijalnim rešenjima i merama koje treba preduzeti kako bi se u budućnosti sprečilo ponavljanje sličnih situacija.“³⁵² U navedenom delu, Kešetović i drugi autori smatraju da se pojam kriza najčešće koristi kao koncept koji obuhvata sve vrste negativnih događaja. Izdvajajući bitna obeležja krize i povezane koncepte, oni objašnjavaju prednosti određenih definicija, a neke kritikuju (na primer, elitistička konstrukcija), i navode da kriza nije samo događaj sam po sebi, odnosno objektivno događanje u svetu, već i događaj za nas, to jest subjektivna percepcija i ocena određenog objektivnog događaja.

Na osnovu navedenih definicija, pojam krize označava odstupanje od normalnog odvijanja pojava i procesa usled događaja koji su drugačiji po prirodi, složenosti i dužini trajanja od uobičajenih. Takođe, savremene krize su kompleksne pojave. One nastaju na svim područjima društvenog života, a postaju očigledne tek kada nastanu određeni društveni poremećaji koji sprečavaju uobičajena kretanja. Pojam krize odnosi se na prelazne faze kada više nisu mogući normalni načini funkcionisanja, a određuje se i kao neočekivana i nepoželjna situacija koja zahteva da hitno reagujemo kako bi se sprečila moguća pretnja. Krize predstavljaju posledicu višestrukih uzroka koji dovode do pretnje sa razarajućim potencijalom, dok uzroci krize mogu biti različiti, od prirodnih nepogoda do ljudskih grešaka, i drugo. Na osnovu toga, uzroci krize su u nemogućnosti određenog sistema da ovlada i spreči neki poremećaj.

---

³⁵¹ Avakumović, Č., Avakumović, J., Milinković, S. (2010). Krizni menadžment u poslovno proizvodnim sistemima. U: N. Živanović (Izdavač) *Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija - Menadžment 2010*. Beograd: Fakultet za industrijski menadžment, str. 382.

³⁵² Kešetović, Ž., Toth, I., Korajlić, N., Šut, S., (2011). Krizno upravljanje: izazovi i procesi. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 20-21.

Pojam *krize* treba razlikovati od termina kao što su *sukob* tj. *konflikt*, *rizik*, *sila* i drugi. **Ramel** i **Kozer** zastupaju šire shvatanje prema kojima je konflikt „filozofska kategorija koja označava sudar moći protiv moći u nastojanju svih stvari da postanu manifestne. (...) konflikt može biti shvaćen kao mogućnost ili situacija, kao struktura ili manifestacija, kao događaj ili proces. (...) Najfundamentalnije, konflikt je u korelaciji sa moći. Moć, jednostavno jeste sposobnost proizvodjenja efekata; konflikt je proces susretanja i balansiranja moći.“³⁵³ **Luis Kozer** u svom delu *Funkcije društvenih sukoba* smatra da „sukob nastaje kako bi rešio razdvajajuće podvojenosti; on je put ka uspostavljanju nekakvog jedinstva. Na neki način, to podseća na činjenicu da upravo naj snažniji simptomi bolesti predstavljaju borbu organizma da se oslobodi poremećaja i oštećenja usled bolesti... Sam sukob pomiruje napetosti među suprotnostima. (...) Džon Stjuart Mil tvrdi da je moguće prebroditi burna vremena bez slabljenja političke strukture samo u slučaju da, ma koliko da su važni interesi zbog kojih se ljudi razilaze, sukob nije napao suštinska načela sistema društvenog jedinstva.“³⁵⁴ Kozer dalje upozorava da u nekim sukobima mogu učestvovati osobe koje se smatraju „samo predstavnicima kolektiviteta i grupa, koji se ne bore za sebe nego jedino za ideale grupe koju predstavljaju, obično su radikalniji i beskompromisniji od sukoba koji se odvijaju iz ličnih razloga.“³⁵⁵

Ognjen Čaldarović smatra da je rizik „senzacija, impresija, zamišljaj, percipiran na različite načine, objektivno ili subjektivno, koji izaziva emotivne, aktivističke i nepoverljive reakcije šire i uže javnosti u nekom konkrentom kontekstu. Rizik treba biti shvaćen kao situacija u kojoj se kao osobe, stanovnici nekog konkretnog teritorija izlažu potencijalnom gubitku nečega što vrednuju, što cene.“³⁵⁶

I poslednji pojam koji se pogrešno poistovećuje sa krizom je *sila*. Pojam sile prema *Političkoj enciklopediji* ima više značenja „u najširem, nespecifičnom značenju, ona znači isto što i *moć*. U užem, specifičnom smislu, ona znači posebnu vrstu moći - onu koja dejstvuje protiv volje onoga na koga je upravljena. U najužem značenju, koje se posebno upotrebljava u

---

³⁵³ Rummel, R.J., Coser, L.A. (2001). *Socijalni konflikti – shvatanje konflikta i rata*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, str. 185.

³⁵⁴ Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 96-98; Videti i: Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije, str. 99-101.

³⁵⁵ Isto, str. 147-155; O shvatanju moći, videti: Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije, str. 99-101.

³⁵⁶ Čaldarović, O. (2011). Etički aspekti rizika – osnovne sociološke dileme. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 14.

društvenim naukama, pa i u političkoj nauci, sila znači fizičku silu, tj. sila je mogućnost upotrebe sredstava fizičke prinude, odnosno sama ta upotreba. Ponekad se izjednačava i sa nasiljem, koje je nametanje sile radi održavanja i prisilivanja na nešto što se ne želi... Sila je dakle, neophodna i veoma značajna društvena pojava u društvu u kome postoje borbe...³⁵⁷

Dakle, kriza u užem smislu predstavlja svaki iznenadan prekid do tada kontinuiranog razvoja i situaciju koja označava zaokret odnosno odstupanje od uobičajnog toka određene pojave i procesa. Krize se pojavljuju na individualnom ili društvenom nivou. Na individualnom nivou one predstavljaju povećanu napetost, izloženost stresu, otežanu orijentaciju u vremenu i prostoru u procesu odlučivanja, odnosno predstavljaju promenu u uobičajenom funkcionisanju neke osobe. Na društvenom nivou, a posebno u političkim, ekonomskim, i društvenim odnosima, krize predstavljaju prekretnicu, odnosno bitnu promenu koja ometa normalan rad i izaziva druge, uglavnom negativne posledice.

6.2. Shvatanja upravljanja promenom i krizom

Posle proučavanja definicija krize, da bi smo mogli da uspešno upravljamo promenom i krizom, ukazaćemo na bitne karakteristike krize. Svako preduzeće na tržištu prolazi kroz neku fazu svoga poslovanja, što se može smatrati normalnim procesom poslovanja. Takođe, očekuje se da svaka faza poslovnog procesa donese nove, bolje i uspešnije rezultate, ali kroz svaku fazu kompanija se bori sa određenim problemima. U svakoj od tih faza nalazi se i krizni momenat koji predstavlja prekretnicu u poslovanju, ali je na menadžmentu da pronade način prevazilaženja te prekretnice.

Prema **Želimiru Kešetoviću i drugim autorima**, upravljanje promenom i krizom podrazumeva da se postigne „opšta saglasnost o pitanjima njenih uzroka, te o krivici i odgovornosti pojedinih njenih aktera. Nakon što je operativni deo suočavanja s krizom završen, nastaje svojevrsna bitka za značenja, odnosno tumačenja proteklog događaja, te mesta i uloge pojedinih aktera, lidera i njihovih organizacija u protekloj krizi u kojoj su potrebna sasvim

---

³⁵⁷ *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija, str. 956-957.

drugačija znanja i veštine od onih koje je podrazumevao operativni deo krize. Od ishoda te bitke, odnosno od toga ko će biti i u kojoj meri proglašen krivim za nastanak krize ili za nekompetentno suočavanje s njom zavise sudbine političkih lidera, najviših administrativnih službenika ili menadžera koji su na vrhu upravljačke ljestvice u korporacijama, kao i reputacija, kredibilitet i legitimitet organizacija i agencija na čijem se čelu oni nalaze.³⁵⁸

Kriza preduzeća određuje se kao nepoželjna i neplanirana situacija preduzeća ili neke oblasti preduzeća koja smanjuje prinos ili smanjuje likvidnost, koja predstavlja neposrednu ili posrednu opasnost za preživljavanje preduzeća, odnosno te oblasti preduzeća.³⁵⁹ Pošto je svako preduzeće, uključujući i preduzeća koja se bave medijima, osnovano sa ciljem da proizvodi i prodaje svoje robe ili usluge, mogu se klasifikovati dve vrste krize preduzeća. Prva je kriza proizvodnog procesa koja se odnosi na menadžment i organizaciju, logistiku i finansijski deo poslovanja, a druga je kriza nedostatka potrošača koja se tiče kvalitativnog i marketing procesa. Naravno, ove krize mogu se dalje klasifikovati prema svom izvoru, pa tako kriza proizvodnog procesa može biti uzrokovana lošim rukovodstvom kompanije, nepoznavanjem zakonskih okvira određene oblasti privrede, nedostatkom inovacija, kao i problemom nekvalitetnih kadrova. S druge strane uzrok krize nedostatka potrošača, kao na primer kod štampanih medija, može biti zbog visokih cena proizvoda ili usluge koju nudi određeno preduzeće. Na osnovu tog kriterijuma, postoji pet vrsta kriza koje mogu delovati pojedinačno ili kombinovano. To su ekonomska i socijalna kriza, kao i kriza rukovođenja, zatim kriza prouzrokovana pravnim sistemom i kriza zbog elementarnih nepogoda. U narednom delu rada razmatraćemo krizni menadžment i njegove karakteristike.

---

³⁵⁸ Kešetović, Ž., Toth, I., Korajlić, N., Šut, S., (2011). Krizno upravljanje: izazovi i procesi. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 20.

³⁵⁹ Senić, R., Lukić, S.M. (2008). *Krizni menadžment*, Banja Luka: Paneuropski univerzitet Apeiron, str. 26.

7. KRIZNI MENADŽMENT U USLOVIMA TERORISTIČKOG NAPADA

7.1. Karakteristike kriznog menadžmenta

Pre navođenja definicija i karakteristika kriznog menadžmenta, neophodno je da definišemo menadžment. Iako i tu postoje različita shvatanja, navodimo definiciju menadžmenta koju zastupaju **H. Vajrih** (Heinz Weihrich) i **H. Kunc** (Harold Koontz) prema kome jedna od „najvažnijih aktivnosti (ljudi) je menadžment. Otkad su ljudi počeli da stvaraju skupine da bi postigli ciljeve koje ne mogu postići kao pojedinci, menadžment je bio neophodan da osigura koordinaciju radova pojedinaca.“³⁶⁰ **Profesor Petar Jovanović** smatra da nema opšteprihvaćene definicije menadžmenta i u istoimenoj knjizi navodi definiciju menadžmenta Henri Fajola (Henry Fayol) prema kojoj menadžment predstavlja „proces predviđanja, organizovanja, komandovanja, koordinacije i kontrole. To je proces ili funkcija koja je najznačajnija za svako preduzeće i ona obuhvata poslove upravljanja preduzećem.“³⁶¹ Prema **Krippendorfu**, menadžment predstavlja „proces upravljanja državom ili rukovođenja nekim poduhvatom, čiji sastavni deo čini razvoj ukupne strategije i dugoročno planiranje, kao i regulacija, koordinacija, finansije, kadrovi, istraživanje, razvoj kao i kontrola svih ovih procesa. Ključ uspešnog menadžmenta jeste adekvatan protok informacija između i unutar strateških, funkcionalnih i operativnih nivoa sa ciljem omogućavanja pravovremenog i valjanog donošenja odluka.“³⁶² Na osnovu različitih shvatanja, menadžment je posebna naučna disciplina koja istražuje probleme upravljanja poslovima i društvenim sistemima. Menadžment podrazumeva hijerarhijsko organizovanje u poslovnom upravljanju, gde menadžeri imaju bitnu ulogu, što ćemo razmatrati u ovom delu rada. Osim toga, **Adižes I.** navodi nekoliko sinonima menadžmenta kao što su „odlučivati, regulisati, planirati, kontrolisati, organizovati, vladati, postizati ciljeve, rukovoditi.“³⁶³

---

³⁶⁰ Weihrich Heinz, Kootz Harold, *Menadžment*, X izdanje, Mate, Zagreb, 1998, str. 30; Videti i: Todorović, J., Đuranović, D. (2004). *Osnovi menadžmenta*, Bijeljina: Slobomir P. Univerzitet, str. 319-320; Stoner Džejms A.F., Friman Edvard R., Gilbert Daniel R. Jr. (2002). *Menadžment*, Beograd: Želnid, str. 344-370.

³⁶¹ Jovanović, P. (2004). *Menadžment (teorija i praksa)*. Beograd, str. 3.

³⁶² Krippendorf, J. (1999). *Holiday makers*. London: Butterwarth-Heinemann.

³⁶³ Adižes, I. (1979). *Upravljanje promenama*, Novi Sad: Prometej.

Shodno tome, **Pirson** (Pearson C. M.) i **Kler** (Clair, J. A.) definišu krizni menadžment kao „sistemski napor da se izbegne organizaciona kriza ili da se upravlja takvim kriznim događajima pre nego što se dogode.“³⁶⁴ **Vilijams** (Williems D. E.) i **Olaniran** smatraju da je krizni menadžment „korišćenje odnosa sa javnošću da se umanjí šteta organizaciji u vanrednim okolnostima koja može da uzrokuje nepopravljivo oštećenje.“³⁶⁵ **Profesori Kešetović i Keković** navode **Diljotijevu** i **Ronaldovu** definiciju kriznog menadžmenta koja kaže da on predstavlja „sposobnost organizacije da postupa brzo, efikasno i efektivno u mogućim operacijama koje imaju za cilj smanjivanje pretnji ljudskom zdravlju i bezbednosti, umanjenu štete na javnoj ili imovini korporacije i smanjenju negativnog uticaja na nastavak normalnog poslovanja ili drugih operacija.“³⁶⁶ Ovi autori u svojoj istoimenoj knjizi *Krizni menadžment* definišu kao „skup funkcija ili procesa koji imaju za cilj da identifikuju, izuče i predvide moguće krizne situacije i uspostave posebne načine koji će organizaciji omogućiti da spreči krizu ili da se sa njom izbori i da je prevaziđe uz minimiziranje njenih posledica i što brži povratak u normalno stanje.“³⁶⁷ **Profesor Avakumović** i drugi autori smatraju da krizni menadžment predstavlja sposobnost poslovno proizvodnih sistema (PPS) da „postupa brzo, efikasno i efektivno u mogućim aktivnostima koje imaju za cilj smanjivanje pretnji ljudskom zdravlju i bezbednosti, umanjenu štete na sredstvima PPS i smanjenju negativnog uticaja na nastavak normalnog poslovanja PPS-a.“³⁶⁸ Oni ističu da „krizni menadžment obuhvata organizaciju, pripremu, mere i raspoređivanje resursa za savladavanje krize.“³⁶⁹

Prema **Programu za razvoj Ujedinjenih nacija** (United Nations Development Programme - UNDP) krizni menadžment je „relativno novo polje menadžmenta i bavi se planiranjem odgovora i akcija institucija i građana/ki u slučajevima pretnji pojedincima/kama, grupama ili organizacijama.“³⁷⁰

---

³⁶⁴ Pearson C. M., Clair, J. A., (1998). Reframing Crisis Management, *Academy of Management Review*, 23 (1), p. 59-76.

³⁶⁵ Williems, D. E., Olaniran, B. A., (1998). Expanding the Crisis Planning Function: Introducing Elements of Risk Communication to Crisis Communication Practice, *Public Relation Review*, 24 (3).

³⁶⁶ Keković Z., Kešetović Ž., (2006). *Krizni menadžment I - prevencija krize*, Beograd: Fakultet bezbednosti.

³⁶⁷ Isto.

³⁶⁸ Avakumović, Č., Avakumović, J., Milinković, S. (2010). Krizni menadžment u poslovno proizvodnim sistemima. U: N. Živanović (Izdavač) *Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija - Menadžment 2010*. Beograd: Fakultet za industrijski menadžment, str. 382-383.

³⁶⁹ Isto, str. 382.

³⁷⁰ UNDP.(2015). *Rod, kriza i krizni menadžment*, Beograd: Kancelarija za pomoć i obnovu poplavljenih područja,

Nakon ukazivanja na različita shvatanja menadžmenta i kriznog menadžmenta, potrebno je da ukažemo da je u kriznom menadžmentu veoma važna hitnost delovanja i odlučivanja sa ciljem umanjenja gubitaka ljudskih života i materijalnih dobara, kao i zaštite infrastrukture. Osim toga, u menadžmentu situacije su često predvidive, a postoji čvrsta struktura i jasna podela funkcija u dužem vremenskom periodu. U kriznom menadžmentu, posebno u uslovima terorističkog napada, situacije su nepredvidive, te je neophodan plan kriznih operacija što ćemo razmatrati na kraju ovog dela rada. U menadžmentu je propisan način informisanja, a informacije su precizne i dovoljne. U kriznom menadžmentu dotok informacija zavisi od određenog slučaja, mogućeg ili stvarnog terorističkog napada, a informacije su često nepouzdate i nedovoljne. Za uspešno upravljanje promenom i krizom, potrebno je da menadžeri znaju kako da posluju u normalnim uslovima, da bi umeli da posluju i tokom krize.

Karakteristike kriznog menadžmenta odnose se na nespremnost, neizvesnost, vremenski pritisak, i neočekivanost.³⁷¹ To je posebno važno u slučaju terorističkih napada.

- *Nespremnost* se dešava kada menadžeri određenog preduzeća ne prepoznaju uzroke koji mogu dovesti do krize, kada nisu definisani principi kriznog menadžmenta ni plan kriznih operacija. Takođe, poseban je problem ako menadžeri dobijaju netačne i nepouzdate informacije za odlučivanje u svom preduzeću.

- *Neizvesnost* se odnosi na različite uzroke, od opasnosti od terorističkih napada do neke prirodne nepogode, što otežava preventivne mere i mere koje se preduzimaju u cilju suzbijanja moguće štete. Neizvesnost se odnosi na pitanja koji je stepen ugrožavanja bezbednosti ljudi i imovine, šta je sledeće, da li možemo nešto da učinimo da sprečimo nove napade, i drugo.

- *Vremenski pritisak* je takođe značajna karakterisitka krize. U uslovima nespremnosti i prividne neočekivanosti menadžeri moraju biti sposobni da brzo reaguju i odlučuju, što za njih predstavlja veoma visoki stres u takvim situacijama. Takođe, neophodno je da menadžeri primene mere i aktivnosti radi lakšeg otkrivanja krize, kao i mere kriznog planiranja.

---

http://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_RodKrizai%20KrizniMenadzment.pdf, 12/01/2019, str. 7.

³⁷¹ Keković, Z., Kešetović, Ž. (2006). *Krizni menadžment - prevencija krize*. Beograd: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, str. 27.

- *Neočekivanost* je poslednja zajednička odlika svake krize. Većina kriza nastupa *neočekivano*, pa se često smatra da se one mogu teško predvideti ili da se svesno ne može predvideti opasnost. Na primer, teroristički napadi su krize koje se teško mogu predvideti, ali menadžeri mnogih preduzeća u različitim delatnostima, a posebno u oblasti medija moraju da izveštavaju javnost o određenom terorističkom napadu, te shodno tome moraju biti spremni na različite krizne situacije, što ćemo razmatrati u poslednjem delu ovog rada. Krize nastupaju kad se vrednosti, pojave ili procesi koji su bitni za neku zajednicu nađu pod pretnjom. Najčešće se radi o vrednostima kao što su bezbednost građana, sloboda, zdravlje, pravičnost i druge, „postaju nesigurne ili čak besmisle pod delovanjem nailazećeg nasilja, štete ili drugih oblika nesreće. Što više život zavisi od ugroženih vrednosti, to je kriza dublja. To objašnjava zašto nailazeća prirodna nesreća uvek pobuđuje dubok osećaj krize: pretnja smrću, šteta, razaranja, ili telesno sakaćenje jasno narušavaju usađene vrednosti sigurnosti i bezbednosti za nas i naše voljene. (...) krize su izazvale široko rasprostranjen strah u javnosti, koji je - u kontekstu događaja od 11. septembra - bio dovoljan da praktično nedeljama parališe delove Sjedinjenih Država.“³⁷² Na osnovu navedenih karakteristika krize, terorizam se može definisati kao velika pretnja po bezbednost, život, slobodu mnogih ljudi u svetu.

Ukoliko menadžeri nemaju dovoljno znanja, uključujući i potrebne kvalifikacije i radno iskustvo, o poslovanju u normalnim uslovima, ne mogu da prepoznaju ni potencijalnu kriznu situaciju, ni uzroke i karakteristike krize, te ne mogu uspešno da upravljaju promenom i krizom. Postoje i dodatni problemi, od kojih izdvajamo sledeće. Prvo, većina preduzeća su klasifikovana prema kriterijumu veličine na mala, srednja i velika preduzeća. Prelazak u svaki novi stepen je izuzetno težak i može izazvati velike organizacijske probleme. Drugi dodatni problemi su pogrešna procena razvoja poslovanja i aktivnosti rukovodstva koje se odnose na planiranje, upravljanje i kontrolu na operativnom i strateškom nivou. Kada se utvrdi ko je odgovoran za krizu u preduzeću, top management može pozvati na odgovornost rukovodioca određenog sektora ili one koji su se zalagali da se realizuju aktivnosti koje su dovele do krize. Otkrivanje i/ili priznanje greške je bitan momenat prepoznavanja, uočavanja i otklanjanja krize, jer je to osnova da se stvori nova poslovna politika i omogući dalji razvoj preduzeća.³⁷³

---

³⁷² Boln, A., Hart P., Stern E. (2010). *Politika upravljanja krizama*. Beograd: Službeni glasnik – Fakultet bezbednosti, str. 12-13.

³⁷³ Muratović, H. (2006). *Organizacijski preokret*. Sarajevo, str. 27-28.

7.2. Organizacija kriznog menadžmenta

Kao što smo naveli u prethodnom delu rada krizni menadžment obuhvata organizaciju, pripremu, mere i raspoređivanje resursa za savladavanje krize. Pre toga ukazaćemo na doprinos **Henri Fajola** (Henry Fayol, 1841-1925), koji se smatra tvorcem klasične organizacione teorije.³⁷⁴ Osim toga, on je smatrao da postoje nekoliko bitnih delatnosti organizacije u oblasti industrije, a to su:

- (1) tehnička, koja obuhvata sve oblasti i poslove u proizvodnji;
- (2) komercijalna, koja obuhvata kupovinu, prodaju i plasman proizvoda;
- (3) finansijska, koja podrazumeva pribavljanje i korišćenje kapitala i drugih finansijskih sredstava;
- (4) obezbeđenje, što uključuje zaštitu lica i imovine;
- (5) računovodstvena, što obuhvata evidenciju, statistiku, i sl.
- (6) administrativna (upravljačka) delatnost (obuhvata: planiranje, organizovanje, komandu, koordiniranje i kontrolu).³⁷⁵

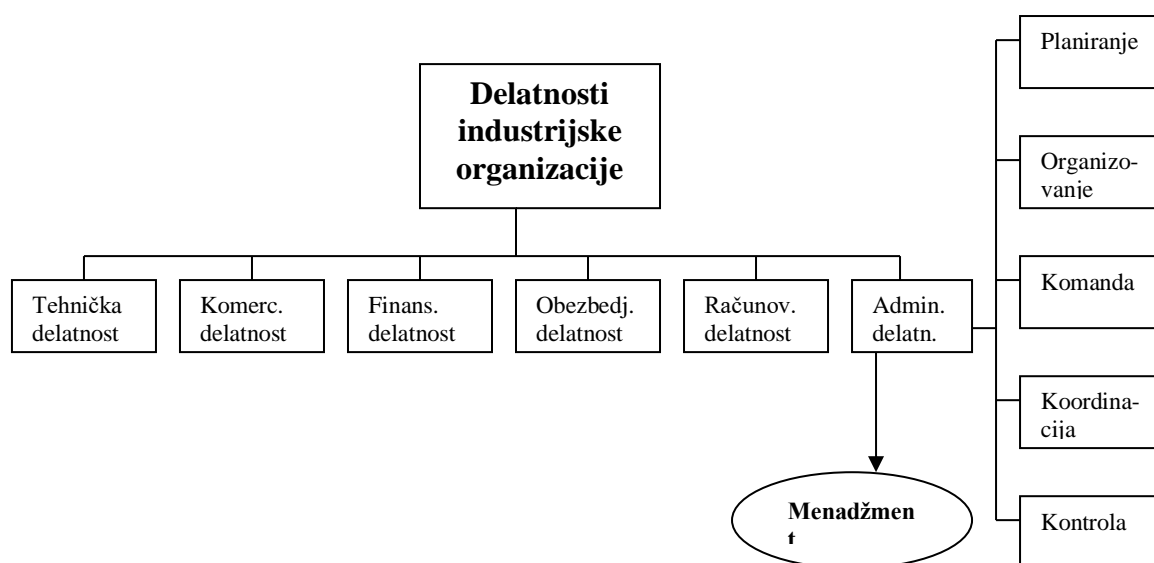
Henri Fajol je smatrao da su ove delatnosti najvažnije za organizaciju. Prema njemu, menadžment čine sledeće delatnosti u nekoj organizaciji, a to su predviđanje, planiranje, organizovanje, naređivanje, koordinacija i kontrola.³⁷⁶ Planiranje je prva bitna funkcija upravljanja preduzećem, odnosno funkcija menadžmenta. To je složen, kontinuiran proces predviđanja budućih situacija u kojima preduzeće treba da ostvaruje svoju misiju i svoje ciljeve. Planiranje je proces stvaranja dinamične i prognostičke zamisli i razvoja preduzeća radi ostvarivanja misije i ciljeva preduzeća.

---

³⁷⁴ Avakumović, Č., Avakumović, J., Milinković, S. (2010). Krizni menadžment u poslovno proizvodnim sistemima. U: N. Živanović (Izdavač) *Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija - Menadžment 2010*. Beograd: Fakultet za industrijski menadžment, str. 382-383; Weihrich, H., Kootz, H. (1998). *Menadžment*. X izdanje. Zagreb: Mate, str. 37.

³⁷⁵ Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu, str. 38.

³⁷⁶ Erić, D. (2000). *Uvod u menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet - Viša škola za sportske trenere - Čigoja štampa, str. 117.

Delatnosti industrijske organizacije

Za organizaciju kriznog menadžmenta bitne faze su *sprečavanje (preduzimanje preventivnih mera); planiranje (priprema), odgovor na krizu*, a nakon toga slede *završetak krize, oporavak i donošenje zaključaka i predloga mera za buduće krize*. Sprečavanje obuhvata aktivnosti koje se odnose na izbegavanje ili smanjenje verovatnoće mogućih gubitaka usled kriznih događaja. Ove aktivnosti preduzimaju se pre krize. Planiranje podrazumeva sve što smo prethodno naveli kod administrativnih delatnosti. Osim toga, kod planiranja u kriznom menadžmentu dodatno se preciziraju u planu kriznih operacija ovlašćenja i odgovornosti za postupke u kriznim situacijama i obezbeđivanje potrebnih resursa.

Profesor **Želimir Kešetović** smatra da je u kriznim situacijama neophodno da se donese ispravna odluka, čiji je cilj „zaustavljanje ili barem umanjivanje gubitaka ljudskih života i/ili materijalnih resursa, zaštita kritične infrastrukture od koje zavisi funkcionisanje države i društva, odnosno pojedinih organizacija i zbrinjavanje stradalih. No, u uslovima nejasnih okolnosti, u kojima nema dovoljno informacija, a onda u kratkom roku počinju pristizati brojne, ponekad i kontradiktorne informacije, u takvim uslovima dosta je teško doneti efikasnu odluku. Dakle, pored nedovoljnog uvida u ono što se trenutno događa, krizni menadžer nema ni dovoljno vremena za analizu situacije i najboljih rešenja, a sa druge strane ima ogromnu

odgovornost, jer od njegove ispravne i pravovremene odluke o tome šta najpre treba da se preduzme i ko je zadužen da to uradi zavisi dalji tok događaja i dimenzije njegovih posledica.³⁷⁷ Ulogu menadžera u kriznom menadžmentu razmatraćemo u sledećem poglavlju, a osim menadžera u rešavanju krize koje koje prevazilaze određenu organizaciju ili neko određeno mesto, mogu učestvovati i drugi učesnici na različitim nivoima, ovlašćenjima, nadležnostima i odgovornostima, što je često u slučaju terorizma.

U *Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije* terorizam predstavlja pretnju po bezbednost države, ali i po regionalnu i globalnu bezbednost.³⁷⁸ Prema *Zakonu o odbrani Republike Srbije* terorizam se ubraja u nevojne izazove, rizike i pretnje po bezbednost, kao i elementarne nepogode, tehničko - tehnološke i druge nesreće, itd.³⁷⁹ Takođe, prema *Zakonu o vanrednim situacijama* uređuje se „delovanje, proglašavanje i upravljanje vanrednim situacijama; sistem zaštite i spasavanja ljudi, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine od elementarnih nepogoda, tehničko - tehnoloških nesreća, udesa i katastrofa, posledica terorizma, ratnih i drugih većih nesreća (u daljem tekstu: elementarne nepogode i druge nesreće); nadležnosti državnih organa, autonomnih pokrajina, jedinica lokalne samouprave i učešće policije i Vojske Srbije u zaštiti i spasavanju; prava i dužnosti građana, privrednih društava, drugih pravnih lica i preduzetnika u vezi sa vanrednim situacijama; organizacija i delatnost civilne zaštite na zaštiti, spasavanju i otklanjanju posledica elementarnih nepogoda i drugih nesreća.“³⁸⁰ Međutim, u *Zakonu o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama* iz 2018. godine, koji uređuje „smanjenje rizika od katastrofa, prevencija i jačanje otpornosti i spremnosti pojedinaca i zajednice za reagovanje na posledice katastrofa, zaštita i spasavanja ljudi, materijalnih, kulturnih i drugih dobara“³⁸¹, u članu 1. ovog zakona ne navode se posledice terorizma, za razliku od *Zakona o vanrednim situacijama*. Značajno je kod *Zakona o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama* što se *upravljanje rizikom* definiše kao „skup mera i aktivnosti koje se sprovode u cilju

---

³⁷⁷ Kešetović, Ž., Đorđević, I. (2011). Specifičnosti kriznog odlučivanja, Beograd: *Vojno delo*, str. 344.

³⁷⁸ *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije*. (2009). Beograd: Vlada Republike Srbije, str. 6, 10, 20.

³⁷⁹ *Zakon o odbrani Republike Srbije*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 116/2007, 88/2009, 104/2009, 10/2015 i 36/2018, čl. 4.

³⁸⁰ *Zakon o vanrednim situacijama Republike Srbije*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 111/2009, 92/2011 i 93/2012, član 1.

³⁸¹ *Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanje vanrednim situacijama Republike Srbije*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 87/2018, član 1.

implementacije politike smanjenja rizika od katastrofa kao i administrativno operativnih i organizacionih veština i kapaciteta za njihovo sprovođenje.³⁸² U istom zakonu navodi se da su procene rizika i preventivne mere u cilju suzbijanja rizika od prirodnih nepogoda „integrisane u sektorske razvojne planove i programe u svim oblastima državne uprave. Upravljanje rizikom od katastrofa zasniva se na međusobnoj koordinaciji i usklađenim procedurama i planovima delovanja svih institucija i subjekata i vrši se uz međusektorsku saradnju i partnerstvo.“³⁸³

Prema *Zakonu o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama* navodi se da su subjekti sistema sa ciljem smanjenja rizika od katastrofa i upravljanja vanrednim situacijama „organi državne uprave, organi autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave, javne službe, privredna društva i druga pravna lica i preduzetnici, organizacije civilnog društva, obrazovne ustanove i naučno istraživačke organizacije, javne agencije i drugi koji, u skladu sa zakonom, drugim opštim aktima, planovima, programima i drugim dokumentima učestvuju u utvrđivanju mera i aktivnosti od značaja za smanjenje rizika i upravljanje vanrednim situacijama. (...) štabovi za vanredne situacije, jedinice civilne zaštite, vatrogasno - spasilačke jedinice, Služba 112, Policija, Vojska Srbije, Crveni krst Srbije, Gorska služba spasavanja, Vatrogasni savez Srbije, Savez radio amatera Srbije, poverenici, odnosno zamenci poverenika civilne zaštite, građani, udruženja građana i organizacije čija je delatnost od posebnog interesa za razvoj i funkcionisanje sistema.“³⁸⁴

Organizacija aktivnosti navedenih subjekata radi smanjenja rizika od katastrofa u Republici Srbiji realizuje se preko Repubičkog štaba za vanredne situacije, odnosno Nacionalne platforme za smanjenje rizika.³⁸⁵ Nasuprot tome, u okviru državnih organa Republike Srbije ne postoje pokušaji da se usaglase standardi o medijskom izveštavanju o terorizmu. Slična nezainteresovanost postoji i kod naših medijskih kuća i novinarskih udruženja (Udruženje novinara Srbije - UNS i Nezavisno udruženje novinara Srbije - NUNS).

Britanska medijska kuća BBC već nekoliko godina primenjuje *Smernice urednika* gde se precizno navode vrednosti, principi i uputstva, kao i načini medijskog izveštavanja o zaštiti privatnosti, deci i omladini, kao i o kriminalu, ratu, nezgodama, terorizmu i borbi protiv

---

³⁸² Isto, član 2.

³⁸³ Isto, član 4.

³⁸⁴ Isto, član 13.

³⁸⁵ Isto, član 14.

terorizma. *BBC* ističe da savetodavne napomene u izveštavanju o terorizmu predstavljaju „smernice o odbrambenim i antiterorističkim informacijama koje, ako bi se emitovale mogle bi naneti štetu nacionalnoj bezbednosti. Oni obuhvataju objavljivanje materijala, uključujući visoko klasifikovane kodove i šifre, informacije koje nisu dostupne široj javnosti o ključnim vojnim objektima i instalacijama te informacije koje se odnose na bezbednosne i obaveštajne službe i specijalne snage Ujedinjenog Kraljevstva.“³⁸⁶ U Smernicama *BBC* navodi se da prema „...zakonima o terorizmu postoji zakonska obaveza da se policiji, čim to bude moguće, obelodane sve informacije za koje znamo ili verujemo da bi mogle biti od materijalne pomoći u:

- sprečavanju izvršenja terorističkog čina bilo gde u svetu;
- omogućavanju hapšenja, krivičnog gonjenja ili osude lica u Velikoj Britaniji za krivično delo koje uključuje izvršenje, pripremu ili podsticanje terorističkog čina.“³⁸⁷

Osim toga, u Smernicama *BBC* dato je posebno uputstvo o upotrebi termina prilikom izveštavanja o terorizmu, sa jasnim određenjem u kojim slučajevima se koriste termini kao što su *terorista, napadač, kidnaper, bombaš, pobunjenik* i drugo.³⁸⁸

U našem *Etičkom kodeksu elektronskih medija* Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM) iz 2002. godine uređuje se izveštavanje medija o terorizmu i navodi se da:

„1. Novinari su dužni obavestiti policiju kada dobiju informaciju odnosno upozorenje o mogućem ugrožavanju ljudskih života. Nakon konsultacija, prema takvoj informaciji trebalo bi se osobito pažljivo odnositi.

2. Elektronski mediji ne bi smeli pružati mogućnost da se javnosti obraćaju oni koji promovišu ili podstiču nasilje. Oni bi trebali izbegavati senzacionalizam i veličanje nasilja.

3. Odluka o emitovanju informacije o grupama i pojedincima koji koriste nezakonita sredstva za postizanje svojih ciljeva trebala bi biti motivisana javnim interesom.

---

³⁸⁶ *BBC, Editorial Guidelines - Defence and Security Media Advisory Notices.* <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines/war-terror-emergencies/national-security>, 15/01/2019.

³⁸⁷ *BBC, Editorial Guidelines – Terrorism Acts.* <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines/war-terror-emergencies/national-security>, 15/01/2019.

³⁸⁸ *BBC, Terrorism: Language when Reporting Terrorism,* <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidance/terrorism-language/guidance-full>, 15/01/2019.

4. Uobičajeni postupak je da se objavi identitet intervjuisane osobe ukoliko bezbednost te osobe nije dovedena u pitanje. Ako je anonimnost garantovana, ona mora biti poštovana u potpunosti.³⁸⁹

Nasuprot tome, iako je *Kodeks novinara Republike Srbije - Uputstva i smernice* urađen 2015. godine u okviru projekta UNESCO i uz podršku Evropske unije, ne postoje posebni standardi o medijskom izveštavanju o terorizmu. Umesto toga, značajna pažnja posvećena je izvorima informacija, jer se na početku kodeksa navodi da su novinari dužni da konsultuju više izvora, a na kraju dokumenta koriste se neke zastarele fraze da „novinar ne sme slepo da veruje izvoru informacija.”³⁹⁰ Dakle, potrebno je da se ovim kodeksom obuhvati i medijsko izveštavanje usled terorizma koji predstavlja najveću savremenu pretnja po bezbednost, da se bolje urede druge oblasti radi većeg poštovanja kulture i etike javne reči, zaštite prava i dostojanstva dece, žrtava zločina, i drugo. U narednom delu rada razmatraćemo ulogu menadžera u kriznom menadžmentu.

7.3. Uloga menadžera

Pre razmataranja uloge menadžera, potrebno je da ukažemo da postoji različita struktura menadžera koja predstavlja pojedince ili organizovanu grupu zaposlenih u preduzeću koje je ovlastio poslodavac, vlasnik ili državni organ da odlučuje i upravlja nekim preduzećem. Položaj svakog menadžera određen je položajem u strukturi menadžmenta, koja može biti podeljena prema vertikalnoj i horizontalnoj hijerarhiji. „Vertikalnom diferencijacijom se utvrđuje ko kome odgovara za svoj rad i na taj način se povezuju ljudi, zadaci i funkcije na svim nivoima organizacije. Organizacionom hijerarhijom se uspostavlja struktura autoriteta od vrha do poslednje linije na organizacionoj ljestvici. (...) Horizontalna organizacija organizuje se na bazi međufunkcionalnog osnovanog procesa rada, a ne na osnovu zadataka i funkcija; uspostavljaju se nosioci ili menadžeri koji će preuzeti odgovornost za dizajn i rezultate; smanjuje se

---

³⁸⁹ ANEM, *Etički kodeks elektroničkih medija*, <http://www.anem.rs/sr/oAnemu/etickiKodeks/EtickiKodekshrv.html>, 15/01/2019.

³⁹⁰ *Kodeks novinara Srbije – Uputstva i smernice*. (2015). Četvrto izdanje. Beograd: Savet za štampu, http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinara_Srbije.pdf, 15/01/2019, str. 18; videti i: str. 8, 17.

hijerarhija eliminacijom poslova koji ne dodaju vrednost i dajući članovima tima koji nisu nužno stari menadžeri pravo da odlučuju neposredno o svojim aktivnostima u okviru procesa;³⁹¹

Najviši stepen ovlašćenja ima *top menadžer*, a to su „menadžeri na vrhu organizacione hijerarhije. Ovi menadžeri utvrđuju osnovnu politiku, rukovode saradnjom između organizacije i njenog okruženja i odgovorni su za poslovanje celokupne organizacije.“³⁹² Međutim, stepen odgovornosti i odlučivanja top menadžera zavisi od njegovog udela u vlasništvu. Najveću ulogu u odlučivanju i odgovornosti ima menadžer koji je jedini vlasnik, jer on odlučuje o osnivanju, misiji i glavnim ciljevima preduzeća, veličini i oblastima razvoja preduzeća, prodaji kao i proširenju ili likvidaciji preduzeća. Takođe, on snosi najveći materijalne i moralne rizike u ostvarivanju određenih efekata preduzeća. U malim preduzećima, kao i u preduzećima u oblastima medija, vlasnik je najčešće i menadžer i to top menadžer (generalni direktor, itd.).

U velikim preduzećima, koja su najčešće deoničarska, postoji složen sistem upravljanja, a menadžeri su najčešće deoničari, sa mogućim pravom na učešće u upravljanju, ali su odvojene uloge menadžera i vlasnika. U tim preduzećima menadžerska struktura je sastavljena od menadžera resornog tipa ili menadžera prvog, drugog i trećeg nivoa, pri čemu je na vrhu, sa najvišim stepenom ovlašćenja i odgovornosti tzv. top menadžer.³⁹³ *Top menadžer* se bavi strategijom i vizijom te kompanije, te je neophodno da, pored znanja i radnog iskustva, poseduje osobine vrhunskog koordinatora i komunikatora da bi mogao da objedini i koordinira mnoštvo raznih delatnosti koji obezbeđuju uspeh preduzeća na tržištu. On ima ulogu da „nadgleda kompleksnu jedinicu, ima odgovornost za ukupne rezultate bilo preduzeća u celini ili njegovih divizionu (strateških poslovnih jedinica).“³⁹⁴ Top menadžeru u tome pomažu tzv. funkcionalni menadžeri³⁹⁵, odnosno menadžeri za određene resore (komercijalne, finansijske, razvojno - istraživačke, marketinške, tehničke, itd.). Top menadžeri imaju veliku ulogu kod primene **Mek Kinsijevog (Mc Kinsy) modela** koji je nastao u okviru konsultanskog preduzeća *McKinsey & Company*. Uspešnost se ostvaruje postizanjem povezivanja i koordinacije 7S - sedam potrebnih činilaca i koordinacijom njihovog delovanja:

---

³⁹¹ Isto, str. 140, 144-145.

³⁹² Isto, str. 24.

³⁹³ Šunje, Aziz. (2002). *Top menadžer – vizionar i strateg*. Sarajevo: Tirada.

³⁹⁴ Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu, str. 24.

³⁹⁵ Isto, str. 24: „Funkcijski menadžeri je zadužen za samo jedno poslovno područje, jednu funkciju. Razlikuju se menadžeri proizvodnje, finansijski menadžeri, menadžeri istraživanja i razvoja, marketing menadžeri, itd.“

- Strategy (strategija),
- Structure (struktura),
- Systems (sistem),
- Style (stil),
- Staff (saradnici),
- Skills (sposobnosti, veštine, znanje, ne samo pojedinca, već i preduzeća kao subjekta),
- Shared Values (zajedničke vrednosti).³⁹⁶

Top menadžer ima ulogu da svih sedam „S“ održava u ravnoteži, odnosno da navedeni činioci budu u funkcionalnom odnosu.

Menadžeri srednjeg nivoa obuhvataju više nivoa menadžmenta u okviru jednog preduzeća. „Menadžeri na ovom nivou su odgovorni za poslovanje odeljenja, sektora, službi u preduzeću, tj. oni odgovaraju za druge menadžere i izveštaj podnose višim menadžerima.“³⁹⁷ Oni imaju ulogu da posreduju između konkretnih izvršilaca određenih poslova i menadžera viših nivoa.

Menadžeri prve linije imaju ulogu da „koordiniraju rad neposrednih izvršilaca.“³⁹⁸ To je najniži nivo menadžmenta, jer imaju najniži nivo odgovornosti za rad drugih ljudi.

U ovom delu rada ukazaćemo na različita shvatanja o *potrebnim znanjima i veštinama menadžera na različitim nivoima*. **Ranko Orlić** smatra da u različitim definicijama menadžmenta postoje „...četiri ključna elementa u odnosu na to šta bi menadžer trebalo da zna i šta bi trebalo da bude kadar da radi. To su: (1) menadžersko znanje - šta menadžer treba da

---

³⁹⁶ Wehrich, H., Kootz, H. (1998). *Menadžment*, X izdanje, Zagreb: Mate, str. 48-49: „*Strategija*: Sustavno djelovanje i alokacija resursa u svrhu postizanja ciljeva kompanije; *Struktura*: Organizacijska struktura i odnos vlasti i odgovornosti; *Sustavi*: Procedure i procesi poput informacijskih sustava, procesa proizvodnje, proračunskih i kontrolnih procesa; *Stil*: Način na koji se uprava ponaša i zajednički troši vreme da bi se postigli organizacijski ciljevi; *Osooblje*: Ljudi u poduzeću i njihovo uklapanje u organizacijsku kulturu; *Zajedničke vrednosti (nadređeni ciljevi)*: Vrijednosti koje su zajedničke pripadnicima organizacije; *Vještine*: Uočljive sposobnosti poduzeća.“

³⁹⁷ Isto.

³⁹⁸ Isto.

zna o organizaciji, poslu, procedurama, itd; (2) menadžerske veštine; (3) menadžerski stavovi; (4) menadžerski stil.³⁹⁹ Dakle, menadžeri su pojedinci ili određena grupa zaposlenih sa stručnim kvalifikacijama i specijalizacijama za određene oblasti, a posebno u oblasti medija sa ulogom da upravljaju određenim procesima i odnosima u preduzećima. Menadžeri ostvaruju snažnu ulogu na interno okruženje i na menadžment u promenljivom okruženju.⁴⁰⁰ Menadžeri treba da raspolazu najpotrebnijim opštim, stručnim i specifičnim znanjima i specifičnim sposobnostima zapažanja, pamćenja i koncentracije i brzog reagovanja, a posebno u slučajevima terorističkih napada. Osim toga, menadžeri treba da poseduju veštine u komunikaciji i harizmu koja je neophodna za sticanje poverenja, izvornog autoriteta i vođenje. Na osnovu toga, uloga različitih nivoa menadžera je da omoguće dalji razvoj preduzeća tako što će omogućiti da se ostvaruju funkcije planiranja, organizovanja, vođenja i kontrole i „napora svih članova organizacije i korišćenja svih organizacionih resursa kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi organizacije.“⁴⁰¹

Tabela 4: Uloga menadžera

Nivo menadžera	Funkcije			
	Planiranje	Organizovanje	Vođenje	Kontrola
Top menadžeri	28%	36%	22%	14%
Srednji	18%	33%	36%	15%
Niži	15%	24%	51%	10%

³⁹⁹ Orlić, Ranko. (2005). *Kadrovski menadžment*. Beograd: Zoran Damjanović i sinovi, str. 279.

⁴⁰⁰ Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu; videti menadžment internog okruženja, str. 98-105; menadžment u promenljivom okruženju, str. 115-116.

⁴⁰¹ Erić, Dejan. (2000). *Uvod u menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet - Viša škola za sportske trenere - Čigoja štampa, str 21.

Na osnovu prikazane tabele 4, menadžeri obavljaju raznovrsne uloge za koje su im potrebna razna znanja i veštine. O tome postoje različita shvatanja. Prema **Robertu Kacu** (Robert Katz), menadžeri treba da poseduju sledeća znanja i veštine, i to tehnička, humanistička, i konceptualna, dok **Čarls Samer** (Charles Summer) ističe funkcionalne činioce koje su deo obavljanja posla, zatim sistemske, neophodne za upravljanje sistemom i znanja neophodna za obavljanje tzv. situacione analize.⁴⁰² Dakle, prema različitim autorima menadžeri mogu uspešno da izvršavaju svoje poslove ako poseduju potrebna znanja i veštine predviđanja, vođenja poslovnih pregovora, sposobnost izgradnje timova, sposobnosti komuniciranja, itd.

Odluke menadžmenta su uvek određene nadležnostima i ovlašćenjima menadžera, a odluke mogu biti poslovne, proizvodne, organizacijske, tehničke, tj. preduzetne ili resorne. Međutim, u uslovima pretnje ili izvođenja terorističkog napada, kada nema dovoljno informacija, menadžer teško može doneti efikasnu odluku. Prema **profesoru Želimiru Kešetoviću** „u kriznim situacijama mora hitno da se donese ispravna odluka, čiji je cilj zaustavljanje ili barem umanjivanje gubitaka ljudskih života i/ili materijalnih resursa, zaštita kritične infrastrukture od koje zavisi funkcionisanje države i društva, odnosno pojedinih organizacija i zbrinjavanje stradalih.“⁴⁰³ Pored toga, menadžer ima veliku odgovornost da donese ispravnu odluku u kriznoj situaciji jer od toga „zavisi dalji tok događaja i dimenzije njegovih posledica. Sve to, uz često prisutne teške moralne nedoumice, za donosioce odluka predstavlja ozbiljan profesionalni izazov, ali i izuzetno stresnu situaciju u psihološkom i etičkom smislu.“⁴⁰⁴

Avakumović i drugi autori upozoravaju da nije izvodljivo da se preduzeća, odnosno poslovno proizvodni sistemi - PPS pripreme za sve vrste kriznih situacija, ali je moguće da se identifikuju potencijalni činioci predstavljaju najveće pretnje i koji treba da imaju prioritet u preventivnim planovima, odnosno u planovima kriznih operacija. Ovi autori smatraju da je uloga menadžera „ključna jer on motiviše, kordinira i nadgleda. On mora biti upozoren i upoznat sa različitim kombinacijama činilaca koji mogu prouzrokovati krizu u PPS-u. On treba stalno da traži prilike i mogućnosti da smanji i eliminiše rizik ovih činilaca. Potrebno je krizni

---

⁴⁰² Isto, str. 73-75.

⁴⁰³ Kešetović, Ž., Đorđević, I. (2011). Specifičnosti kriznog odlučivanja. Beograd: *Vojno delo*, str. 344.

⁴⁰⁴ Isto.

menadžment prevesti u praktične, smislene i razumljive programe.⁴⁰⁵ Autori predlažu da menadžeri prate i primenjuju zakonske propise i standarde, i da ostvare saradnju sa medijima. Takođe, oni predlažu da menadžeri naprave skalu verovatnoće izbijanja krize, prema kojima treba odgovoriti na pitanje koliko je kriza verovatna.

Skala verovatnoće obuhvata odgovore da je kriza:

- 0 - nemoguća, u osnovi nema šanse da se dogodi,
- 1 - skoro nemoguća,
- 2 - mala verovatnoća,
- 3 - moguća,
- 4 - više nego moguća (dešava se konkurentima, odnosno u sličnim kompanijama),
- 5 - veoma moguća (moguće da se već ranije događala u kompaniji; upozoravajući znaci su evidentni).⁴⁰⁶

Osim toga, Avakumović i drugi autori predlažu petostepenu skalu odgovora na pitanje koliko štete određena kriza može da nanese. Predloženi odgovori su:

- 0 - nema štete ni ozbiljnih posledica,
- 1 - malo oštećenje koje se može lako popraviti, nedovoljno ozbiljno da privuče pažnju medija,
- 2 - izvesna šteta, mala šansa za medijsko interesovanje,
- 3 - značajna šteta ali nije glavna tema medija,
- 4 - značajna šteta koja je predmet medija,

---

⁴⁰⁵ Avakumović, Č., Avakumović, J., Milinković, S. (2010). Krizni menadžment u poslovno proizvodnim sistemima. U: N. Živanović (Izdavač) *Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija - Menadžment 2010*. Beograd: Fakultet za industrijski menadžment, str. 384.

⁴⁰⁶ Isto, str. 385.

5 - razarajuća šteta, na naslovnim stranama i udarnim vestima, može uništiti organizaciju.⁴⁰⁷

Na osnovu toga, najveća uloga menadžera je u prevenciji i pripremi za krizu, a u narednom poglavlju razmatraćemo principe kriznog menadžmenta.

7.4. Principi kriznog menadžmenta

Oko principa menadžmenta, kao i principa kriznog menadžmenta, postoje različita shvatanja. **Profesor Dejan Erić** ukazuje da je **Danijel Kreg MekKalum** (1815-1878) oformio neke trajno važeće principe menadžmenta kao što su:

- „- Pravilna podela obaveza i odgovornosti;
- Postojanje autoriteta koji će biti sposoban da izvrši postavljene zadatke i odgovornosti;
- Definisane pravne načine da se utvrdi da li su obaveze izvršene u potpunosti;
- Najhitnije izveštavanje o svim povredama dužnosti, što treba da omogući da se „zlo“ odmah ispravi;
- Informacije koje se dostavljaju sistemom dnevnog izveštavanja i provera, treba da budu takve da ne dovedu u neprilike glavne službenike, niti da umanje njihov ugled pred podređenim službenicima;
- Prihvatanje takvog sistema kao celine, koji neće omogućiti glavnom upravniku (železnice) samo da otkrije grešku, već i da u najkraćem roku identifikuje prekršioca.“⁴⁰⁸

Prema **Hajnu Vajrihu** (Heinz Weihrich) i **Haroldu Kuncu** (Harold Koontz) postoji pet principa menadžmenta, a to su:

---

⁴⁰⁷ Isto.

⁴⁰⁸ Erić, D. (2000). *Uvod u menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet - Viša škola za sportske trenere - Čigoja štampa, str. 104-105.

- „1. Znanost (organizirano znanje);
2. Postizanje sklada u skupnom delovanju umesto nesklada;
3. Postizanje saradnje među ljudskim bićima umesto haotičnog individualizma;
4. Rad da bi se ostvario maksimalan a ne ograničen output;
5. Maksimalan razvitak svih radnika radi prosperiteta njih samih i kompanije.“⁴⁰⁹

Nasuprot tome, **Džejms A. F. Stoner** i koautori, navode četiri osnovna principa:

- „1. Razvoj prave nauke o menadžmentu, po kojoj bi se odredio najbolji metod za obavljanje svakog zadatka;
2. Naučno odabiranje radnika, tako da svaki radnik bude odgovoran za onaj zadatak koji mu najbolje odgovara;
3. Naučno obrazovanje i usavršavanje radnika; i
4. Prisna i prijateljska saradnja između rukovodstva i radne snage.“⁴¹⁰

Na osnovu navedenih principa, njihovi ciljevi odnose se na povećanje profita, produktivnosti i efikasnosti u poslovanju, kao i smanjenje troškova proizvodnje, uz racionalni rad zaposlenih, i drugo. **Stoner** i koautori u delu *Menadžment* smatraju da: „Veća produktivnost je mogla da se obezbedi jedino povećanom efikasnošću radnika.“⁴¹¹ Takođe, **Frederik V. Tejlor**, **Henri L.Gantt** i **Frenk i Lilian Gilbert** osmislili su nekoliko principa menadžmenta. **Henri Gantt** (Henry L.Gantt, 1861-1919) je osmislio *sistem stimulacije*⁴¹², koji pojednostavljeno izgleda ovako: postoje određeni poslovi koje radnik treba da obavi u jednom danu, tj. dnevna norma ili dnevni radni zadatak radnika, za čije izvršenje sledi određena zarada. Najveći njegov doprinos su tzv. Gantove tabele.⁴¹³

---

⁴⁰⁹ Weihrich, H., Kootz, H. (1998). *Menadžment*, X izdanje, Zagreb: Mate, str. 33.

⁴¹⁰ Stoner, Džejms A.F., Friman, Edvard R., Gilbert, Daniel R. Jr. (2002). *Menadžment*. Beograd: Želnid, str. 30.

⁴¹¹ Isto.

⁴¹² Isto, str. 31.

⁴¹³ Isto.

U ovom delu rada neophodno je da ukažemo na doprinos **H. Fajola** koji je osmislio nekoliko *principa menadžmenta*.⁴¹⁴ To su sledeći principi:

1. Podela rada odnosno specijalizacija za obavljanje određenih poslova u procesu rada.
2. Autoritet menadžera, delegirani koji podrazumeva njegovo pravo (ovlašćenje) da naređuje, ali i izvorni, autohtoni autoritet koji proističe iz svojstva ličnih osobina menadžera, a koji obezbeđuju izvršavanje naređenja menadžera.
3. Disciplina, koja se ostvaruje kao izvršavanje pravila organizacije na osnovu ugovora između poslodavca i zaposlenih.
4. Jedinstvo komandovanja, što se realizuje kroz praksu jedan naredbodavac - jedan izvršilac (izvršilac dobija naloge samo od jednog naredbodavaca).
5. Jedinstvo usmeravanja, koje se ostvaruje kroz donošenje jedinstvenog plana organizacije, kao i jednog nadležnog menadžera za grupe delatnosti usmerenih istom cilju.
6. Podređenost individualnih interesa opštim interesima kompanije. Potrebno je da menadžment usaglasi pojedinačne i posebne interese sa interesom kompanije.
7. Nagrađivanje i način plaćanja prihvatljivi za kompaniju u zaposlene u njoj.
8. Centralizacija upravljačkih funkcija je koncentracija upravljačkih ovlašćenja odlučivanja u malom broju nosilaca najviših funkcija. Procesi rada i upravljanja zahtevaju prave, funkcionalne stepene centralizacije.
9. Hijerarhija, što podrazumeva sistem nadređenosti od vrha ka nižim nivoima odnosno stepene organizacijske podređenosti izvršilaca i menadžera do top menadžera.
10. Red - pravi čovek na pravom mestu.
11. Pravičnost podrezumeva uvažavanje vazećih kriterijuma pravde u odnosima menadžera i izvršilaca.

---

⁴¹⁴ Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu; str. 39; Weihrich, H., Kootz, H. (1998). *Menadžment*, X izdanje, Zagreb: Mate, str. 38-39.

12. Stabilnost zaposlenja - sprečavanje previsoke fluktuacije.

13. Inicijativa svih zaposlenih u planiranju i izvršavanju planova ali uz ostvarivanje uloge menadžera.

14. Korporativni duh - osećaj jedinstva i timski rad.

Na osnovu navedenih principa menadžmenta, u kriznom menadžmentu neophodno je da konstatuje stanje unutar preduzeća i stanje u okruženju, da se upoređuju promene stanja u odnosu na prethodni period (kratkoročni, srednjeročni i dugoročni). Zatim je potrebno da se uradi procena budućih stanja i procesa, i da se donose odgovarajuće odluke u kriznim situacijama.

7.5. Plan kriznih operacija

U društvenim naukama se teško postiže saglasnost oko definisanja određenih pojava i procesa, te tako postoje različita shvatanja šta su to mediji, terorizam i drugo. Međutim, većina autora je saglasna da plan predstavlja proizvod planiranja. Krizni plan treba biti detaljan i sveobuhvatan tako da bi se mogle „predvideti katastrofe koje se mogu dogoditi tokom noći, kao i one tokom radnog vremena, pa čak i vikendima ili onda kada su zaposleni odsutni tokom praznika. Plan mora biti opsežan, poverljiv i otporan na nepredviđene udare i izazove.“⁴¹⁵ Takođe, mnogi autori ističu da planiranje zavisi od prethodno definisanih ciljeva preduzeća. Prema **Hajnc Vajrihu** (Heinz Weihrich) i **Haroldu Kuncu** (Harold Koontz) „Svaki plan i svi njegovi prateći planovi trebali bi pridonositi ostvarenju svrhe i ciljeva preduzeća. (...) Efikasnost plana se odnosi na stepen do kojeg on ostvaruje svrhu ili ciljeve, (...) na njegov doprinos svrsi i ciljevima u poređenju s troškovima i drugim činiocima potrebnim za njegovo formulisanje i izvođenje.“⁴¹⁶ Slično smatraju **Dž. Šehić** i **Z. Rahimić** prema kojima proces planiranja čine:

---

⁴¹⁵ Mihaljević, B., Mihalinić, M. (2011). Važnost i uloga interaktivne komunikacije u kriznom upravljanju. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 227.

⁴¹⁶ Weihrich, H., Kootz, H. (1998). *Menadžment*, X izdanje, Zagreb: Mate, str. 119-121

- „1. selekcija, izbor misije preduzeća i njegovih glavnih ciljeva;
2. analiza vanjskog okruženja preduzeća da bi se identifikovale prilike i prijetnje;
3. analiza internog okruženja u cilju identifikacije snaga i slabosti;
4. selekcija strategije na bazi SWOT analize; i
5. implementacija strategije.“⁴¹⁷

Postoje mnogobrojne klasifikacije planova. Prema trajanju nekog plana, razlikujemo *dugoročne* (preko pet godina), *srednjeročne* (dve do tri godine), *jednogodišnje*, *polugodišnje*, *kvartalne* (*tromesečne*), *mesečne*, *nedeljne*, *dnevne*, itd. Na osnovu kriterijuma predmeta plana, razlikujemo *poslovne* koji su usmereni na radne procese preduzeća. Takođe možemo razlikovati planove prema obuhvatu sadržaja, pa tako imamo *planove preduzeća* i *planove pojedinih jedinica preduzeća*. Kao posebnu vrstu parcijalnih planova izdvajamo *plan kriznih operacija* ili *plan za određeni resor* koji se iskazuju kao posebni planovi, ali i kao sastavni delovi planova preduzeća i organizacionih jedinica. Svi navedeni planovi moraju biti u funkcionalnoj saglasnosti.

Petar Jovanović smatra da se srednjeročni planovi odnose na periode duže od pet (5) godina, i da su to osnovni planovi razvoja preduzeća, a da oni sadrže:

- „ciljeve i zadatke u vezi sa razvojem i modernizacijom proizvodnje, razvojem kapaciteta i tehnologije;
- način organizovanja primenjenih i razvojnih istraživanja i korišćenja njihovih rezultata;
- ciljeve i zadatke u vezi sa poboljšanjem efikasnosti poslovanja;
- ciljeve i zadatke u vezi sa obezbeđenjem kadrova, podizanjem radnog i stvaralačkog potencijala radnika i obrazovanjem i stručnim obrazovanjem;

---

⁴¹⁷ Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu; videti menadžment internog okruženja, str. 96.

- ciljeve i zadatke u vezi sa ostvarivanjem potrebnih uslova za realizaciju proizvodnje, u pogledu nabavke potrebnih sirovina, materijala i energije;
- ciljeve i zadatke u vezi sa obezbeđenjem potrebnih uslova na domaćem i inostranom tržištu prodaje;
- ciljeve i zadatke u vezi sa finansijskim uslovima i odnosima, u pogledu cena i uslova razmene, kredita i kreditnih uslova i drugo;
- ciljeve i zadatke u vezi sa poboljšanjem organizacije, upravljanja i informatike;
- ciljeve i zadatke u oblasti zaštite i unapređenja radne i životne sredine, itd.⁴¹⁸

Osim toga, postoji podjela planova na strateške i operativne planove. *Strateški planovi* su dugoročni i predstavljaju „ukupan sistem koji je okrenut u pravcu kontinuiranih promena u spoljnom svetu koji treba da proizvedu željene rezultate shodno tim promenama. To je sistem koji se ostvaruje dan za danom, godina za godinom.“⁴¹⁹ *Operativni planovi* su izvedeni iz strateških i u većini preduzeća postoje mnogi operativni planovi koji čine jedan usklađen sistem. Na primer, operativni planovi su plan kriznih operacija ili finansijski plan. Dakle, na osnovu strateškog plana, menadžment donosi operativne planove o proizvodnji, finansijama ili o kriznim operacijama. U operativnim kratkoročnim planovima se razrađuju delovi godišnjeg plana na polugodišnje, tromesečne, mesečne, nedeljne ili dnevne planove.

Planiranje, odnosno izrada plana, uključujući i plan kriznih operacija je složen proces. Top menadžer, sa svojim pomoćnicima, odlučuje da se počne sa izradom planova, na osnovu ciljeva preduzeća.⁴²⁰ Dalje, u velikim preduzećima postoje odeljenja koja se bave planiranjem i razvojem sa stručnjacima i menadžerom na čelu, i oni izrađuju predlog generalnog plana, na osnovu koncepta plana top menadžera. Kada top menadžer usvoji predlog generalnog plana, obaveštavaju se nadležni menadžeri i taj plan se dalje razrađuje po segmentima. Ukoliko dođe do odstupanja od izvršavanja plana, neophodno je uraditi reviziju planova gde je važno utvrditi da li je odstupanje posledica greške u planiranju (nesistematičnost i nerealnost plana; nesinhronizovanost međuzavisnih planova, itd.), ili je posledica greške u izvršavanju plana.

---

⁴¹⁸ Jovanović, Petar. (2004). *Menadžment – Teorija i praksa*. Beograd, str. 77-78.

⁴¹⁹ Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu, str. 95-96.

⁴²⁰ Šunje, A., (2002). *Top menadžer – vizionar i strateg*. Sarajevo: Tirada.

Pre izrade plana kriznih operacija, najefikasnija stvar u prepoznavanju krize je izrada preventivnog plana, na osnovu nekih zajedničkih karakteristika kriza. Iako se mnoge krize ne mogu predvideti, ne znači da ne treba uraditi preventivne planove. **Branko Mihaljević** i **Martina Mihalinić** smatraju da preventivni plan kriznih operacija ima sledeće elemente:

- „Plan izveštavanja, u kojem je propisano ko koga mora informisati kada dođe do krizne situacije.
- Određivanje odgovornih osoba za odnose s medijima. U kriznoj situaciji se ne sme dogoditi da PR menadžer bude nedostupan.
- Informativni materijal (opis proizvodnih linija, proces proizvodnje, opis proizvoda) mora biti isto tako pripremljen kao i saopštenja za javnost, koja se dodatno mogu dopunjavati u odnosu na vrste kriza.
- Održavanje redovnih treninga koji će osigurati uigravanje zaposlenih, ali i njihovo testiranje i proveru. Treninzi treba da daju odgovore na pitanja jesu li zaposlenici, koji su zaduženi za komunikaciju tokom krize, sposobni da pravovremeno i ispravno reaguju. Potrebno je obučiti zaposlene koji će primenjivati plan komunikacija i uvežbavati mere koje se obavezno moraju sprovesti. Ovo uključuje pre svega top menadžment, kao i zaposlene zadužene za komunikaciju sa medijima.⁴²¹

Na osnovu toga, plan kriznih operacija je operativni plan čiju strukturu čine:

- ciljevi preduzeća, subjekti koji će raditi na ostvarivanju plana;
- sredstva za ostvarivanje plana;
- efekti ostvarivanja plana kao i kontrola ostvarivanja plana.

Dakle, za složeni proces savladavanja i prevazilaženja krizne situacije značajno je sledeće:

---

⁴²¹ Mihaljević, B., Mihalinić, M. (2011). Važnost i uloga interaktivne komunikacije u kriznom upravljanju. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 226-227.

a) opažanje, razumevanje i proučavanje karakteristika činjeničnog stanja kriznog područja;

b) proučavanje uzroka i posledica (teroristički napad, broj poginulih i ranjenih, materijalna šteta);

c) utvrđivanje metode rada za savladavanje krizne situacije (interesi društva, uslovi za povećanje životnog standarda i društvenog razvoja, i drugo);

d) formiranje stručnih timova u kojima su upravljači rukovođeni javnim interesima, radi otklanjanja ili suzbijanja pretnje od širenja krize;

e) kontrola kriznih situacija;

f) rešavanje krizne situacije i uspostavljanje mira (uslovi za razvoj društva i procese integracije).

Kriznim planiranjem se definišu „procedure osmišljene kako bi se savladao svaki realistični problem.“⁴²² Shodno tome, etape plana kriznih operacija odnose se na pripreme za izradu plana, procenu kriznih operacija i izradu plana:

1) Pripreme za izradu plana obuhvataju: odluke o karakteristikama plana, poređenje obaveštenja iz raznih izvora, evidenciju događanja u aktuelnom periodu u kome se izvršavao prethodni plan;

2) Procene kriznih operacija na osnovu prognoze kretanja u određenoj oblasti, podrazumeva procenu raspoloživih obaveštenja i saznanja (o stanju i tendencijama), proučavanje i istraživanje tendencija koje su se već manifestovale i onih koje će se verovatno manifestovati, izrada skala procene i drugo.

3) Izrada plana kriznih operacija odnosi se na proveru koncepta generalnog plana; proučavanje primedbi i sugestija na koncept tog plana i izrada predloga plana kriznih operacija.

Kod izrade plana kriznih operacija može doći do određenih problema koji se odnose na karakteristike krizne situacije, nepotpune i neproverene informacije, promenljivost situacije čiji

---

⁴²² Isto, str. 227.

je izvor izvan kontrole preduzeća, nepredvidljivim događajima u određenom preduzeću, usled panike, konfuzije zaposlenih, i drugo.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Terorizam predstavlja najveću pretnju ugrožavanja bezbednosti država, regiona i međunarodne bezbednosti od kraja 20. veka do danas. Međutim, još uvek ne postoji saglasnost naučnika ni mnogih međunarodnih organizacija o definiciji terorizma. Ukazali smo na doprinos definisanja terorizma relevantnih akademskih i administrativnih definicija terorizma od Ujedinjenih nacija, NATO, kao i na Smernice Evropske unije o ljudskim pravima i borbi protiv terorizma, i drugih organizacija. Takođe, razmatrali smo elemente terorizma oko kojih postoji saglasnost mnogih naučnika, i ukazali smo na razlikovanje terorizma od srodnih fenomena kao što su teror, gerila, nasilje, pretnja, upotreba sile, i drugi. Klasifikacija terorizma je prikazana prema različitim kriterijumima, kao što su ideološki motivisan terorizam, odnosno levičarski i desničarski, etno - separatistički, religijski terorizam, i drugi. Dakle, terorizam je prema širem shvatanju naziv za metod političke borbe za koju je karakteristična sistematska upotreba nasilja radi zastrašivanja protivnika, gde mediji imaju značajnu ulogu.

Pojam medija se danas često koristi, ali postoje različita shvatanja o značenju medija i masovnih medija, posebno zbog visokog stepena tehnološkog razvoja i globalizacije. Mediji su

veoma složen pojam pod kojim podrazumevamo sredstvo javnog informisanja i sredstvo javnog komuniciranja. Pre stotinu godina od prve upotrebe radio aparata, kasnije sa razvojem televizije, novih medija i interneta, osim funkcije informisanja i obaveštavanja javnosti, mediji su imali i funkciju obrazovanja, zabave ali i uticaja na društvo. Uticaj medija na društvo, odnosno na publiku doveo je do nastanka masovne komunikacije, masovnog društva u uslovima globalizacije, ali i manipulacije. Pod pojmom stari tj. tradicionalni mediji podrazumevaju se svi mehanizmi indirektno komunikacije koji su prethodili internetu i digitalnoj revoluciji, a to su štampa, radio i televizija. Glavna karakteristika starih, tj. tradicionalnih medija je vertikalna odnosno jednosmerna komunikacija. Većina tradicionalnih medija, odnosno štampani mediji i radio, prilagodili su se internet okruženju i pokrenuli su svoja veb izdanja, ali i svakodnevno prate trendove na novim medijima. S obzirom da tradicionalni mediji nisu istovremeni i interaktivni, što su neke od glavnih prednosti društvenih medija, taj nedostatak urednici pokušavaju da nadomeste koristeći nove medije kao izvor informisanja. Na taj način novi mediji uzimaju učešće u kreiranju sadržaja tradicionalnih medija i ugrožavaju ulogu profesionalnog novinarstva. Tradicionalni mediji u Srbiji još uvek su dominantni u informisanju i kreiranju javnog mnjenja, ali sve češće reakcije tradicionalnih medija na dešavanja na novim medijima ukazuju na njihovo učešće u kreiranju sadržaja.

Novi mediji su nastali krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka, kada je pokrenut novi internet servis, što predstavlja treću medijsku revoluciju poznatu kao digitalna revolucija. Novi mediji predstavljaju dvosmerne komunikacijske platforme i aplikacije zasnovane na onlajn umrežavanju. U nove medije ubrajamo internet forume, društvene mreže na internetu (Fejsbuk, Instagram i druge), zatim blogove, mikroblogove (Tviter, Tumbler, i druge), servise za razmenu multimedijalnih sadržaja (Jutjub, Fliker, itd.), sajtove za recenzije (Amazon i Tripadvajzer) na kojima korisnici i/ili urednici sajta mogu postavljati svoje utiske o proizvodima i uslugama, kao i tzv. virtuelne svetove (na primer, Sekond lajf). Bitne karakteristike novih medija su promena aktera u komunikaciji i pojava građanskog novinarstva, reorganizacija redakcija i amaterizacija novinarstva, jer su danas građani postali i kreatori (pošiljaoci) informacija. Takođe, to je i primena novih tehnologija koje su omogućile da se informacije istovremeno prenose širom sveta preko tradicionalnih i novih medija. To dovodi i do promene sadržaja novih medija i konvergentnosti medija, odnosno informacija se preuzima sa jednog medija, prilagođava i prenosi na nekom drugom mediju. Internet omogućava komunikaciju putem društvenih mreža, blogova, mikroblogova, internet

forumu i virtuelnih svetova, i drugo. Na osnovu rezultata istraživanja o upotrebi informaciono - komunikacionih tehnologija od strane domaćinstava i preduzeća u 2018. godini, sedam od deset osoba u Srbiji koristilo je internet u poslednja tri meseca. Prema tom istraživanju, gotovo sva domaćinstva, 99 odsto, imaju TV, a mobilni telefon 93 odsto. Takođe, televizija je kao dominantan izvor informisanja više zastupljena kod starijih i onih koji imaju niži nivo obrazovanja, dok se mlađi više informišu preko internet izdanja medija.

I kod starih, odnosno tradicionalnih, i kod novih medija primenili smo model komunikacije Harolda Lasvela u kome se navodi ko je pošiljalac, šta je poruka, koja je vrsta medija preko koje se šalje poruka, ko je recipient, odnosno ciljna grupa kojoj je namenjena ta poruka, i koji je efekat te poruke. U delu rada koji se odnosi na elektronske medije, razmatrali smo shvatanja Teodora Adorna, Pola Lazarsfelda i Roberta Mertona. Prema Adornu, nemačkom filozofu i predstavnik *Kritičke teorije* u okviru Frankfurtske škole, televizija ima višeslojnu strukturu sa raznovrsnim stepenima manifestnosti ili skrivenosti koje koristi masovna kultura kao tehnološko sredstvo upravljanja publikom. Od sredine 20. veka sa razvojem medija, a posebno televizije, mnogi teoretičari kao što su Pol Lazarsfeld, Adorno, Robert Merton, Harold Lasvel, a kasnije Elaja Kac i Jozef Kapler i drugi, proučavali su uticaj masovnih medija na formiranje i promene javnog mnjenja, kao i na formiranje stavova, vrednosti i motivacija ljudi. Oni su posebno istraživali mogućnosti manipulacije medija da neprimetno nametnu određeni stav, mišljenje, verovanje i motivaciju, pored primarnih društvenih agenasa kao što su to porodica, škole i neposredno okruženje određene društvene grupe.

Kritički smo proučavali različite definicije manipulacije koja predstavlja smišljen, sistemski i kontrolisan postupak ili skup postupaka pomoću kojih manipulator, koristeći simbolička sredstva, u za njega pogodnim psihosocijalnim uslovima odašilje u masu preko sredstva komunikacije određene poruke. Takođe, razmatrali smo odnos manipulacije i medija, jer su mediji moćno sredstvo komunikacije, ali i manipulacije. Oni svojim tananim mehanizmom utiču na dispozicije ponašanja pojedinaca i masa. Naročito je moguće suptilnom porukom neosetno navesti publiku da prihvati određene stavove, navike, verovanja, mišljenja, sudove i sl. Najčešće se to čini uz pomoć nagovarajućih komentara. U ovom delu rada razmatrali smo tehnike i vrste medijske manipulacije. Emotivna manipulacija odnosi se na volju, emocije i vrednosne stavove pojedinaca i društvenih grupa, a tehnike se odnose na

manipulaciju strahom, primenu pojednostavljenih poruka, ponavljanje, demagogiju, estetizaciju i slično. Preterivanje sa jezičkim stilom je tehnika manipulacije sa ciljem da se prikrije nedostatak argumenata. Ukazali smo da manipulacija strahom znači upotrebu reči ili dela sa ciljem zastrašivanja. Nažalost, iako živimo u 21. veku, mnogi ljudi u svetu su izloženi ovom vidu manipulacije. Racionalna manipulacija zasniva se na racionalnim osobinama ljudi, a tehnike kojima se ostvaruje su dezinformisanje, stvaranje zablude, iskrivljena slika, eufemizmi i drugo.

U ovom delu rada ukazali smo na istraživanja o medijskom manipulaciji Entoni Gidensa, Majkla Džetera, Noama Čomskog i britanskog teoretičara medija Denisa Mek Kvajla. Na osnovu istraživanja koja su vršena u pokušaju da se proceni stepen uticaja televizije na ljude, Entoni Gidens, britanski sociolog, i Majkl Džeter, australijski stručnjak za medije, posebno izdvajaju dve teme istraživanja o uticaju televizije, a to su uticaj na stepen nasilja i kriminala u društvu kao i prirodu televizijskih vesti. Shvatanje o medijskoj manipulaciji radi ostvarenja ekonomskih i političkih interesa podržavaju Noam Čomski i britanski teoretičar medija Denis Mek Kvajl. Izveštavanja o terorizmu uzrokuju nove teroističke napade, odnosno mnogi se teroristički napadi imitiraju. Pomenuti australijski stručnjak za medije Majkl Džeter istraživao je vezu između medija i terorizma tako što je 61.000 teroristički napad poredio sa izveštavanjem američkog Njujork tajmsa u više od 200 zemalja u periodu od 1970 do 2012. godine. Prema tom istraživanju broj terorističkih napada je u korelaciji sa intenzivnim medijskim napisima.

Većina terorističkih organizacija vrši informisanje, propagandu i agitaciju preko svojih medija, kao što su novine, društvene mreže, ili internet. Na primer, teroristička organizacija Islamska država ima svoju novinsku agenciju pod nazivom *Amak (Amaq News Agency)*. Osim toga, ova novinska agencija podržava različite medije drugih terorističkih organizacija. U tehnike manipulacije od strane terorista, pored prethodno navedenih tehnika manipulacija, ubrajamo i manipulaciju sadržajem informacije, manipulaciju strahom i izazivanje panike, manipulaciju podelom na dobre i loše, manipulaciju sistemom vrednosti i manipulaciju životnim stilom, i druge. U ovom delu rada upozoravamo da je danas značajan uticaj terorizma na elektronske medije, jer putem medija i medijskog pritiska teroristi nastoje da utiču na proces političkog odlučivanja. Prvo, putem medija javnost je obaveštena da je izveden neki teroristički napad. Zatim, u većini terorističkih napada strada manji broj žrtava i materijalna šteta nije velika te terorističke organizacije putem medijskog pritiska nastoje da ostvare svoje ciljeve

zastrašivanja i izazivanja panike. Takođe, mnoge terorističke organizacije zloupotrebljavaju medije tako što daju izjave za medije i preuzimaju odgovornost za izvođenje terorističkog napada, sa ciljem širenja panike i straha kod stanovništva.

Savremene krize su kompleksne pojave koje predstavljaju odstupanje od normalnog odvijanja pojava i procesa usled događaja koji su drugačiji po prirodi, složenosti i dužini trajanja od uobičajenih. Pojam krize treba razlikovati od termina kao što su sukob tj. konflikt, rizik, sila i drugi. One nastaju na svim područjima društvenog života, a postaju očigledne tek kada nastanu određeni društveni poremećaji koji sprečavaju uobičajena kretanja. Pojam krize odnosi se na prelazne faze kada više nisu mogući normalni načini funkcionisanja, a određuje se i kao neočekivana i nepoželjna situaciju koja zahteva da hitno reagujemo kako bi se sprečila moguća pretnja, ili nemogućnosti određenog sistema da se spreči neki poremećaj. Dakle, kriza u užem smislu predstavlja svaki iznenadan prekid do tada kontinuiranog razvoja i situaciju koja označava zaokret odnosno odstupanje od uobičajenog toka određene pojave i procesa. Krize se pojavljuju na individualnom ili društvenom nivou. Na individualnom nivou one predstavljaju povećanu napetost, izloženost stresu, otežanu orijentaciju u vremenu i prostoru u procesu odlučivanja, odnosno predstavljaju promenu u uobičajenom funkcionisanju neke osobe. Na društvenom nivou, a posebno u političkim, ekonomskim, i društvenim odnosima, krize predstavljaju prekretnicu, odnosno bitnu promenu koja ometa normalan rad i izaziva druge, uglavnom negativne posledice. Nakon što je operativni deo suočavanja s krizom završen, nastaje svojevrsna bitka za značenja, odnosno tumačenja proteklog događaja, te mesta i uloge pojedinih aktera, lidera i njihovih organizacija u protekloj krizi. Upravljanje promenom i krizom podrazumeva da se postigne opšta saglasnost o pitanjima njenih uzroka, te o krivici i odgovornosti pojedinih njenih aktera.

U delu koji se odnosi na krizni menadžment u uslovima terorističkog napada, razmatramo različita određenja menadžmenta, kriznog menadžmenta, organizacije i principa kriznog menadžmenta, uloge menadžera i plana kriznih operacija. Na osnovu različitih shvatanja, menadžment je posebna naučna disciplina koja istražuje probleme upravljanja poslovima i društvenim sistemima. Menadžment podrazumeva hijerarhijsko organizovanje u poslovnom upravljanju, gde menadžeri imaju bitnu ulogu, što ćemo razmatrati u ovom delu rada. U kriznom menadžmentu veoma je važna hitnost delovanja i odlučivanja sa ciljem umanjenja gubitaka ljudskih života i materijalnih dobara, kao i zaštite infrastrukture.

Karakteristike kriznog menadžmenta odnose se na nespremnost, neizvesnost, vremenski pritisak, i neočekivanost. Osim toga, u menadžmentu situacije su često predvidive, a postoji čvrsta struktura i jasna podela funkcija u dužem vremenskom periodu. U kriznom menadžmentu, posebno u uslovima terorističkog napada, situacije su nepredvidive, te je neophodan plan kriznih operacija.

Za organizaciju kriznog menadžmenta bitne faze su sprečavanje i preduzimanje preventivnih mera, planiranje, odnosno priprema, odgovor na krizu, a nakon toga slede završetak krize, oporavak i donošenje zaključaka i predloga mera za buduće krize. Sprečavanje obuhvata aktivnosti koje se odnose na izbegavanje ili smanjenje verovatnoće mogućih gubitaka usled kriznih događaja. Kod planiranja u kriznom menadžmentu dodatno se preciziraju u planu kriznih operacija ovlašćenja i odgovornosti za postupke u kriznim situacijama i obezbeđivanje potrebnih resursa. Ukazali smo da je neophodno da se u kriznim situacijama donese ispravna odluka, čiji je cilj zaustavljanje ili barem umanjivanje gubitaka ljudskih života i/ili materijalnih resursa, zaštita kritične infrastrukture od koje zavisi funkcionisanje države i društva, odnosno pojedinih organizacija i zbrinjavanje stradalih. Ali u uslovima nejasnih okolnosti, u kojima nema dovoljno informacija, ili kada u kratkom roku pristižu brojne, ponekad i kontradiktorne informacije, veoma je teško doneti efikasnu odluku. U ovom delu rada razmatramo važna dokumenta, jer se u *Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije* navodi da terorizam predstavlja pretnju po bezbednost države, ali i po regionalnu i globalnu bezbednost. Terorizam kao najveća pretnja po bezbednost navodi se i u našem *Zakonu o vanrednim situacijama*. Međutim, terorizam se ne navodi u *Zakonu o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama* iz 2018. godine, koji je donet u cilju smanjenja rizika od katastrofa, prevencija i jačanje otpornosti i spremnosti pojedinaca i zajednice za reagovanje na posledice katastrofa, zaštite i spasavanja ljudi, materijalnih, kulturnih i drugih dobara. Dakle, neophodno je usaglašavanje novog *Zakona o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama* sa *Strategijom nacionalne bezbednosti Republike Srbije*.

Drugo, organizacija aktivnosti navedenih subjekata radi smanjenja rizika od katastrofa u Republici Srbiji realizuje se preko Repubičkog štaba za vanredne situacije, odnosno Nacionalne platforme za smanjenje rizika. Nasuprot tome, u okviru državnih organa Republike Srbije ne postoje pokušaji da se usaglase standardi o medijskom izveštavanju o terorizmu. To je neophodno promeniti i doneti smernice o medijskom izveštavanju o terorizmu kao i usaglasiti

to važno pitanje koje se danas različito reguliše u *Kodeksu novinara Republike Srbije* i *Etičkom kodeksu elektronskih medija*. Iako je *Kodeks novinara Republike Srbije - Uputstva i smernice* donet 2015. godine u okviru projekta UNESCO i uz podršku Evropske unije, ne postoje posebni standardi o medijskom izveštavanju o terorizmu. Umesto toga, značajna pažnja posvećena je izvorima informacija, što nije dovoljno. Slična nezainteresovanost postoji i kod naših medijskih kuća i novinarskih udruženja (*Udruženje novinara Srbije - UNS* i *Nezavisno udruženje novinara Srbije - NUNS*). Nasuprot tome, u našem *Etičkom kodeksu elektronskih medija Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM)* iz 2002. godine uređuje se izveštavanje medija o terorizmu i navodi se da su novinari dužni da obaveste policiju kada dobiju informaciju odnosno upozorenje o mogućem ugrožavanju ljudskih života. Medijsko izveštavanje o terorizmu je definisano u *Smernicama urednika* u okviru britanske medijske kuće BBC, gde se precizno navode vrednosti, principi i uputstva, kao i načini medijskog izveštavanja o zaštiti privatnosti, deci i omladini, kao i o kriminalu, ratu, nezgodama, terorizmu i borbi protiv terorizma. BBC ističe da savetodavne napomene u izveštavanju o terorizmu predstavljaju smernice o obrambenim i antiterorističkim informacijama koje, ako bi se emitovale mogle bi naneti štetu nacionalnoj bezbednosti. Dakle, potrebno je da se *Kodeks novinara Republike Srbije - Uputstva i smernice* obuhvati i medijsko izveštavanje usled terorizma koji predstavlja najveću savremenu pretnju po bezbednost, da se bolje uredi druge oblasti radi većeg poštovanja kulture i etike javne reči, zaštite prava i dostojanstva dece, žrtava zločina, i drugo.

Razmatrali smo ulogu top menadžera, kao i menadžera srednjeg i nižeg nivoa u narednom delu rada. U malim preduzećima, kao i u preduzećima u oblastima medija, vlasnik je najčešće i menadžer i to top menadžer (generalni direktor, itd.). U velikim preduzećima, koja su najčešće deoničarska, postoji složen sistem upravljanja, a menadžeri su najčešće deoničari, sa mogućim pravom na učešće u upravljanju, ali su odvojene uloge menadžera i vlasnika. U tim preduzećima menadžerska struktura je sastavljena od menadžera resornog tipa ili menadžera prvog, drugog i trećeg nivoa, pri čemu je na vrhu, sa najvišim stepenom ovlašćenja i odgovornosti tzv. top menadžer. Odluke menadžmenta su uvek određene nadležnostima i ovlašćenjima menadžera, a odluke mogu biti poslovne, proizvodne, organizacijske, tehničke, tj. preduzetne ili resorne. Međutim, u uslovima pretnje ili izvođenja terorističkog napada, kada nema dovoljno informacija, menadžer teško može doneti efikasnu odluku. Po pitanju plana kriznih operacija, uloga menadžera je ključna jer on motiviše, kordinira i nadgleda. Takođe, najveća uloga menadžera je u prevenciji i pripremi za krizu, jer on mora biti upozoren i upoznat

sa različitim kombinacijama činilaca koji mogu prouzrokovati krizu. U ovom delu rada prikazali smo petostepenu skalu verovatnoće o mogućnosti izbijanja krize.

Na osnovu navedenih principa menadžmenta, u kriznom menadžmentu neophodno je da se konstatuje stanje unutar preduzeća i stanje u okruženju, da se upoređuju promene stanja u odnosu na prethodni period (kratkoročni, srednjeročni i dugoročni). Zatim je potrebno da se uradi procena budućih stanja i procesa, i da se donose odgovarajuće odluke u kriznim situacijama. Top menadžer, sa svojim pomoćnicima, odlučuje da se počne sa izradom planova, na osnovu ciljeva preduzeća. Pre izrade plana kriznih operacija, najefikasnije u prepoznavanju krize je izrada preventivnog plana, na osnovu nekih zajedničkih karakteristika kriza. Iako se mnoge krize ne mogu predvideti, ne znači da ne treba uraditi preventivne planove. Kriznim planiranjem se definišu procedure osmišljene kako bi se savladao svaki realistični problem. Plan kriznih operacija je dokument koji je formalizovan i usvojen službeno donetom odlukom, u kojem su, na osnovu predviđanja, artikulisane radnje koje treba obaviti da bi se ostvarili određeni ciljevi. Stoga je plan dokument koji obavezuje, usmerava i služi kao merilo uspeha sprečavanja i rešavanja krizne situacije. Osim toga, ukazali smo da značajan element plana kriznih operacija predstavlja plan izveštavanja, u kojem je propisano ko koga mora informisati kada dođe do krizne situacije.

9. LITERATURA

Knjige:

- 1) Adižes, I. (1979). Upravljanje promenama, Novi Sad: Prometej.
- 2) Allen, S. (2010). The Routledge Companion to News and Journalism. London: Routledge.
- 3) Alexander, Y. (1976). *International Terrorism: National, Regional and Global Perspectives*. New York: Praeger.
- 4) Avramov, S., Kreća, M. (1999). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija
- 5) Barnett Brooke, Reynolds Amy (2008), *Terrorism and the Press. An Uneasy Relationship*, Peter Lang Inc., International Academic Publishers, New York
- 6) Berelson, B., Steiner G.A. (1964). *Human behaviour: an inventory of scientific findings*. New York: Harcourt, Brace & World.
- 7) Bertrand Gilles, Delori Mathias (2015), *Terrorisme, émotions et relations internationales*, Myriapode, Bordeaux
- 8) Bogdanić, A. (1996). *Komunikologija, vodeći pravac*, Beograd: Čigoja
- 9) Bokun, P. (2002). *Psihološki rat*, Beograd: Draganić

- 10) Boln, A., Hart P., Stern E. (2010). *Politika upravljanja krizama*. Beograd: Službeni glasnik – Fakultet bezbednosti.
- 11) Bošković M. (1998). *Kriminalistika-metodika*. Beograd
- 12) Breton, F. (2000). *Izmanipulisana reč*, Beograd, Klio.
- 13) Čomski, N., (2009). *Kontrola medija*. Beograd: Vulkan - Mono i Manjana.
- 14) Čomski, N., (2006). *Propaganda i javno mnjenje*. Beograd: Rubikon.
- 15) Dimitrijević, V. (1987). *Pojam terorizma*. Beograd: CCS
- 16) Đorđević, O. (1988). *Osnovi državne bezbednosti*. Zemun: Viša škola unutrašnjih poslova.
- 17) Erić, D. (2000). *Uvod u menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet - Viša škola za sportske trenere – Čigoja štampa.
- 18) *Ekonomski leksikon*. (1991). Zagreb: Informator
- 19) Fink, S. (2002). *Crisis Management: Planning for the Inevitable*, Universe, Lincoln.
- 20) Garapon Antoine (2015), *Que nous est-il arrivé?*, Esprit, Paris
- 21) Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- 22) Gidens, E. *Odbegli svet*, (2005). Beograd: Stubovi kulture.
- 23) Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija*. Podgorica – Banja Luka: CID – Romanov.
- 24) Harris Roy (2016), *Pulitzer's Gold: A Century of Public Service Journalism*, Columbia University Press, New York

- 25) Henle A.R., Kuvshinoff W. B., Kuvshinoff M.C., (1992). *Desktop computers: in perspective*, Oxford: Oxford University Press
- 26) Herman, Edvard S. i Mekčesni, Robert V. (2004). *Globalni mediji*. Beograd: Clio.
- 27) Hofmann, B. (2006). *Inside terrorism*. New York: Columbia University Press
- 28) Horgan, J. (2014). *The Psychology of Terrorism*, London: Routledge
- 29) Ignjatović, Đ. (1998). *Organizovani kriminalitet*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- 30) Jenkis, B. (2004). *The New Age of Terrorism*. Santa Monica: RAND Corporation
- 31) Jevtović, Z. (2003). *Javno mnjenje i politika*. Beograd: Akademija lepih umetnosti - Centar za savremenu žurnalistiku
- 32) Jovanović, Petar. (2004). *Menadžment – Teorija i praksa*. Beograd
- 33) Jovašević, D., Jovanović, Lj. (1995). *Krivično pravo 2 - posebni deo*, Beograd: Policijska akademija
- 34) Kegli Čarls V, Vitkof Judzin R., (2004). *Svetska politika-trend i transformacija*, Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope Fakultet političkih nauka - Diplomatska akademija.
- 35) Keković, Z., Kešetović, Ž. (2006). *Krizni menadžment - prevencija krize*. Beograd: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
- 36) Kirschner, J. (1981). *Manipulieren, aber richtig: Acht erfolgreiche Strategien, mit denen Sie auf andere Menschen Einfluß nehmen*, München – Zürich: Droemer Knaur.

- 37) Klapper, J. (2003). *The effects of mass communication*, New York: US: Free Press.
- 38) Klajn, I., Šipka M. (2007). *Veliki rečnik stranih reči*. Novi Sad: Prometej
- 39) Kloskowska, A. (1985). *Masovna kultura – kritika i odbrana*. Novi Sad: Matica srpska.
- 40) Koković, D. (2005). *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej
- 41) Kolev, D. (2012). Mediji kao sredstvo psihološke manipulacije, U: B. Dimitrijević (Ur.)
Zbornik radova Kriza i perspektiva znanja i nauke, Niš: Filozofski fakultet
- 42) Konstantinović, VS., Nikolić Ristanović, V., Kostić, M. (2012). Niš: *Kriminologija*.
- 43) Kopli, G.R. (2008). *Umetnost pobede*. Beograd: JP Službeni glasnik - Fakultet
bezbednosti.
- 44) Korać, N., Vranješević, J., (2002). *Nevidljivo dete*, Beograd, Jugoslovenski centar za
prava deteta
- 45) Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- 46) Krippendorf, J. (1999). *Holiday makers*. London: Butterworth-Heinemann.
- 47) Kuper, A., Kuper, Dž. (2004). *Enciklopedija društvenih nauka*. Beograd: Službeni
glasnik.
- 48) *Kuran*, poglavlje 3, tačke od 140 do 146.
- 49) Kurmnik, B., Ribnikar, D. (2003). *Asimetrični ratovi*. Beograd: Evro Đunti
- 50) Lazarsfeld, P., Merton, R.(1977). *Mass Communication, Popular Taste, and Organized
Social Action*

- 51) Lembo R., (2000). *Thinking through Television*, Cambridge: Cambridge University Press,
<http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99056422.pdf>, 28/11/2019
- 52) Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije: komparativni uvid*. Beograd: Klio
- 53) Makluan, M. (1971). *Poznavanje opština čovekovih proizvedetaka*. Beograd: Prosveta.
- 54) Malović, S. (2007). *Mediji i društvo*. Zagreb – Opatija: Sveučilišna knjižara - ICEJ.
- 55) Marić, S. (2012). *Terorizam kao globalni problem*. Zagreb: Medianali
- 56) Marthoz Jean-Paul (2018), *Terorizam i mediji, priručnik za novinare*, UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- 57) McQuil, D. (1994). *Mass communication theory: an introduction*. Sage Publications.
- 58) Mihajlović, B. (2017). *Manipulacija*, peto izdanje, Beograd: Institut za ekonomiku i finansije.
- 59) Mihajlović, V. (1984). *Propaganda i rat*, Beograd, Vojnoizdavački zavod
- 60) Milošević, M. (2005). *Obrana od terorizma*, Beograd: Svet knjige
- 61) Mijalkovski, M. (2010). *Terorizam i organizovani kriminal*. Beograd: Čigoja štampa.
- 62) Mijalkovski, M. (2003). *Terorizam i protivteroristička borba*. Vojna Akademija.
- 63) Milivojević, S. (2015). *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Fabrika knjiga
- 64) Moeller Susan D. (2007), *Packaging Terrorism: Co-opting the news for politics and profit*, Wiley-Blackwell, Hoboken, New Jersey
- 65) Muratović, H. (2006). *Organizacioni preokret*. Sarajevo

- 66) Nacos Brigitte Lebens (199&), *Terrorism and the Media*, Columbia University Press, New York
- 67) Negroponte N. (1996). *Being Digital*, New York: Vintage Books
- 68) Norris, P., Kern, M., Just, M. (2003). *Framing Terrorism: The News Media, the Government and the Public*, London: Routledge.
- 69) Orlić, Ranko. (2005). *Kadrovski menadžment*. Beograd: Zoran Damnjanović i sinovi.
- 70) *Oxford English Dictionary*. (1933). Oxford: Clarendon Press, knjiga IIC
- 71) Pauchant, T., Mitroff, I. (1992). *Transforming the Crisis-Prone Organization: Preventing Individual, Organizational, and Environmental Tragedies*. San Francisco: Jossey-Bass.
- 72) Pejanović, Lj. (2003). *Terorizam i protivteroristička dejstva u vazdušnom saobraćaju*. Beograd: VIZ.
- 73) Petrović, A. (1978). *Kriminalistika – metodika*. Zemun: Viša škola unutrašnjih poslova.
- 74) *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija
- 75) Radojković, M., Miletić, M. (2006). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi Sad: Stilos.
- Ranđelović, S. (2009). *Efektivno komuniciranje*. Beograd, Vojnoizdavački zavod.
- 76) Rosenthal, H., Charles. V. (1989). *Coping with crises: the management of disasters, riots, and terrorism*. Springfield: Charles C Thomas Publisher Ltd.
- 77) Rummel, R.J., Coser, L.A. (2001). *Socijalni konflikti – shvatanje konflikta i rata*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka

- 78) Savić, A. (1998). *Osnovi državne bezbednosti*. Beograd: VŠUP.
- 79) Schmid Alex P., Jongman Albert J., (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*. London: Taylor & Francis.
- 80) Schmid Alex P., (2011). *Handbook of Terrorism Research*. London: Routledge
- 81) Seib Philip (2004), *Beyond the Front Lines: How the News Media Cover a World Shaped by War*, Palgrave Macmillan, New York.
- 82) Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London: Penguin Books
- 83) Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- 84) Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- 85) Sitarski, M., Radović, N., Antonijević, S., Petković, D. (2007). *Javna sfera u Srbiji*. Beograd: Beogradska otvorena škola, <http://old.bos.rs/cepit/materijali/Internet%20i%20javna%20sfera%20u%20Srbiji.pdf>
- 86) Smith Paul (2005), *Terrorism and Violence in South East Asia*, Eastgate Books, New York, London
- 87) Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*, Beograd: Aleksandrija pres
- 88) Stoner Džejsms A.F., Friman Edvard R., Gilbert Daniel R. Jr. (2002). *Menadžment*, Beograd: Želnid
- 89) Strit, Dž. (2003). *Masovni mediji, politika, demokratija*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti.

- 90) Šehić, Dž., Rahimić, Z. (2006). *Menadžment*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu.
- 91) Šunje, Aziz. (2002). *Top menadžer – vizionar i strateg*. Sarajevo: Tirada.
- 92) Šušnjić, Đ. (2011). *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*, Beograd: Čigoja štampa.
- 93) Talijan, M. (2012), *Bezbednosni menadžment u suprotstavljanju terorizmu i borbi protiv terorizma*. Beograd: Medija centar Odbrana
- 94) Tarnero Jacques (1998), *Les Terrorismes*, Editions Milan, Toulouse
- 95) Tekwani Shyam (2008), *Media & Conflict Reporting in Asia*, Asian Media Information & Communication Centre (AMIC), Manila
- 96) Todorović, J., Đuranović, D. (2004). *Osnovi menadžmenta*, Bijeljina: Slobomir P. Univerzitet
- 97) Tomaševski, K. (1980). *Terorizam u suvremenom svijetu*. Zagreb.
- 98) Tomaševski, K. (1983). *Izazov terorizma: problemi suzbijanja terorizma u međunarodnoj zajednici*. Beograd: Mladost.
- 99) Turow, J. (2012). *Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije*, Beograd: Multimedia Clio.
- 100) Vajt Dž. (2004). *Terorizam*. Beograd: Aleksandria Press
- 101) Volkov, V. (2001). *Dezinformacija – od trojanskog konja do interneta*, Beograd, Naš dom.

- 102) Vuksanović, D. (2008). *Knjiga za medije – mediji za knjigu*, Beograd, Klio
- 103) Weihrich, H., Kootz, H. (1998). *Menadžment*, X izdanje, Zagreb: Mate
- 104) Wieviorka Mishel (1988), *The Making of Terrorism*, University of Chicago Press,
Chicago
- 105) Wood Paul (2016), *The Pen and The Sword: Reporting ISIS*, Shorenstein Center on
Media, Politics and Public Policy, Harvard
- 106) Žerajev, C. (1986). *Kriminalistika*. Zagreb: Varteks
- 107) Životić, R. (1993). *Novinarski žanrovi – štampa, radio, televizija*. Beograd: Insitut za
novinarstvo

Naučno-istraživački radovi:

- 1) Abazari, Z., Brojeni Mahsid, B. (2017). The role of Harold Lasswell Communication Theory in Librarianship and Information Science, *International Academic Journal of Humanities*. Vol. 4, No. 2, p. 88-90.
- 2) Aćimović, A. (2008). O značaju TV medija: teorijska razmatranja, *Protocol communications*, br. 9, Beograd - Novi Sad, Fakultet političkih nauka - Protokol, str. 164.
- 3) Adorno T.W. (1954). How to look at TV, *The Quarterly of Film, Radio and Television*, Vol. 8, No. 3, University of California Press, <http://users.clas.ufl.edu/burt/I'mnotcrazy!/AdornoHowtoLookatTelevision.pdf>, 15/11/2018, p. 223.
- 4) Alkalaj Ivana (2011), Mediji i terorizam, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 349-357.
- 5) Avakumović, Č., Avakumović, J., Milinković, S. (2010). Krizni menadžment u poslovno proizvodnim sistemima. U: N. Živanović (Izdavač) *Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija - Menadžment 2010*. Beograd: Fakultet za industrijski menadžment, str. 382-383.
- 6) Bjelajac, Ž. (2017). *Bezbednosna kultura, umeće življenja*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, str. 671.
- 7) Bruce, G. (2013). Definition of Terrorism social and Political Effects, *Review Articles*, p. 27.

- 8) Cohan, A.J. (2002). Formulation of a State's Response to Terrorism and State - Sponsored Terrorism, *Pace International Law Review*, Vol. 14, Issue 1, <https://core.ac.uk/download/pdf/46711788.pdf>, 08/10/2018, p. 78-80.
- 9) Čaldarović, O. (2011). Etički aspekti rizika – osnovne sociološke dileme. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 14.
- 10) Filipović, A. (2018). Manipulacija u medijima kao faktor degradacije, U: Ž. Bjelajac Željko, A. Filipović (Prir.), *Uticaj masovnih medija na degradaciju savremenog društva*, Beograd: Kultura polisa, god. XV, str. 54.
- 11) Ganor, B. (2001). Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? *International Institute for Counter-Terrorism - ICT*, <https://www.ict.org.il/Article/1123/Defining-Terrorism-Is-One-Mans-Terrorist-Another-Mans-Freedom-Fighter#gsc.tab=0>, 06/10/2018.
- 12) Ghetti Michelle Ward (2008), „The Terrorist Is A Star! Regulating Media Coverage of Publicity Seeking Crimes“, *Federal Communications Law Journal*, Volume 60/Issue 3
- 13) Gouldner, A. (1977). Prologue to Theory of Revolutionary Intellectuals, *Telos*, No. 26.
- 14) Ivanović, V. (2014). Pojam krize: konceptualni i metodologijski aspekti, *Međunarodne studije*. god. 14, br. 2, str. 12.
- 15) Jerabek, H. (2011). Merton and Lazarsfeld: Collaboration in Communication Research – Two Papers, Two Research Instruments, and Two Kindred Concepts, *Sociologicky časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 47, No. 6, Prague: Charles University, p. 1191-1198.

- 16) Jurčić, D. (2017), Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i uticaj. *Mostariensia: časopis za humanističke znanosti*, Vol. 21, br. 1, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, str. 130-135.
- 17) Katz, E. (2001). Lazarsfeld's Map of Media Effects, *International Journal of Public Opinion Research*, Vol. 13, No. 3, https://pdfs.semanticscholar.org/0ed7/225949e05bdc20ae559679_f15e905bf8101a.pdf, 25/11/2019, p. 274-275.
- 18) Kešetović, Ž., Toth, I., Korajlić, N., Šut, S., (2011). Krizno upravljanje: izazovi i procesi. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica.
- 19) Kešetović, Ž., Đorđević, I. (2011). Specifičnosti kriznog odlučivanja. Beograd: *Vojno delo*, str. 344.
- 20) Kolarić, D. (2013). Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u krivičnom zakoniku Republike Srbije, *Crimen*, br. 1, str. 49.
- 21) Kolev, D. (2012). Kultura kao sredstvo i prostor psihološke manipulacije, Panevropski univerzitet Apeiron Fakultet za bezbednost, Banja Luka: *Civitas*, br. 4, MMXII, http://www.civitas.rs/04/article/pdf/Civitas04_article04.pdf, 12/11/2017, str. 52.
- 22) Kolev, D. (2012). Mediji kao sredstvo psihološke manipulacije. U: B. Dimitrijević (Ur.) *Zbornik radova Kriza i perspektiva znanja i nauke*, Niš: Filozofski fakultet, str. 440.
- 23) Krstić, M., (2016). Izazov definisanja savremenog terorizma, *Vojno delo*, br. 3, str. 299.

- 24) Laquer W. (1996). Postmodern Terrorism: New Rules for an Old Game. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/1996-09-01/postmodern-terrorism-new-rules-old-game>, 06/10/2018.
- 25) Manić Mihajlo, Stojadinović Miša, „Mediji i terorizam“, *Bezbednost-policija-građani*, MUP Republike Srpske, Banja Luka, 14 (1), str. 51-66.
- 26) *Mala politička enciklopedija*. (1966). Beograd: Savremena administracija, str. 519.
- 27) Mareš, M. (2018). Right-Wing Terrorism and Violence in Hungary at the Beginning of the 21st Century, *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, Issue 6, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2018/issue-6/a8-mares.pdf>, 10/01/2018, p. 123-125.
- 28) Mihaljević, B., Mihalinić, M. (2011). Važnost i uloga interaktivne komunikacije u kriznom upravljanju. U: I. Toth (Ur.). *Zbornik radova IV međunarodna konferencija Dani kriznog upravljanja*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, str. 227.
- 29) Mijalkovski, M. (2004). Analiza i procena terorističke pretnje. *Bezbednost br. 4*, str. 510.
- 30) Milašinović, R., Mijalković, S. (2011). Terorizam kao savremena bezbednosna pretnja. *Zbornik radova: Suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulativa*, Vlada Republike Srpske, MUP RS, Visoka škola unutrašnjih poslova, Hans Zajdel fondacija, Banja Luka, str. 2-16.
- 31) Milašinović Srđan, Jevtović Zoran, Milošević Goran (2011), „Promena terorističkih doktrina u procesima medijske globalizacije“ *Suprotstavljanje terorizmu - međunarodni standardi i pravna regulativa*, Vlada Republike Srpske, MUP RS, Visoka škola unutrašnjih poslova, Hans Zajdel fondacija, Banja Luka, str. 383-398.

- 32) Miller, C., Bartlett, J. 'Digital fluency': towards young people's critical use of the internet, *Journal of Information Literacy*, No. 6 (2), 2012, https://www.academia.edu/2263638/Miller_C_and_Bartlett_J_2012_Digital_fluency_towards_young_people_s_critical_use_of_the_internet_Journal_of_Information_Literacy_6_2_pp_35-55, 20/11/2018, p. 40.
- 33) Milivojević, S. (2017). Šta je novo u novim medijima. *Peščanik*, <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima>, 25/10/2018.
- 34) Митровић Тодор, Без очију нас мудрост напушта (зашто иконе јесу важне), интернет портал Теологија.нет, објављено 15. маја 2019, <https://teologija.net/bez-ociju-nas-mudrost-napusta/>
- 35) Najman, V. (1998). Kultura zla: prva teorijsko-empirijska sagledavanja, Beograd - Smederevska Palanka: KIZ Kultura – Optimum, str. 43.
- 36) Pavićević, Đ. (2011). Kritička teorija društva Frankfurtske škole. *Godišnjak br. 5*, Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 49-63.
- 37) Pearson C. M., Clair, J. A., (1998). Reframing Crisis Management, *Academy of Management Review*, 23 (1), p. 59-76.
- 38) Pešić, M., Novaković, A., (2008). *Sloboda i javnost*. Beograd: Institut političkih studija.
- 39) Radulović, M. (2012). Iskazivanje vrednosti u pozitivnim i negativnim eufemizmima. *Facta universitatis – series: Linguistics and Literature*, vol. 10, br. 1, Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, str. 19-28.
- 40) Rot, N. (2004). *Znakovi i značenja - Verbalna i neverbalna komunikacija*. Beograd: Plato, str. 9.

- 41) Romić Miodrag (2011), „Terorizam i instrumentalizacija masovnih medija“, *Suprotstavljanje terorizmu - međunarodni standardi i pravna regulativa*, Vlada Republike Srpske, MUP RS, Visoka škola unutrašnjih poslova, Hans Zajdel fondacija, Banja Luka, str. 371-382.
- 42) Senić, R., Lukić, S.M. (2008). *Krizni menadžment*. Banja Luka: Paneuropski univerzitet Apeiron, str. 25.
- 43) Simeunović, D. (1998). Terorizam kao oblik političkog nasilja. *Teorijski časopis Smisao*, br. 3.
- 44) Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London: Penguin Books, p. 60.
- 45) Tench, R., Yeomans L. (2013). *Exploring Public Relations*. London: Pearson, 3 edition, p. 22-25.
- 46) Vukojević, B. Razotkrivanje manipulacije u medijima, *Novi Polis*, <http://www.novipolis.rs/sr/dosije/27755/razotkrivanje-manipulacije-u-medijima.html>, 10/11/2018.
- 47) Williems, D. E., Olaniran, B. A., (1998). Expanding the Crisis Planning Function: Introducing Elements of Risk Communication to Crisis Communication Practice, *Public Relation Review*, 24 (3).
- 48) Wilkinson, P. (1997). The Media and Terrorism: A Reassessment, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 9, No. 2, London: Frank Cass, p. 51, <http://www.magellanpr.hu/files/terrorism.pdf>, 15/10/2018.

- 49) Živaljević, D., Jugović, A. (2014). Terorizam kao bezbednosni problem i društvena devijacija, *Nauka, bezbednost, policija - Žurnal za kriminalistiku i pravo*, br. 1, str. 89.

Internet i ostali izvori:

- 1) Adria Media Group, *Kurir*, <https://www.adriamediagroup.com/sr/kurir-dnevne-novine>, 12/03/2019.
- 2) Adria Media Grupu, *Digitalna izdanja*, <https://www.adriamediagroup.com/sr/category/izdanja/digitalna-izdanja>, 12/03/2019.
- 3) Amaq News Agency, *Media Groups*, <https://ent.siteintelgroup.com/mediagroups.html>, 22/12/2018.
- 4) ANEM, *Etički kodeks elektroničkih medija*, <http://www.anem.rs/sr/oAnemu/etickiKodeks/EtickiKodekshrv.html>, 15/01/2019.
- 5) Apple, *Periscope Live Video Streaming*, <https://itunes.apple.com/us/app/periscope-live-video-streaming/id972909677?mt=8>, 15/04/2019.
- 6) B92, *Irak: Jazidi na udaru ISIS*, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=08&dd=11&nav_category=78&nav_id=887011, 25/12/2018.
- 7) B92, *Teroristički napadi u Evropi: od Madrida do Londona*, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=03&dd=23&nav_category=78&nav_id=1242879, 20/12/2018; *Srbija danas, 10 najvećih terorističkih napada u istoriji*, <https://www.srbijadanas.com/clanak/najveci-teroristicki-napadi-22-03-2016>, 20/12/2018.

- 8) Bartlett, R. (2012). *How to verify content from social media*, <https://www.journalism.co.uk/news-features/how-to-verify-content-from-social-media/s5/a548645>, 28/10/2018.
- 9) BBC, *Why this is unlikely to be the end of Islamic State*, <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-47681845/why-this-is-unlikely-to-be-the-end-of-islamic-state>, 06/12/2018.
- 10) BBC, *Editorial Guidelines - Defence and Security Media Advisory Notices*. <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines/war-terror-emergencies/national-security>, 15/01/2019.
- 11) BBC, *Editorial Guidelines – Terrorism Acts*. <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines/war-terror-emergencies/national-security>, 15/01/2019.
- 12) BBC, *Terrorism: Language when Reporting Terrorism*, <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidance/terrorism-language/guidance-full>, 15/01/2019.
- 13) BBC, *Japan flood: At least 179 dead after worst weather in decades*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-44790193>, 11/07/2018.
- 14) BIRODI, *Barometar integriteta medija (BIM)*, <http://www.birodi.rs/barometar-integriteta-medija-bim>, 05/11/2018.
- 15) Blic, *Moskva te je napustila, Islamisti odsekli glavu ruskom obaveštajcu i sve objavili na internetu*, <https://www.blic.rs/vesti/svet/moskva-te-je-napustila-islamisti-odsekli-glavu-ruskom-obavestajcu-i-sve-objavili-na/ekq6y66>, 20/12/2018.
- 16) Blic, *Jazidi*, <https://www.blic.rs/jazidi>, 25/12/2018.

- 17) Blic, *Jermenija usvojila rezoluciju o genocidu nad Jazidima*, <https://www.blic.rs/vesti/svet/jermenija-usvojila-rezoluciju-o-genocidu-nad-jazidima/e4msw6p>, 25/12/2018.
- 18) Blic, *Pad zlog kalifata*, <https://www.blic.rs/vesti/svet/pad-zlog-kalifata-dugacka-kolona-zarobljenih-glavoseca-je-dokaz-konacnog-poraza/sr8n24d>; 25/12/2018.
- 19) Briggs Josh, *Who invented the radio?*, <https://science.howstuffworks.com/innovation/inventions/who-invented-the-radio.htm>, 13/03/2019.
- 20) CNN, *Strasbourg market attacker `pledged allegiance to ISIS` - source*, <https://edition.cnn.com/2018/12/22/europe/france-strasbourg-attacker-intl/index.html>, 20/12/2018.
- 21) Coroama, V.C., Moberg, Å., Hilty, L.M., *Dematerialization through Electronic Media?*, https://www.researchgate.net/publication/266968429_Dematerialization_Through_Electronic_Media, 10/11/2018.
- 22) Council of Europe, *Guidelines on Human Rights and the Fight Against Terrorism*, H (2002) 4, https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Docs2002/H_2002_4E.pdf, 11/10/2018.
- 23) Danas, *DW: Izveštavanje o terorizmu stvara terorizam?*, <https://www.danas.rs/svet/dw-izvestavanje-o-terorizmu-stvara-terorizam>, 05/01/2019.
- 24) Deutsche Welle, *Izgubljena generacija Islamske države*, <https://www.dw.com/sr/izgubljena-generacija-islamske-dr%C5%BEave/a-42145191>, 25/12/2018.

- 25) Deuze, M. *Online Journalism: Modelling the First Generation of News Media on the World Wide Web*, <https://ojphi.org/ojs/index.php/fm/article/view/893/802>, 15/11/2018.
- 26) Dnevnik, Boko Haram ponovo oteo više od 100 devojčica, <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/nigerijska-vlada-potvrdila-nestanak-110-ucenica-u-dapchiju---508045.html>, 25/12/2018.
- 27) Edelman, *2015 Edelman Media Forecast*, <https://www.edelman.com/research/2015-edelman-media-forecast>, 05/11/2018.
- 28) Eltringham, M. *'The line of verification': a new approach to objectivity for social media*, BBC Blogs, 21 January 2011, <https://www.bbc.co.uk/blogs/collegeofjournalism/entries/c5d1a256-f8af-3c65-b59c-e61fe223f200>, 15/11/2018.
- 29) European Council, *EU counter-terrorism strategy*, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/eu-strategy>, 10/10/2018.
- 30) Facebook, *Go Live*, <https://live.fb.com/golive/#section1>, 12/11/2018.
- 31) Goel Arun, *Slideshare: Presentation on Media: How to Reach Customers*, <https://www.slideshare.net/radhika144/media-ppt-25872449>, 30/10/2018.
- 32) History, *Baird demonstrates TV*, <https://www.history.com/this-day-in-history/baird-demonstrates-tv>, 12/11/2018.
- 33) International Law Association, *Draft Single Convention on the Legal Control of International Terrorism*, Report of the Fifty-Ninth Conference Held in Belgrade, 17-23.08.1980.

- 34) International News Media Association – INMA, *5 technologies catapulting the media industry into the future*, www.inma.org/blogs/main/post.cfm/5-technologies-catapulting-the-media-industry-into-the-future, 28/10/2018.
- 35) InSight Crime, *FARC News*, <https://www.insightcrime.org/colombia-organized-crime-news/farc>, 15/01/2019; Blic, *Zaustavljanje sukoba Vlada i FARC potpisale novi mirovni sporazum*, 24.11.2016, <https://www.blic.rs/vesti/svet/zaustavljanje-sukoba-vlada-i-farc-potpisale-novi-mirovni-sporazum/hnfx7vv>, 15/01/2019.
- 36) Instagram, Jobs at Instagram, <https://www.instagram.com/about/jobs/req/a1K6A000001pvSWUAY>, 15/11/2018.
- 37) Instagram, Radio-televizija Srbije, <https://www.instagram.com/explore/locations/64587863/radio-televizija-srbije>, 15/11/2018.
- 38) *Kodeks novinara Srbije – Uputstva i smernice*. (2015). Četvrto izdanje. Beograd: Savet za štampu, http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinara_Srbije.pdf, 15/01/2019
- 39) Konferencija "Mediji i terorizam", zaključci i preporuke, završno obraćanje ambasadora Bruce G. Bertona, šefa Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini; 2. septembar 2018. godine, planina Jahorina, Bosna i Hercegovina <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/395708?download=true>
- 40) LinkedIn, *About*, <https://about.linkedin.com>, 12/11/2018.
- 41) MojForum, <https://mojforum.net/index.php?PHPSESSID=i680622s53uj3q594o81titum4&board=108.0>, <https://mojforum.net/index.php?board=97.0>, 23/03/2019.

- 42) N1, *Ratni kaos u Siriji i posle poraza Islamske države*, <http://rs.n1info.com/Svet/a355681/Ratni-kaos-u-Siriji-i-posle-poraza-Islamske-drzave.html>, 25/12/2018.
- 43) NATO, *NATO's military concept for defence against terrorism*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69482.htm?selectedLocale=en, 13/10/2018.
- 44) NATO, *NATO's policy guidelines on counter-terrorism*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87905.htm?selectedLocale=en, 13/10/2018.
- 45) Online Etymology Dictionary, *Media*, https://www.etymonline.com/word/media#etymonline_v_12509, 15/10/2018.
- 46) Our World in Data, *Terrorism*, <https://ourworldindata.org/terrorism>, 20/12/2018;
- 47) Paragraf, *Nacrt zakona o medijima: štampani mediji protiv Nacrta zakona*, <https://www.paragraf.me/dnevne-vijesti/05062018/05062018-vijest4.html>, 20/10/2018.
- 48) Paessler, *IT Explained: Server*, <https://www.paessler.com/it-explained/server>, 12/11/2018.
- 49) Public Broadcasting Service, *The Impact of Twitter on Journalism*, <https://www.pbs.org/video/-book-impact-twitter-journalism>, 22/10/2018.
- 50) Put vjernika forum, *Ako šehidi nisu mrtvi, gdje su njihove duše?*, <https://putvjernika.com/ako-sehidi-nisu-mrtvi-gdje-su-njihove-duse>, 22/12/2018.
- 51) Put vjernika forum, *Priče iz Sirije*, <https://putvjernika.com/forums>, <https://putvjernika.com/Monitor/price-iz-sirije>, 22/12/2018.

- 52) *Radio Tunes*, <https://www.radiotunes.com>, 13/03/2019.
- 53) *Radio uživo*, <https://www.radio-uzivo.com>, 13/03/2019.
- 54) Republički zavod za statistiku, *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2018*, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G201816013.pdf>, 05/11/2018, str. 12.
- 55) Reuters Institute, *Digital News Report 2017*, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf, 05/11/2018, p. 9.
- 56) Sriubas Andy, *2018 Technology Trends in Media*, Outfront Blog, <https://www.outfrontmedia.com/blog/pages/2018-technology-trends-in-media.aspx>, 28/10/2018;
- 57) Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. (2009). Vlada Republike Srbije.
- 58) Telegraf, *Teroristički napad u Parizu ide u korist Marin Le Pen: Kruže teorije zavere kako je sve isplanirao Putin kako bi joj pomogao da pobedi*, 21.04.2017, <https://www.telegraf.rs/vesti/2736769-teroristicki-napad-u-parizu-ide-u-korist-marin-le-pen-kruze-teorije-zavere-kako-je-sve-isplanirao-putin-kako-bi-joj-pomogao-da-pobedi>, 06/12/2018.
- 59) Telegraf, *Plač i jecaji u Parizu: Sting koncertom otvorio „Bataklan“, godinu dana nakon masakra*, <https://www.telegraf.rs/vesti/2456401-plac-i-jecaji-u-parizu-sting-koncertom-otvorio-bataklan-godinu-dana-nakon-masakra-foto>, 08/12/2018.

- 60) Tripadvisor, *Najbolji restorani u Beogradu*, <https://www.tripadvisor.rs/Restaurants-g294472-Belgrade.html>, 23/03/2019.
- 61) Twitter, <https://twitter.com/?lang=sr>, 22/10/2019.
- 62) Twitter, *Donald J. Trump*, <https://twitter.com/realdonaldtrump>, 15/04/2019.
- 63) Second life, *Education*, <http://go.secondlife.com/landing/education/?lang=en>, 30/10/2018.
- 64) UK Government, *Contest: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism*, July 2011, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97994/contest-summary.pdf, 11/10/2018, p. 6.
- 65) UK Government – Home Office, *Home Secretary announces new counter-terrorism strategy*, <https://www.gov.uk/government/speeches/home-secretary-announces-new-counter-terrorism-strategy>, 11/10/2018.
- 66) United Nations – Action to Counter Terrorism, videti: rezolucije Saveta bezbednosti UN br. 1368, 1377 (2001), 1438, 1440, 1450 (2002), 1456, 1465, 1516, (2003), 1526, 1530, 1535, 1540 (2004), 1611, 1617, 1624, 1625, 1631 (2005), 1822 (2008), 2082, 2083 (2012), 2129 (2013), 2133 iz 2014. godine; <http://www.un.org/en/terrorism/sc-res.shtml>; <http://www.un.org/en/terrorism/resolutions.shtml>, 16/10/2018.
- 67) UN Security Council, *Resolution 1373 (2001)*, www.un.org/press/en/2001/sc7158.doc.htm, 16/10/2018.

- 68) UN Security Council, *Security Council Resolution 1566 (2004) Concerning Threats to International Peace and Security Caused by Terrorism*, S/RES/1566 (2004), <http://www.refworld.org/docid/42c39b6d4.html>, 20/10/2018.
- 69) UN General Assembly, *Global Counter-Terrorism Strategy*, <http://www.un.org/en/terrorism/strategy-counter-terrorism.shtml#plan>, 10/10/2018.
- 70) UN General Assembly, *Report of the Secretary-General - The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*, 20 April 2018, A/72/840, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/72/840, 10/10/2018.
- 71) UNDP. (2015). *Rod, kriza i krizni menadžment*, Beograd: Kancelarija za pomoć i obnovu poplavljenih područja, http://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_RodKrizal%20KrizniMenadzment.pdf, 12/01/2019.
- 72) UNESCO, *Journalism, Fake News & Disinformation*, https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf, 05/11/2018, p. 70-75, 81-86.
- 73) University of Maryland – College of Behavioral & Social Sciences, *Proportion of Terrorist Attacks by Religious and Right-wing Extremists on the Rise in United States*, <https://bsos.umd.edu/featured-content/proportion-terrorist-attacks>, 15/01/2019.
- 74) U.S.A. Congress, *Antiterrorism and Effective Death Penalty Act of 1996*, Public Law 104-132-APR.24, 1996, http://library.clerk.house.gov/referencefiles/PPL_104_132_AntiterrorismandEffectiveDeathPenaltyAct_1996.pdf, 08/10/2018.
- 75) Varagić, D. *Blog osnove*, <http://www.draganvaragic.com/blog-osnove>, 18/11/2018.

- 76) Vreme, *Trista devojčica*, br. 1219/15.05.2014, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1197132>, 25/12/2018.
- 77) Wibbitz blog, *10 emerging technologies that are revolutionizing the media industry*, <https://www.wibbitz.com/blog/examples-of-emerging-technologies-revolutionizing-media-industry>, 18/11/2018.
- 78) YouTube, https://www.youtube.com/results?search_query=terrorism+in+france+charlie+hebdo, 25/10/2018.
- 79) *Zakon o odbrani Republike Srbije*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 116/2007, 88/2009, 104/2009, 10/2015 i 36/2018, čl. 4.
- 80) *Zakon o vanrednim situacijama Republike Srbije*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 111/2009, 92/2011 i 93/2012, član 1.
- 81) *Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanje vanrednim situacijama Republike Srbije*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 87/2018, član 1.
- 82) http://www.cjr.org/first_person/social_media_reporters_and_vicarious_trauma.php
- 83) <http://www.mediacouncil.org.uk/en/mck/index.php/news/101-media-council-tables-findings-on-westgate-coverage>
- 84) <http://magazine.journalismfestival.com/journalism-dos-and-donts-in-terror-situations/>
- 85) <http://www.ohchr.org/EN/newyork/Documents/FairTrial.pdf>
- 86) <http://www.icct.nl/download/file/ICCT-de-Graaf-EM-Paper-Terrorism-Trials-as-Theatre.pdf>

- 87) <http://tempsreel.nouvelobs.com/attentats-terroristes-a-paris/20160318.OBS6708/attentatsde-paris-l-empreinte-de-salah-abdeslam-retrouvee-dans-l-appartement-perquisitionne.html>
- 88) <http://www.lesoir.be/1157328/article/actualite/france/2016-03-21/l-obs-se-defend-d-avoir-failli-faire-echouer-l-arrestation-d-abdeslam>
- 89) <https://www.journalism.co.uk/news-features/reporting-the-anders-breivik-trial/s5/a548869>
- 90) http://articles.chicagotribune.com/1986-05-07/news/8602020000_1_abul-abbas-achille-lauro-terrorists
- 91) https://www.afp.com/sites/default/files/paragraphrich/201604/12_avril_2016_charte_de_ontologique.pdf
- 92) <http://blogs.timesofindia.indiatimes.com/Swammomics/meetmg-terrorists-is-a-joumaNstsduty-not-sedition/>
- 93) <http://www.alquds.co.uk/?p=254548>
- 94) <http://dartcenter.org/content/first-responders>
- 95) <http://www.coastweek.com/3706-latest-news-kenya-forum-reviews-role-of-media-amidincreasing-militant-attacks.htm>
- 96) <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/09/charlie-hebdo-attack-suspects-gunman-killed-dammartin-en-goele-port-de-vincennes-paris>
- 97) <http://www.bbc.co.uk/blogs/academy/entries/dba0657a-fb54-4289-a0ad-6e33292ae7e0>

- 98) <https://correspondent.afp.com/involuntary-reporters>
- 99) <http://www.theguardian.com/media/2015/nov/24/daily-mail-cctv-video-paris-attack>
- 100) <http://eyewitnessmediahub.com/uploads/browser/files/Final%20Press%20Study%20%200eyewitness%20media%0hub.pdf>
- 101) <http://onmedia.dw-akademie.com/english/?p=9779>
- 102) http://www.cjr.org/behind_the_news/to_publish_or_not_foley_video.php
- 103) <http://www.rtl.be/info/monde/france/m6-revele-la-video-de-l-explosion-de-brahim-abdeslam-a-paris-de-nombreux-telespectateurs-sous-le-choc-813044.aspx>
- 104) http://www.liberation.fr/france/2016/07/15/nice-apres-l-attaque-rumeurs-et-videoschoquantes-sur-les-reseaux-sociaux_1466284
- 105) <http://blogs.afp.com/makingof/?post/couvrir-l-etat-islamique-afp>
- 106) <https://correspondent.afp.com/involuntary-reporters>
- 107) http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/11/20/informer-c-est-aussi-dementirles-rumeurs_4813894_4355770.html
- 108) <http://www.poynter.org/2015/al-jazeera-memo-illustrates-the-importance-of-word-choice/315683/>
- 109) <http://www.stimson.org/spotlight/losing-the-meaning-of-jihad-terrorism-and-the-us-media/>

- 110) <http://www.metronews.fr/info/Iraq-et-syrie-ne-dites-plus-etat-islamique-dites-daech/mnio!U1u1LnHQJYy2k/>
- 111) <http://www.alriyadh.com/1055386>
- 112) <http://dartcenter.org/content/working-with-victims-and-survivors>
- 113) <http://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/1579>
- 114) <http://www.aljazeera.com/news/2015/05/150509151030459.html>
- 115) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/23/what-we-got-right-and-wrong-in-coverage-of-the-paris-attacks>
- 116) <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P5261.pdf>
- 117) http://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2014/09/25/les-medias-face-a-l-etat-islamique_4494681_3236.html
- 118) <http://www.standardmedia.co.ke/article/2000206898/media-council-pushes-for-access-to-information-on-terrorism-cases>

TAMARA MITIĆ CV

Tamara Mitić rođena je 21.05.1968. godine u Užicu, Republika Srbija. Osnovnu školu "21 maj" u Nišu završila je sa odličnim uspehom 1983. godine. Srednju ekonomsku školu "Boris Kidrič" završila je takođe u Nišu 1987. godine sa odličnim uspehom.

Vrlo rano pokazala je naklonost ka novinarstvu, što je i potvrdila svojim višegodišnjim uspešnim radom na mnogim državnim, regionalnim i lokalnim radio i TV stanicama u Beogradu i Nišu : Studio B, Niška gradska televizija, TV 5, Oko sokolovo i TV Global.

Posebno se angažovala kao urednik, novinar i spiker u redakcijama informativnog, programa kulture, zabavno-rekreativnog i sportskog programa. Bila je autor i voditelj brojnih emisija: "Dobro jutro", „Vesti u 7“; "Nedeljno popodne" , " Porodični magazin", "Svet mode", " Mužička slagalica“ "Zabava i sport", „Auto-moto svet" i " Domine",

Radi potpunijeg uvida u njen ukupni profesionalni rad, može se istaći niz važnih poseta i susreta sa važnim ličnostima: više predsednika udruženja Rotary International, kao na primer sa Ričardom Kingom, Vilfridom Vilkinsonom, zatim prilikom posete Kosovu sa Predsednikom dr. Sejdiuom i Predsednikom vlade Agimom Čekuom; Takođe, neizbrisiv je utisak i iskustvo iz susreta sa Predsednikom Mormonske crkve u Solt Lejk Sitiju. Uz to treba dodati i intenzivnu porodičnu bliskost sa Nadbiskupom Hočevarom (Bg), srpskim Patrijarhom Irinejom i Muftijom Moamerom Zukurlićem, predsednicima Srbije Borisom Tadićem i Tomislavom Nikolićem, a posebno, za života sa knjevnikom Dobricom Ćosićem.

Učestvovala je u radu međunarodnih konferencija Pan-Evropske unije, u Hrvatskoj, BiH, Mađarskoj, Strazburu (Francuska), koje su bile na temu evropskih intergracija i strategije Podunavske inetgracije.

Ima objavljen rad u časopisu „Nauka i društvo“, Udruženje „Nauka i društvo“ Univerziteta u Beogradu: TRANSDISCIPLINARY DANUBE UNIVERSITY EDUCATION, RESEARCH, INNOVATION STRUCTURES, Tamara Mitić, Marcel H. B. Van de Voorde, H.-J. Fecht, Vojislav V. Mitić, M54, ISSN 2335-0792 broj 8, 2018.

U toku svog životnog i radnog veka posetila je sledeće države: USA, UK, Francuska, Nemačka, Holandija, Mađarska, Grčka, Italija, Portugalija, Austrija, Bugarska, Kanada, Makedonija, BiH, Hrvatska, Slovenija, Tajvan.

Danas je zaposlena u preduzecu TK "Turs", u oblasti sporta, turizma i ugostiteljstva i nalazi se na dužnosti direktora. Ovo preduzeće radi u okviru poslovnog sistema Teniskog Kluba "Radnički" .

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, fakultet humanističkih nauka, političke nauke, smer žurnalistika, naučno nastavno odeljenje u Beogradu upisala je 2004. godine i završila sa prosečnom ocenom 8,5 .

Udata je i ima dvojicu sinova Stefana (15) i Konstantina (9) i sa porodicom živi u Beogradu.

IZJAVA KANDIDATA O AUTORSTVU DOKTORSKE DISERTACIJE

Potpisana Tamara Mitić iz Beograda, ulica Drvarska 15

IZJAVLJUJEM

Da je doktorska disertacija pod naslovom:

KRIZNI MENADŽMENT I UTICAJ TERORIZMA NA ELEKTRONSKE MEDIJE

- rezultat mog sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ili u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova u zemlji i inostrantvu,
- da su rezultati istraživanja ispravno i akademski korektno navedeni, i
- da nisam tokom istraživanja i pisanja disertacije kršio/kršila tuđa autorska prava i koristio/koristila intelektualnu svojinu drugih lica kao svoju bez odobrenja.

U Sremskoj Kamenici,

---

datum

---

potpis kandidata

**IZJAVA KANDIDATA O
ISTOVETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE
DOKTORSKE DISERTACIJE**

Potpisana Tamara Mitić iz Beograda, ulica Drvarska 15

IZJAVLJUJEM

Da je štampana verzija moje doktorske disertacije pod naslovom:

KRIZNI MENADŽMENT I UTICAJ TERORIZMA NA ELEKTRONSKE MEDIJE

identična elektronskoj verziji koju sam predala Univerzitetu Edukons.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja, i datum odbrane rada. Ovi podaci se mogu objaviti u publikacijama Univerziteta Edukons ili na elektronskim portalima.

U Sremskoj Kamenici,

---

datum

---

potpis kandidata

**IZJAVA KANDIDATA O KORIŠĆENJU DOKTORSKE
DISERTACIJE**

Potpisana Tamara Mitić ovim ovlašćujem Biblioteku Univerziteta Edukons da u Repozitorijum Univerziteta Edukons unese moju disertaciju pod naslovom:

KRIZNI MENADŽMENT I UTICAJ TERORIZMA NA ELEKTRONSKE MEDIJE

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sam sa svim priložima predala u elektronskoj formi pogodnoj za trajno arhiviranje. Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Repozitorijumu Univerziteta Edukons mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons, <http://creativecommons.org/>), za koju sam se odlučila (zaokružiti samo jednu opciju).

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

U Sremskoj Kamenici,

---

datum

---

potpis kandidata

Tipovi licence:

1. Autorstvo – Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i njegove prerade, ako se na ispravan/određen način navede ime autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrha. Ovo je licenca koja daje najviši stepen slobode u korišćenju dela.
2. Autorstvo – nekomercijalno. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i njegove prerade, ako se na ispravan/određen način navede ime autora ili davaoca licence, ali izvan komercijalne upotrebe dela-disertacije.
3. Autorstvo - nekomercijalno – bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, ali bez njegove prerade, promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se na ispravan/određen način navede ime autora ili davaoca licence, ali izvan komercijalne upotrebe dela-disertacije. Ovaj tip licence najviše ograničava prava korišćenja dela-disertacije.
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i njegove prerade, ako se na ispravan/određen način navede ime autora ili davaoca licence, i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom, ali bez komercijalne upotrebe.
5. Autorstvo – bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, ali bez njegove prerade, promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se na ispravan/određen način navede ime autora ili davaoca licence, uz mogućnost komercijalne upotrebe dela-disertacije.
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i njegove prerade, ako se na ispravan/određen način navede ime autora ili davaoca licence, i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ovaj tip licence dozvoljava komercijalnu upotrebu dela-disertacije i prerada iste. Slična je softverskim licencama, tj. licencama otvorenog tipa.